

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ AVRASIYA UNİVERSİTETİ

HUMANİTAR ELMLƏRDƏ YAŞIL DÜNYA:
EKOLİŇQVİSTİKA, EKOTƏNQİD, EKOTƏRCÜMƏ

*Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə
həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında sərəncamına əsasən təşkil edilmiş respublika konfransının
(23 fevral 2024-cü il, Bakı) tezisləri*

HUMANİTAR ELMLƏRDƏ YAŞIL DÜNYA: EKOLİNGVİSTİKA, EKOTƏNQİD, EKOTƏRCÜMƏ RESPUBLİKA KONFRANSI

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Nazim Hüseynli

Bakı Avrasiya Universitetinin rektoru, fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Nigar Hüseynova

Tədris işləri üzrə prorektor, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Gülzar İbrahimova

Elmi işlər üzrə prorektor, siyasi elmlər doktoru, professor

Səyavuş Qasimov

Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektor, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Günhan Hüseynli

Ümumi işlər üzrə prorektor

Salman Süleymanov

Filologiya fakültəsinin dekani, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mütəllib Rəhimov

Regionşünaslıq və iqtisadiyyat fakültəsinin dekani, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Elmira Məmmədova-Kekeç

Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor

Zəminə Rüstəmbəyli

Nəzəri dilçilik və türk dilləri kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevda Rzayeva

Tərcümə kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Fatma Məcidova

Xarici dil və ədəbiyyat kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mayıl Əsgərov

Nəzəri dilçilik və türk dilləri kafedrası, filologiya elmləri doktoru, professor

Səadət Şıxıyeva

Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrası, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Fidan Əzizova

Bakı Avrasiya Universiteti Tələbə Gənclər Təşkilatının sədri

**HUMANİTAR ELMLƏRDƏ YAŞIL DÜNYA: EKOLİŊQVİSTİKA,
EKOTƏNQİD, EKOTƏRCÜMƏ RESPUBLİKA KONFRANSI**

ELMİ HEYƏT

Mayıl Əsgərov, *filologiya elmləri doktoru, professor*

Ədalət Tahirzadə, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Həcər Hüseynova, *filologiya elmləri doktoru, professor*

Elmira Məmmədova-Kekeç, *filologiya elmləri doktoru, professor*

Səadət Şıxıyeva, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Zəminə Rüstəmbəyli, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Sevda Rzayeva, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Fatma Məcidova, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Seyfəddin Altaylı, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Xatirə Yusifova, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Rasim Heydərov, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Elmi redaktor:

Səadət Şıxıyeva, *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Nəşrin koordinatoru:

Emin Zeynalov, *magistr*

MÜNDƏRİCAT

DİLÇİLİK

Ayşən RZAYEVA

Ekolinqvistika: dil vasitəsilə ətraf mühit şüurunun tərbiyəsi10

Ədalət TAHİRZADƏ

Ekodilçilik: mahiyyəti, tarixi, əhatə dairəsi və problemləri13

Elmira XANƏLİYEVƏ

Azərbaycanda yaşayan xalqların dil mühiti və ekolinqvistik yanaşma.....16

Gülcahan NAĞIYEVƏ

Ekolinqvistikanın inkişafına müasir yanaşmalar.....19

Həcər HÜSEYNOVA

Ekolinqvistik problemlər.....22

Heydər QULİYEV

Dil təfəkkürü və qrammatikanın məna quruluşundakı qarşılıqlı əlaqələr vəhdəti.....25

İlhamə ŞIXIYEVƏ

Yaşıl dünya: regional, kontinental və planetar dil əlaqələri.....28

Mayıl ƏSGƏROV

Konseptin yaranma mərhələləri.....31

Nərgiz İSGƏNDƏROVA

İngilis və Azərbaycan dillərində işlənən ekologiya terminlərinin linqvistik təhlili.....33

Nərgiz İSMAYILOVA

Ekolinqvistika XXI əsr dilçiliyində yeni istiqamət kimi (alman dili materialları əsasında).....37

Наргиз ЮСУФХАНОВА

Эколингвистика как языковой фактор.....39

Rasim HEYDƏROV, Ziya BƏHMƏNLİ

Azərbaycan multikulturalizminin ekolinqvistik təzahürləri.....42

Rəfiqə ƏLİYEVƏ

Ekolinqvistika dilçilikdə yeni istiqamət kimi.....48

Səadət XƏLİLOVA

İngilis dili dərslərində ekoloji tərbiyənin formalaşdırılması.....52

Şəhla MƏCİDOVA

Azərbaycan dili dərslərlərində ekomətnlər və ekopoeziyanın əhəmiyyəti.....55

Zəminə RÜSTƏMBƏYLİ

Ekolinqvistikanın araşdırılmasında əsas istiqamətlər.....58

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Aygün BAĞIRLI

Vətən-təbiət tandeminin uşaq ədəbiyyatında idealizəsi.....61

Aytən ABBASOVA

Yaşar Kamalın "Dəniz küsdü" romanında ekoloji böhran problemi.....64

Ceyran VƏLİYEVƏ

Azərbaycan poeziyasında təbiət mövzusu və ekoloji dünyagörüşü.....67

Dilərə ƏLİYEVƏ

Modernist təhkiyədə urbanistik və ruralistik ekomühit.....70

Əfsanə NAĞİYEVƏ

Nüvə fəlakətinin sözlü tarixi (Svetlana Alekseyeviçin "Çernobıldan səslər" əsəri əsasında).....73

Elmira MƏMMƏDOVA-KEKEÇ

Osman Türkay poeziyasında təbiət: lirik və ekopoetik münasibət.....75

Elnurə BABAYEVƏ

Uşaq ədəbiyyatı nümunələrində ekoloji şüurun aşılınması: problemlər və bədii yozumlar.....77

Fatma MƏCİDOVA

Əmin ər-Reyhani yaradıcılığında insan və təbiət vəhdəti.....79

Günay QARAYEVA

Bədii simvolda ekomədəniyyətdən ekocəmiyyətə integrasiya.....82

Günel ŞIXALIYEVA

Uşaq ədəbiyyatında ekoloji şüurun aşılınması (Elçin Kuzucunun əsərləri əsasında).....86

Hicran BABAYEVA

Hikmət Mahmud yaradıcılığında təbiətin qorunması motivləri.....90

Hikmət QULİYEV

Kollektiv mədəni yaddaşda ekoloji bilik: inanc, təcrübə və ənənə.....93

Xuraman HÜMMƏTOVA

Çingiz Aytmatovun "Kassandra damğası" romanında bəşəriyyətin gələcəyinin təsviri.....96

İlahə ƏLƏKBƏROVA

Saib Təbrizi yaradıcılığında təbiətə müraciət.....100

Leyla MİRZƏYEVA

Poeziyada təbiətə müraciət: klassik yanaşma və ekopoetika.....103

Maral YAQUBOVA

Çevrə və ədəbiyyat: düşüncə modelləri və nəsr narrativlərinə təsiri.....106

Mətanət ABBASOVA

Ekofolklor: varlığın estetik proyeksiyası və sosiomədəni ənənədə ekoloji tənzimlənmə.....110

Natavan CƏFƏRLİ

Ekopoetika və ekotənqidin mahiyyəti.....113

Nəcla SÜLEYMANLI

"Əkinçi" qəzetində təbiətə qayğı və onu qorumaq məsələləri.....116

Səadət AĞAKİŞİYEVA

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında təbiət mövzusu və ekoloji düşüncə.....119

Səadət ŞIXIYEVA

*Təsəvvüfi divan şeirinə ekopoetik baxış (Nəsimi şeiri əsasında).....*122

Turanə CABBARZADƏ

*Ekotənqidi yanaşma və mətnin intertekstual konteksti (Şərif Ağayarov "Ağ göl" romanı əsasında).....*125

Türkan HÜSEYNOVA

*Bədii ədəbiyyatda təbiətə münasibətin təzahürünə ümumi baxış (Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı nümunələri əsasında).....*129

Vəsilə RAZİMİ

*Abdulla Şaiqin uşaq şeirlərində təbiət təsvirləri.....*132

Vüsalə QASIMOVA

*Ekotənqid aspektindən təbiətdə ağac: metaforik və qotik fiqurlaşma.....*135

TƏRCÜMƏ

Esmira SƏFƏROVA

*Ekoloji terminlərin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı yaranan adekvatlıq problemi.....*138

Gülnar HƏSƏNOVA

*Ekotərcüməçilik və onun xüsusiyyətləri.....*141

Lalə ƏLİQULİYEVA

*Ekolinqvistik tərcümədə insan, təbiət və dilin vəhdəti.....*144

Leyla MƏLİKOVƏ

*Linqvoekologiya və elmi mətnin tərcümə problemləri.....*146

Səidə YUSİFOVA

*Ekolinqvistika və dilçilikdə ekoloji təhlillər.....*148

Sevdə RZAYEVA

*Ekoloji media diskursda linqvistik vasitələrin seçimi.....*151

Sevinc İSMAYILOVA

Tərcümə prosesində diskursun bərpası dilin ekosisteminin bərpası kimi.....153

Ülviyyə HÜSEYNOVA

Qloballaşma dövründə ekotərcümənin qarşısında duran vəzifələr.....155

Xatirə HÜSEYNOVA

Ekotərcümənin dil və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi.....159

Yeganə İSMAYILOVA

Ekoloji linqvistika və müasir alman mediasında ekoloji mətnlərdə təhrikedici sual cümlələrinin tərcüməsi.....162

DİLÇİLİK

EKOLİNGVİSTİKA: DİL VASİTƏSİLƏ ƏTRAF MÜHİT ŞÜURUNUN TƏRBİYƏSİ

Ayşən RZAYEVA*

Ekolinqvistika dil, mədəniyyət və ətraf mühit arasındakı əlaqəni araşdıran fənlərarası bir sahədir. O, dilin təbiət, ekoloji anlayışlar, biomüxtəliflik, ekosistemlər və ətraf mühit problemləri ilə bağlı qavrayışlarımızı necə əks etdirdiyini və formalaşdırdığını araşdırır. O, təbiət və iqlim dəyişikliyi ilə bağlı lingvistik nümunələri, metaforaları və diskursları araşdırır. Bu sahə, həmçinin dilin ətraf mühitin təbliğinə, siyasətin qurulmasına və insanlarla təbii dünya arasında daha davamlı münasibətlərin inkişafına necə töhfə verə biləcəyini nəzərdən keçirir. Ekolinqvistlər dildən istifadə vasitəsilə ekoloji maarifləndirmə və davamlılıq təşviq etmək məqsədi ilə dil seçimlərinin ətraf mühitə münasibət və davranışlara necə töhfə verdiyini araşdırırlar.

Ekolinqvistika özündə ekoloji problemləri müzakirə etmək üçün istifadə etdiyi-miz dili diqqətlə araşdırır, sözlərimizə daxil olan gizli ideologiyaları və güc strukturlarını üzə çıxarmağa çalışır. O, sadəcə leksik təhlildən kənara çıxır, metaforaların, povestlərin və nitq nümunələrinin ətraf mühit haqqında anlayışımızın formalaşmasına necə töhfə verdiyini araşdırır. Təbiətin lingvistik təsvirlərini araşdıraraq, ekolinqvistika davamlı təcrübələrə töhfə verən və ya mane olan ictimai norma və dəyərlərə işıq salır.

Bundan əlavə, ekolinqvistika təbiət dünyası ilə daha dərin əlaqə yaradan, ekoloji savadlılığı təşviq edən və davamlı hərəkətlərə ilham verən dili müdafiə edir. Sözlərin gücü ünsiyyətdən kənara çıxır; qavrayışlarımızı formalaşdırır və kollektiv şüurumuza təsir göstərir. Buna görə də ekolinqvistika dil, mədəniyyət və ətraf mühit arasında ahəngdar əlaqəni inkişaf etdirmək üçün katalizator rolunu oynayır, lingvistik seçimlərin planetin mühafizəsi və bərpasına müsbət töhfə verəcəyi gələcəyi nəzərdə tutur.

Bu tezis ekolinqvistikanın çoxşaxəli sahəsini, onun mahiyyətini, tarixi inkişafını, əhatə dairəsini və üzləşdiyi çətinlikləri araşdırır. Ekolinqvistika, öz əsasında, dil və ətraf mühit arasındakı mürəkkəb əlaqəni araşdıraraq, ekoloji problemlərə töhfə verən dil nümunələrini, diskursları və ideologiyaları üzə çıxarmaq məqsədi daşıyır. Eyni zamanda, bu sahənin təkamülünün hərtərəfli nəzərdən keçirilməsini, onun ilkin əsaslarından müasir irəliləyişlərə qədər tədqiqatını, ekolinqvistikanın aydın bir anlayışını təmin etməyə çalışır. Tezis həmçinin ekolinqvistikanın geniş əhatə dairəsini araşdırır, onun tətbiqlərinə ətraf mühitin təbliği, siyasətin qurulması və davamlı ünsiyyət kimi müxtəlif kontekstlərdə müraciət edir. Bununla belə, böyüməsi fonunda ekolinqvistika lingvistik determinizm mübahisələri, metodoloji mürəkkəbliklər və

* Bakı Biznes Universiteti

e-mail: rn.ayshan@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2117-810X>

artan fənlərarası əməkdaşlığa ehtiyac da daxil olmaqla problemlərlə qarşılaşır. Bu aspektlərə işıq salmaqla, bu tezis ekolinqvistika ətrafında davam edən diskursa öz töhfəsini verir, onun ekoloji şüurun və davamlı dil təcrübələrinin təşviqində əhəmiyyətini vurğulayır.

Açar sözlər: *ekolinqvistika, qavrayış, ekoloji siyasət, dilçilik, mədəniyyət, təhsil*

Ecolinguistics: Cultivating Linguistic Environmental Awareness

Ayshan RZAYEVA

Ecolinguistics is an interdisciplinary field that examines the relationship between language, culture, and the environment. It explores how language reflects and shapes our perceptions of nature, ecological concepts, biodiversity, ecosystems and environmental issues. It explores linguistic patterns, metaphors and discourses related to nature and climate change. This field also considers how language can contribute to environmental advocacy, policy making, and the development of more sustainable relationships between humans and the natural world. Ecolinguists examine how language choices contribute to environmental attitudes and behaviors with the goal of promoting environmental awareness and sustainability through language use.

At its core, Ecolinguistics scrutinizes the language we use to discuss environmental issues, trying to uncover the hidden ideologies and power structures embedded in our words. It goes beyond mere lexical analysis to examine how metaphors, narratives, and speech patterns contribute to shaping our understanding of the environment. By examining linguistic representations of nature, Ecolinguistics sheds light on societal norms and values that contribute to or hinder sustainable practices.

In addition, Ecolinguistics advocates language that creates a deeper connection with the natural world, promotes environmental literacy, and inspires sustainable action. The power of words goes beyond communication; it shapes our perceptions and influences our collective consciousness. Ecolinguistics therefore acts as a catalyst for developing a harmonious relationship between language, culture and environment, envisioning a future in which linguistic choices contribute positively to the conservation and restoration of the planet.

This thesis examines the multifaceted field of ecolinguistics, its nature, historical development, scope, and challenges. Ecolinguistics, at its core, aims to uncover the linguistic patterns, discourses and ideologies that contribute to environmental problems by examining the complex relationship between language and the environment. At the same time, it seeks to provide a comprehensive overview of the evolution of the field, its research from its early foundations to modern advances, and a clear understanding of ecolinguistics. The thesis also explores the broad scope of ecolinguistics, addressing its applications in contexts as diverse as environmental advocacy, policy making, and sustainable communication. However, amid its growth, ecolinguistics faces challenges, including linguistic determinism debates, methodological complexities, and the need for increased interdisciplinary collaboration. By

shedding light on these aspects, this thesis contributes to the ongoing discourse around ecolinguistics, emphasizing its importance in promoting ecological awareness and sustainable language practices.

Keywords: *ecolinguistics, perception, environmental policy, linguistics, culture, education*

EKODİLÇİLİK: MAHİYYƏTİ, TARİXİ, ƏHATƏ DAİRƏSİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Ədalət TAHİRZADƏ*

Bu məruzədə Azərbaycan dilçiliyində yeni bir sahə olan ekodilçiliyin mahiyyəti, inkişaf tarixi, öyrəndiyi sahələr və problemlər yığcam şəkildə araşdırılıb.

Çağdaş Avropa və Rusiya elmində nəzəri və təcrübi biliklərin sistemləşdirilməsi prosesində olan ekodilçilik hələ elm sahəsi kimi tam formalaşmayıb. Belə ki, indinin özündə dilçilikdə ekodilçilik (ekolinqvistika) və dil ekologiyası (lingvoekologiya) terminləri bir-biri ilə qarışdırılır.

Ekodilçiliyin inkişafı tarixi araşdırıldıqda onun yaxın dövrlərdə formalaşmağa başladığı aydınlaşır. 1972-ci ildə Amerika dilçi professoru Eynar Haugen eyni adlı əsərində sociolinqvistika və psixolinqvistikaya "dil ekologiyası" terminini ilk dəfə gətirib. Maykl Hallidey də ekodilçiliyin banilərindən sayılır.

Məruzədə ekoloji dilçiliyin özəl fəlsəfəsini işləyib hazırlamış alman alimləri Piter Finke və Vilhelm Trampenin, 1980-2000-ci illərdə nitq mədəniyyəti nəzəriyyəsini ekoloji təmayüldə işləməyə başlamış rus alimləri D.S.Lixaçov, L.İ.Skvortsov, A.P.Skovorodnikov, A.A.Bernatskaya, L.V.Kuşnina, Q.A.Kopnina, O.B.Sirotnina, A.V.Kravçenko, A.A.Poluxin, N.A.Kuraşkina, N.S.Berebina, S.A.Aktuqanova, A.A.Qromoroşkina, D.A.Nuruşeva, S.V.İonova və bir çox başqalarının ekodilçiliyə verdiyi töhfələr və onları elmi görüşləri əks olunub. Qardaş Türkiyədə dilçiliyin ayrıca bir sahəsi kimi araşdırılan ekodilçilik (çevredilbilimi) sahəsində M.Aydın, M.Balcı, E.Boz, S.G.Aktaş, F.Doğru və S.İlbas, F.Dilək, F.Karabulut, B.Kıral kimi alimlərin yazılarının başlıca istiqaməti haqqında söz açılıb.

İlk başlanğıcda dilin təmizliyinin qorunması, nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi kimi məsələlərlə məşğul olan ekodilçilik bu gün dilçilikdən başqa sosiologiya, fəlsəfə, təfəkkür, ədəbiyyat, tərcümə, informatika... kimi bir-birindən çox fərqlənən elm sahələrini də öz içərisinə almaqdadır.

Bu gün ekodilçiliyin araşdırma mövzuları sırasına bir-birindən çox uzaq, süni şəkildə yaradılmış məsələlərdən gerçək mövcud və çox vacib sayılan bu problemləri daxil etməyə imkan verir: heyvanların növ diskriminasiyasının diskurs-təhlili, ətraf mühitin çirklənməsi; dildaxili və dillərarası qarşılıqlı təsirin yaratdığı problemlər; yox olmaqda olan dillər ətrafında siyasi durum; ingilisdilli kürəsellik (qlobalizm) görüntüsü altında yeni dil müstəmləkəçiliyi.

Açar sözlər: *ekodilçilik, dil ekologiyası, E.Haugen, M.Hallidey, Rusiya alimləri, Türkiyə alimləri, dil müstəmləkəçiliyi*

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: adalet.tahirzada@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8207-3312>

Ecolinguistics: Essence, History, Scope and Problems

Adalet TAHİRZADE

This report briefly reviews the essence of ecolinguistics, which is a new field of Azerbaijani linguistics, its development history, areas of study and problems.

Ecolinguistics, which is in the process of systematization of theoretical and experimental knowledge in modern European and Russian science, has not yet fully formed as a scientific field. Thus, in linguistics, the terms ecolinguistics and ecology of language (linguoecology) are confused with each other.

When considering the history of the development of ecolinguistics, it becomes clear that it began to take shape relatively recently. In 1972, American linguist, professor Einar Haugen in his work of the same name first introduced the term "ecology of language" in sociolinguistics and psycholinguistics. Michael Halliday is considered one of the founders of ecolinguistics. In the field of ecolinguistics (environmental linguistics), which is studied as a separate field of linguistics in fraternal Turkey, the works of scientists such as M. Aydin, M. Balci, E. Boz, S.G. Aktaş, F. Dogru and S. Ilbas, F. Dilek, F. Karabulut, B. Kiral, the main direction was discussed. Initially, ecolinguistics, which dealt with issues such as preserving the purity of language and improving the culture of speech, today, in addition to linguistics, includes completely different fields of science such as sociology, philosophy, thinking, literature, translation, computer science...

The report reflects the contributions to ecolinguistics and scientific views of German scientists Piter Finke and Vilhelm Trampe, who developed a special philosophy of ecolinguistics, and Russian scientists D.S. Likhachov, L.I. Skvortsov, A.P. Skovorodnikov, A.A. Bernatskaya, L.V. Kushnina, G.A. Kornina, O.V. Sirotinina, A.V. Kravchenko, A.A. Polukhin, N.A. Kurashkina, N.S. Verebina, S.A. Aktuganova, A.A. Gromoroshkina, D.A. Nurusheva, S.V. Ivanova and many others, who in the 1980-2000s began to develop the theory of speech culture in the environmental aspect.

Today, it allows ecolinguistics to include such distant problems, artificially created problems that are real and considered very important, among its research topics: discourse analysis of species discrimination of animals, environmental pollution; problems caused by intra- and inter-linguistic interaction; the political situation around endangered languages; new language colonization under the guise of English-language globalism.

Keywords: *ecolinguistics, ecology of language, E. Haugen, M. Halliday, Russian scientists, Turkish scientists, language colonialism*

AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN XALQLARIN DİL MÜHİTİ VƏ EKOLİŊQVİSTİK YANAŞMA

Elmira XANƏLİYEVƏ*

Əlverişli coğrafi şəraiti və zəngin təbiəti olan Azərbaycanda bir çox xalqlar qədim zamanlardan məskunlaşmışdır. Ölkəmizdə əhalinin 90 faizini təşkil edən azərbaycanlılarla yanaşı, bir çox etnosun nümayəndələri yaşayır. Bu baxımdan deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının əhalisinin etnik tərkibi mürəkkəb və rəngarəngdir. Qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlıların milli mentaliteti və digər xalqlara qarşı olan tolerant münasibətinin nəticəsi olaraq tarix boyu ərazimizdə yaşayan xalqlarla milli münasibətlər öz axarında getmişdir. Bu amil birgəyaşayışın ən gözəl nümunəsidir. Etnik rəngarəngliyi özündə cəm edən Azərbaycan ərazisində talış, tat, kürd, yəhudi, ləzgi, avar, udin, saxur, rus, Axıska türkləri və s. xalqların nümayəndələri yaşayır. Azərbaycan multikulturalizm modelinin ən bariz göstəricisi azsaylı xalqların adət-ənənələri, dil və dinlərinin qorunub saxlanmasıdır. Etniki tərkibi müxtəlif olan xalqlar dövlət dilimiz Azərbaycan dili ilə yanaşı, öz dillərində danışır və təhsil alır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, “Təhsil haqqında” Qanunun müvafiq maddələrinə əsasən milli azlıqların dillərində təhsilin təşkil olunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Əlverişli dil mühiti xalqlar arasında münasibətləri inkişaf etdirir, onların adət-ənənələri, mədəniyyəti və bir çox sahələrin tərəqqisinə yol açır. Bu sahələr arasında ekologiyayı qeyd etmək zəruridir. Çünki hal-hazırda iqlim dəyişmələrinə qarşı global mübarizədə ətraf mühitin qorunması ən vacib məsələlərdən biridir. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb. Bu Sərəncam dayanıqlı inkişafa atılan müsbət addım olmaqla yanaşı, yaşıl və sağlam gələcəyin qurulması istiqamətində ideal bir addımdır. Dil və ətraf mühit arasındakı əlaqəni öyrənən və yeni bir sahə hesab olunan ekolinqvistika ətraf mühitin mühafizəsi məqsədilə müsbət ekoloji dəyişikliklər yaratmaq üçün mühüm bir yanaşmadır. Bəzən dil və ekologiya adlandırılan ekolinqvistika dilin işlədiyi fiziki, sosial ekoloji konteksti və öz növbəsində onun ətraf mühitə və ekologiyaya necə təsir etdiyini nəzərə alan yeni bir sahədir.

Açar sözlər: *xalqlar, etnik tərkib, dil, ətraf mühit, ekologiya, ekolinqvistika*

* Bakı Slavyan Universiteti

e-mail: kh.elmira88@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0170-3117>

Language Environment and Ecolinguistic Approach of the Nationalities Living in Azerbaijan

Elmira KHANALIYEVA

Many peoples have settled in Azerbaijan with favorable geographical conditions and rich nature since ancient times. In addition to Azerbaijanis, who make up 90 percent of the population, more than 100 ethnic groups live in our country. From this point of view, we can say that the ethnic composition of the population of the Republic of Azerbaijan is complex and colorful. It should be noted that, as a result of the national mentality of Azerbaijanis and their tolerant attitude towards other peoples, national relations with peoples living in our territory have gone with the flow throughout history. This factor is the best example of coexistence. Representatives of peoples as the Talyshes, Tats, Kurds, Jews, Lezgins, Avars, Udis, Tsakhurs, Russians, Meskhetian Turks, etc. live in the territory of Azerbaijan, which contains ethnic diversity. The most obvious indicator of the Azerbaijani model of multiculturalism is the preservation of traditions, languages and religions of ethnic minorities. Peoples with different ethnic composition speak and study in their own languages, along with our state language, Azerbaijani. Thus, according to the relevant articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the law "On Education", special attention is paid to the organization of education in the languages of the ethnic minorities. A favorable language environment develops relations between peoples, their traditions, culture and the progress of many fields. Among these areas, it is necessary to mention ecology. Because currently, environmental protection is one of the most important issues in the global struggle against climate change. President Ilham Aliyev signed a Decree declaring 2024 the "Year of Solidarity for the Green World" in the Republic of Azerbaijan. Besides being a positive step towards sustainable development, this Decree is an ideal step towards building a green and healthy future. Ecolinguistics, which studies the relationship between language and the environment and is considered a new field, is an important approach to create positive environmental changes in order to protect the environment. Sometimes called language and ecology, ecolinguistics is a new field that considers the physical and social ecological context in which language operates and how it in turn affects the environment and ecology.

Keywords: *peoples, ethnic composition, language, environment, ecology, ecolinguistics*

EKOLINQVISTIKANIN İNKİŞAFINA MÜASİR YANAŞMALAR

Gülcahan NAĞİYEVA*

Ekolinqvistika və ya ekoloji linqvistika dilçilik elminin yeni bir alt kateqoriyası kimi dilin işləndiyi fiziki və sosial ekoloji konteksti, habelə diskursun ətraf mühitə və ekologiyaya necə təsir etdiyini öyrənir. Bu elm sahəsi 1990-cı illərdə linqvistik tədqiqatların yeni paradigması kimi ortaya çıxdı. Ekolinqvistika sosiolinqvistika elminin tədqiqat dairəsini genişləndirərək, onun tərkibinə nəinki dilin işləndiyi sosial konteksti, həmçinin həyatın asılı olduğu canlı sistemlərin və fiziki mühitin ekoloji kontekstini əlavə etdi. Tədqiqatlarda, adətən, bu elm sahəsi iki istiqamətə ayrılır:

1) ekologiyaya əsaslanan və ekoloji terminləri, prinsipləri və tədqiqat metodlarını dilə və dilçiliyə metaforik şəkildə köçürən ekoloji dilçilik;

2) dilçilik və onun metodlarına əsaslanaraq dildə ətraf mühitlə bağlı mövzuları nəzərə alan linqvistik ekologiya.

Dil təhlilinə müxtəlif ekoloji yanaşmalardan çıxış edərək S.V.Steffensen, A. Fill və H.Couto "Language Science" jurnalının bir buraxılışında göstərilir ki, mövcud tədqiqatlarda dörd əsas istiqamət vardır:

1) dilin özünün simvolik ekosistem kimi nəzərdən keçirildiyi tədqiqatlar;

2) dilin təbii ekosistemlər kontekstinə daxil edildiyi tədqiqatlar;

3) dilin sosiomədəni sistemin bir parçası kimi öyrənilməsi tədqiqatları;

4) dilin koqnitiv mühitin tərkib hissəsi hesab edildiyi tədqiqatlar.

Y.K.Banq və V.Trampın qeyd etdiyi kimi, ekolinqvistika axtarış və öz əsas paradigmasını formalaşdırmaq mərhələsindədir. Müxtəlif tədqiqatlarda dilin mənimsənilməsinə ekoloji yanaşmanın beş əsas istiqamətini müəyyən etmək olar. Birincisi, bu elm sahəsinin bəzi nümayəndələri dilə qapalı, ideallaşdırılmış simvollar sistemi kimi yanaşan nəzəriyyələri tənqid edirlər. İkincisi, ekoloji yanaşma özünü nativizm və mantelizm adlanan mövqeyə qarşı qoyur. Bu tədqiqatçılar eyni zamanda dili yalnız xarici, ənənəvi və mədəni simvol kimi şərtləndirən yanaşmanı tənqid edir. Üçüncüsü, dilin, əsas etibarilə, linqvistik qaydalar sisteminə söykənməsi və əslində fərqli təbiətə malik dilin stabil universal quruluşa malik olması tənqid olunur. Dördüncüsü, dilə ekoloji yanaşmada dilin situativliyini tədqiq etmək xarakterikdir. Beşincisi, ekoloji yanaşma dilin təbiətini onun varlığını müəyyən edən sistematik proseslərin aspektlərindən biri kimi məhdudlaşdırmağa etiraz edir.

Açar sözlər: ekologiya, ekoloji dilçilik, ekolinqvistika, ekoloji yanaşma, ekoloji tədqiqatlar

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: gulcahan.nagiyeva@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/00009-0000-7665-2898>

Modern Approaches to the Development of Ecolinguistics

Gulcahan NAGHIYEVA

Ecolinguistics or ecological linguistics, as a new subcategory of linguistics, studies the physical and social ecological context in which language is developed, as well as how discourse affects the environment and ecology. This field of science emerged in the 1990s as a new paradigm of linguistic research. Ecolinguistics expanded the research scope of sociolinguistics to include not only the social context in which language is developed, but also the ecological context of living systems and the physical environment on which life depends. In studies, this field of science is usually divided into two directions:

- 1) ecological linguistics, which is based on ecology and metaphorically transfers ecological terms, principles and research methods to language and linguistics;
- 2) linguistic ecology, which takes into account environmental issues in language based on linguistics and its methods.

S.V.Steffensen, A.Fill and H.Couto In an issue of the "Language Science" magazine, they show that there are 4 main directions in the current research:

- 1) research in which the language itself is considered as a symbolic ecosystem;
- 2) studies where language is included in the context of natural ecosystems;
- 3) studies in which the language is studied as a part of the sociocultural system;
- 4) studies in which language is considered a part of the cognitive environment.

As noted by Y.K.Bang and V.Trump, ecolinguistics is in the process of searching and forming its main paradigm. Five main directions of the ecological approach to language acquisition can be identified in various studies. First, some representatives of this field of science criticize theories that treat language as a closed, idealized system of symbols. Second, the ecological approach opposes the position of so-called nativism and Mantelism. These researchers also criticize the approach that conditions language only as an external, traditional and cultural symbol. Thirdly, it is criticized that the language is basically based on a system of linguistic rules and that the language, which actually has a different nature, has a stable universal structure. Fourth, in the ecological approach to language, it is characteristic to study the situation of language.

Keywords: *ecology, ecological linguistics, ecoglynistics, ecological approach, ecological studies*

EKOLİNGVİSTİK PROBLEMLƏR

Həcər HÜSEYNOVA*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2023-cü ilin dekabr ayının 25-də “2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzalamışdır. Həmin sərəncama əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndinə əsasən, iqlim dəyişmələrinə qarşı qlobal mübarizədə beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi məsələləri ön plana çəkilməmişdir. Həmin sərəncamın həlli istiqamətində ekolinqvistik problemlərin həlli də diqqət mərkəzində olmalıdır.

Dilin ekoloji problemlərindən bəhs edərkən, ilk növbədə, dilin təmizliyi əsas götürülür. Hər bir azərbaycanlı nitq mədəniyyətinə əsaslı yiyələnmək üçün Azərbaycan ədəbi dilinin qayda-qanunlarını, onun fonetik, leksik-semantik, orfoqrafik və orfoepik, morfoloji və sintaktik, üslubi və poetik normalarını yaxşı mənimsəməli və onları nitqdə düzgün tətbiq etməyi bacarmalıdır. Hər adam nitq mədəniyyətinin bütün növlərinə, janrlarına, ünsiyyətin müxtəlif formalarına yiyələnmə bilməz və bunu ondan tələb etmək də olmaz. Lakin nitq mədəniyyətinin aktual məsələlərinə yiyələnmək vacibdir. Satıcıların alıcılarla rəftar etməsi, alıcıların təkrar-təkrar verdikləri suallara təmkinlə, soyuqqanlı cavab verməsi, müəllimlərin şagirdləri və ya tələbələri ilə münasibəti, kiçiklərin böyüklərə hörmət etməsi, şagirdlərin ədəb qaydalarına riayət etməsi və.s məsələlər mədəniləşmənin əsas şərtlərindən biridir.

Ədəbi dilə yad olan və işlədilməsi məqbul sayılmayan dil vahidlərinin nitqdə özünə yer tapması dilin təmizliyinə xələl gətirir. Məhəlli elementlərdən, loru sözlərdən, jarqon leksikasından, yersiz əcnəbi sözlərin işlədilməsindən və ümumiyyətlə, hər cür tüfeyli söz və ifadələrdən uzaq olan nitq təmiz sayılır. Başqa sözlə, nitqdə işlədilən sözlər dinləyicilərə aydın, onların ümumi səviyyəsinə uyğun olan nitq təmizdir-ekoloji nitqdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, nitqdə qeyri-etik ifadələrin, dialektizmlərin, vulqar sözlərin və varvarizmlərin, tabuların işlənməsi birbaşa nitqin, dilin ekologiyasının korlanmasına səbəb olan elementlərdir.

Açar sözlər: *ekologiya, yaşıl, dünya, dilin təmizliyi*

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, filologiya elmləri doktoru, professor

e-mail: hecer.huseynova@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>

Ecolinguistic Problems

Hajar HUSEYNOVA

On December 25, 2023, the President of the Republic of Azerbaijan, Commander-in-Chief Ilham Aliyev signed the Decree on declaring 2024 the "Year of Solidarity for the Green World". According to that order, in accordance with paragraph 32 of Article 109 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the issues of strengthening international solidarity in the global fight against climate change were brought to the fore. In order to solve this order, the solution of ecolinguistic problems should be in focus.

In order to master speech culture, every Azerbaijani should master the rules of Azerbaijani literary language, its phonetic, lexical-semantic, orthographic and orthoepic, morphological and syntactic, stylistic and poetic norms and be able to apply them correctly in speech. Not every person can adapt to all types, genres, different forms of communication, and it cannot be demanded of him. However, it is important to master the actual issues of speech culture. The behavior of sellers with buyers, the seller's restrained and cool answers to the questions repeatedly asked by buyers, the relationship of teachers with their pupils or students, the respect of the younger ones to the elders, the observance of the rules of etiquette by the students, etc. are among the main conditions of culturalization.

Language units that are foreign to the literary language and are not considered acceptable to be used in the speech damage the purity of the language. Speech that is free from local elements, slang words, slang lexicon, the use of inappropriate foreign words and, in general, all kinds of vulgar words and phrases is considered pure. In other words, the words used in the speech are clear to the listeners, the speech that corresponds to their general level is clean - it is ecological speech.

As we mentioned, the use of unethical expressions, dialectisms, vulgar words and barbarisms, taboos in the speech are the elements that directly lead to the deterioration of the speech and the ecology of the language.

Keywords: *ecology, green, world, purity of language*

DİL TƏFƏKKÜRÜ VƏ QRAMMATIKANIN MƏNA QURULUŞUNDAKI QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏR VƏHDƏTİ

Heydər QULİYEV*

N.Xomski əsərlərində iddia edir ki, qrammatik və ya yaxşı qurulmuş cümlələr yaradan bir mexanizm kimi təyin olunan qrammatika danışanların şüurunda mövcud olmalıdır. Koqnitivlik nöqtəyi-nəzərindən, burada əsas məsələ struktur cəhətdən sonsuz sayda cümlə törətmək deyil, bu sonsuzluq arasından semantik yüklü düzgün cümləni aşkar etmək olmalıdır. Eyni strukturdan törəyən cümlələrin müxtəlif cür şərh edilə və qavranıla biləcəyini, eyni məna ehtiva etmədiyini nəzərə almaq lazımdır. Generativ dilçilik baxımından bu cümlələr eyni strukturdan yarandıqlarına görə eyni mənaya malikdirlər. Lakin bu yanaşma yanlışdır. Eyni struktur eyni məna demək deyil. Məsələ bu situasiyadan ən düzgün, ən uyğun cümləni ortaya çıxarmaqdır. Bu da formal qaydalarla deyil, mənaya diqqət yetirilməsilə mümkündür. Koqnitivizm cərəyanında dil və koqnisiya vahid mexanizmə tabe olduğu halda, N.Xomski 1995-ci ildə nəşr etdirdiyi "The Minimalist Program" da dil və koqnisiyanın bir-birindən fərqli və müstəqil qabiliyyətlər olduğunu qeyd edir. N.Xomskinin bütün dillərə tətbiq etmək məqsədilə irəli sürdüyü qaydalar toplusundan ibarət, insanın intellektual qabiliyyətlərinin tədqiqi kimi qiymətləndirilən və dərin izahedici gücə malik olan Universal Qrammatikanın əksinə olaraq, koqnitivistlər beyində dil üçün xüsusi bir məkanın, mexanizmin olması iddiasını qəbul etmirlər.

Unikal fenomen olan təfəkkür üçün, dil vasitəsilə yaradıla biləcək hər hansı süni məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq çətin deyil. Dilin təfəkkürə təsiri müvəqqəti xarakter daşıya bilər, dil düşüncəni "təzyiq" altında saxlaya bilməz. Dil və təfəkkürün həddləri fərqli olsa da, qırılmaz əlaqələrə malikdir. İstifadə zamanı, koqnitiv mexanizmlərin mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində meydana çıxan məna və anlam, çoxtərəfli ünsiyyət çərçivəsində qavrama səviyyəsindən və şəraitindən asılı olaraq fərqli şəkillərdə anlaşılar və şərh edilir. İnsan fəaliyyətinin mənəqurucu tərəflərini ortaya çıxarmaq, semantik və pragmatik prinsipləri cəlb edərək ortaq koqnitiv məxrəc təsis etmək üçün imkanlar yaranır.

Hər bir "dilin təfəkkürü" vardır və bu dil təfəkkürü öz seyrini, gizliliyini qoruyaraq qrammatikada ehtiva olunur. Dilin özünəməxsus qrammatikası olduğu kimi özünəməxsus məntiqi var və məntiq dil vasitəsilə aşkar olunur. Qrammatika müəyyən dəyişikliklərə məruz qala bilər, məntiq isə dəyişmir. Məna və anlam ünsiyyət zamanı formalaşan yaradıcı koqnitiv proseslərdir. Ünsiyyət təktərəfli olmadığından informasiya müxtəlif cür qəbul edilə bilər. Düşüncələrimiz, dünyagörüşümüz məxsusi, yəni fərdin öz təfəkkür məhsulu olduğuna görə reallıqları dərk etdiyimiz, cisimləndirdiyimiz kimi şərh edirik. Ünsiyyət şərtlərinin dəyişməsilə anlamlar da dəyişir. Ümumiyyətlə, insan danışdıqca dəyişir. Düşüncələr ifadə olunduqda daha da aydınlaşır. "Şüur" beyinlə bağlıdır, lakin beyində gedən proseslərin hamısı şüurlu deyil. Burada əsas məsələ neyronların fəaliyyətidir.

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Universiteti

e-mail: heyderguliyev@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4323-2352>

Açar sözlər: *dil təfəkkürü, qrammatika, məntiq, məna, anlam*

The Unity of Interrelated Connections between Language Cognition and the Structure of Meaning

Heydar GULİYEV

In his works, N.Chomsky claims that grammar, defined as a mechanism for generating grammatical or well-formed sentences, must exist in the minds of speakers. From a cognitive perspective, the key issue here is not the ability to generate an infinite number of sentences structurally, but rather to identify the semantically appropriate sentence from this infinity. It is important to note that sentences derived from the same structure can be interpreted and conceptualized in different ways, and do not necessarily convey the same meaning. From a generative linguistics point of view, these sentences are considered to have the same meaning because they arise from the same structure. However, this approach is incorrect. The same structure does not imply the same meaning. The issue is to derive the most appropriate and accurate sentence from this situation. This can be achieved not through formal rules, but by focusing on meaning. While in the cognitive movement, language and cognition are governed by a single mechanism, Chomsky, in his 1995 publication "The Minimalist Program," notes that language and cognition are distinct and independent abilities. Unlike the Universal Grammar, which Chomsky proposed as a set of rules to apply to all languages, considered an exploration of human intellectual capacities with deep explanatory power, cognitivists do not accept the claim that there is a specific space or mechanism for language in the brain.

For the unique phenomenon of thought, it is not difficult to eliminate any artificial limitations that may be created through language. The influence of language on thought may be temporary, as language cannot keep thought "under pressure." Although the boundaries of language and thought are different, they are interrelated. Through the complex interaction of cognitive mechanisms in use, meaning and sense arise, and depending on the level of perception and the context of the communication, they are understood and interpreted in different ways. There is an opportunity to expose the misleading aspects of human activity and establish a common cognitive ground by invoking semantic and pragmatic principles.

Each "language has its own thought" and this linguistic thought is contained within grammar, preserving its mystery and secrecy. Just as language has its own unique grammar, it also has its own unique logic, and logic is revealed through language. Grammar may undergo certain changes, but logic remains unchanged. Meaning and sense are creative cognitive processes that formed during communication. Since communication is not one-sided, information can be received in various ways. Our thoughts and worldview, being the individual's own mental product, are interpreted in the way we perceive and embody realities. As communication conditions change, so do senses. In general, people change as they speak.

Thoughts become clearer when expressed. "Consciousness" is related to the brain, but not all processes in the brain are conscious. The main issue here is the activity of neurons.

Keywords: *linguistic thinking, grammar, logic, meaning, sense*

YAŞIL DÜNYA: REGIONAL, KONTİNENTAL VƏ PLANETAR DİL ƏLAQƏLƏRİ

İlhamə ŞIXIYEVA*

Müasir iqtisadi və sosial qloballaşma lingvistik nizamın yenidən formalaşmasına səbəb oldu. Dövrün ən mühüm məsələlərindən biri dünyanın dil müxtəlifliyini, dillərin təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Bu, dünya dillərinin xəritəsini dəyişdirən qloballaşma dövründə daha çox aktualdır. Dil ekologiyası dil müxtəlifliyini qorumaq üçün dillər arasındakı qarşılıqlı əlaqəni, dil və "ekoloji" məsələlər arasındakı əlaqəni araşdırır. Ümumiyyətlə, mərkəzi və periferik olmaqla təsnif edilən dillər müxtəlif istiqamət və tempdə inkişaf etmiş, qarşılıqlı əlaqədə olmuş, biri digərinə təsir etmişdir.

Müasir qloballaşmanın təsiri nəticəsində Avropada ingilis dilinin mövqeyi güclənmiş, digər beynəlxalq dilləri sıxışdırmışdır. Böyük kapitalın arxasınca olan axın anqlosferadakı etnik qrupların maraqlarına xidmət etmişdir. Bu, 50-ci illərdən Britaniyanın perspektivinə daxil olan bir siyasətin (ingilis dilini dünya dilinə çevirmək) nəticəsi kimi ABŞ və İngiltərənin mədəni, iqtisadi üstünlüyü ilə nəticələndi.

Hal-hazırda dil ekologiyasının üç aspekti mövcuddur.

1. Daxili aspekt. Nitq mədəniyyəti stilistika, ritorika ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

2. Dillərarası aspekt. Qloballaşma proseslərinin lingvistik sferaya təsirini öyrənmək üçün dillərin qravitasiya modelindən istifadə olunur. Bu nəzəriyyəyə əsasən dünya dilləri 4 qrupa ayrılır.

1. Periferik dillər. Kiçik əhatə dairəsinə malik olan etnik qruplardan kənarda ünsiyyət qurmaq üçün başqa dillərdən istifadə edir.

2. Mərkəzi dillər. Periferik dillərdə danışanlar öz qonşuları ilə ünsiyyət qurmaq üçün istifadə edirlər (100-200 dil).

3. Supermərkəz dillər. Ən azı 100 milyon insan bu dildən ünsiyyət kimi istifadə edir, beynəlxalq dövlət dilidir. İngilis, fransız, alman, italyan, portuqal, türk, rus, çin dilləri supermərkəz dillərdir ki, bunlar da imperiya olmuş dövlətlərin dilləridir.

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: shixiyeva.ilhama@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3705-9229>

Bir dilin supermərkəz dil səviyyəsində fəaliyyət göstərməsi üçün bu dildə ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edənlərin sayının çox olması əsas hesab edilsə də, bu dilin ikinci ana dili kimi istifadə edilməsi və bu dilə tərcümə ədəbiyyatının çox olması ilə şərtlənir.

4. Hipermərkəz dil. Supermərkəz dillərdə danışanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dili. Qeyd etdiyimiz kimi, bu, müasir qloballaşmanın və böyük bir siyasətin nəticəsi kim meydana çıxmışdır. Hal-hazırda supermərkəz dillər özünü universal supermərkəz dildən, ingilis dilindən özünü qorumaq yollarını axtırır.

Açar sözlər: *qloballaşma, ekolinqvistika, dilçilik, ekologiyası, supermərkəz dil*

Green World: Regional, Continental and Planetary Language Relations

Ilhama SHIKHIYEVA

Modern economic and social globalization has led to the reshaping of the linguistic order. One of the most important issues of the era is to ensure the linguistic diversity of the world and the security of languages. This is even more relevant in the era of globalization, which is changing the map of world languages. Language ecology studies the interaction between languages, the relationship between language and "ecological" issues in order to preserve linguistic diversity. In general, languages, classified as central and peripheral, have developed in different directions and at different rates, interacted with each other, and influenced each other.

As a result of the influence of modern globalization, the position of the English language in Europe has strengthened, supplanting other international languages. The flow of big capital has served the interests of ethnic groups in the Anglosphere. This resulted in the cultural and economic superiority of the USA and England as a result of a policy that has been included in the British perspective since the 1950s (making English a world language).

Currently, there are three aspects of language ecology.

1. Internal aspect. Speech culture covers issues related to stylistics and rhetoric.

2. Interlingual aspect. The gravitational model of languages is used to study the impact of globalization processes on the linguistic sphere. According to this theory, world languages are divided into 4 groups.

1. Peripheral languages. Ethnic groups with a small scope use other languages to communicate outside.

2. Central languages. Speakers of peripheral languages use them to communicate with their neighbors (100-200 languages).

3. Supercentral languages. At least 100 million people use this language as a means of communication, it is an international state language. English, French, German, Italian, Portuguese, Turkish, Russian, Chinese are supercentral languages, which are also the languages of empires.

Although it is considered essential for a language to function at the level of a supercentral language to have a large number of people who use this language as a means of communication, it is also conditioned by the use of this language as a second mother tongue and the abundance of literature translated into this language.

4. Hypercentral language. English, which is the means of communication between speakers of supercentral languages. As we have mentioned, this is the result of modern globalization and a great policy that has emerged. Currently, supercentral languages are exploring ways to protect themselves from the universal supercentral language, English.

Keywords: *globalization, ecolinguistics, linguistic ecology, supercentral language*

KONSEPTİN YARANMA MƏRHƏLƏLƏRİ

Mayıl ƏSGƏROV*

İnsan təmasda olduğu bütün gerçək aləmi, eləcə də onun bütün əşya, varlıq və anlayışlarını dərk edə bilməz. O, yalnız müəyyən bir cəhəti ilə diqqətini cəlb edən ayrı-ayrı gerçəklik vahidlərini dərk edir. Linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsinə görə gerçəklik vahidi ilə ilkin təmas nəticəsində insanın beynində 2 elementdən ibarət olan natamam intellekt kodu yaranır. Dərketmə və təfəkkürün bu ilkin vahidi freym kimi qəbul olunur və təqdim edilir.

İnsan sosial varlıqdır və dərk etdiyi hər şey haqqında başqa insanlara informasiya vermək və ya bu haqda onlarla danışmaq istəyir. Gerçəklik vahidi ilə bağlı danışa bilmək üçün əvvəlcə həmin gerçəklik vahidinə ad verilir. Verilən bu ad gerçəklik vahidinin 2 elementli natamam koduna daxil olur və bunun nəticəsində həmin kod 4 elementli tam intellekt koduna çevrilir. Tam intellekt kodunun yaranması freymın konseptə çevrilmə mərhələsinin başlanğıcı hesab olunur.

İnsan ikinci və sonrakı dillərə aid sözləri öyrəndikcə, həmin sözlər əsas yaddaşdakı tam intellekt kodlarına daxil olurlar. Bunun nəticəsində insanların yaddaşındakı tam intellekt kodlarının əksər qismi genişlənmiş intellekt kodlarına çevrilirlər. Bütün tam və genişlənmiş intellekt kodları konseptə çevrilmə potensialına malikdir.

Açar sözlər: *gerçəklik elementi, intellekt obrazı, natamam intellekt kodu, tam intellekt kodu, genişlənmiş intellekt kodu*

* filologiya elmləri doktoru, Bakı Avrasiya Universitetinin professoru; AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

e-mail: mayil.esgerov@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1340-6627>

Intellect Code or Concept

Mayil ASGAROV

A person cannot understand the entire real world with which he comes into contact, as well as all its objects, beings and notions. He perceives only those units of reality that attract his attention. According to the Theory of Linguo-Psychological Unity, as a result of the initial contact with a unit of reality, an incomplete intellect code is formed in the human brain, consisting of 2 elements. This initial unit of perception and thinking is represented as a frame.

A person is a social being and wants to communicate or talk to other people about everything he perceives. In order to be able to talk about a unit of reality, first, a name must be given to that unit of reality. This name is included in the 2-element incomplete code of the unit of reality, and as a result this code becomes a 4-element complete intellect code. The creation of the complete code of intelligence is considered the beginning of the stage of transforming a frame into a concept.

When a person learns words related to a second and subsequent language, these words enter into complete intellect codes. As a result, most of the complete intellect codes stored in people's memory become extended intellect codes. All complete and extended intellect codes have the potential to become concepts.

Keywords: *element of reality, image of intellect, incomplete intellect code, complete intellect code, extended intellect code*

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İŞLƏNƏN EKOLOGİYA TERMİNLƏRİNİN LİNGVİSTİK TƏHLİLİ

Nərgiz İSGƏNDƏROVA*

Ətraf mühitin qorunması və nəzarətdə saxlanması son illərdə ən aktual mövzulardan birinə çevrilmişdir. Qlobal səviyyədə suyun, havanın çirklənməsi, atmosfer və ekoloji vəziyyətin pisləşməsi həmişə vacib məsələ hesab olmuşdur. Aydın ki, ətraf mühit mürəkkəb bir hadisədir və həmişə insana, onun dünyagörüşünə və təfəkkür tərzinə təsir göstərir. Sivilizasiyaların inkişafı ilə əlaqədar yaranan anlayışların adlandırılması terminologiyayı zənginləşdirir. Xüsusilə, sahə terminləri dilin lüğət tərkibinin xüsusi qatını təşkil edir.

Müasir dövrdə terminologiyada baş verən prosesləri səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri də beynəlmiləl terminlərin sayının sürətlə artmasıdır. Qeyd etməliyik ki, bu cəhət özünü ekologiya terminologiyasında daha aşkar şəkildə göstərir. Digər sahələrdə olduğu kimi

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: nargiz.isgandarova@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9427-7044>

ekologiya sahəsində də yeni hadisə və proseslər baş verir, bu sahədə yaranan yeni anlayışların adlandırılmasını, onların sistemləşdirilməsini və ekoloji terminologiyanın linqvistik səviyyədə təsnifini ön plana çəkir.

Dünya dillərinin əksəriyyətində olduğu kimi ingilis və Azərbaycan dilləri də durmadan zənginləşir. Bu dillərin lüğət tərkibinə daxil olan söz və terminlərin sayı artır və yeni yaranan sözlər dil sistemini zənginləşdirir. Müəyyən mənbələr hesabına baş verən bu proses bütövlükdə dillərin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə şərait yaradır. Terminologiya dilin digər laylarına nisbətən daha sürətlə inkişaf edir. Ekologiya terminlərində də digər sahə terminlərində olduğu kimi yeni termin yaranma mənbələri əsasən iki qrupa ayrılır:

- 1) dilin daxili imkanları əsasında yaranan terminlər;
- 2) alınmalar əsasında yaranan terminlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində ekologiya terminologiyasının (yaranmasında olduğu kimi) zənginləşməsində də dilin daxili imkanları əhəmiyyətli rola malikdir. Elmin inkişaf etməsi müxtəlif sistemli dillərin əksəriyyətinin lüğət tərkibində, terminoloji sistemində və eləcə də ekologiya terminologiyasının təşəkkül tapmasında əsas rol oynamışdır. Araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, lüğət tərkibinin müxtəlif laylarında baş verən dəyişmələr ardıcıl olaraq terminoloji sistemə təsir edir. İnsanlar getdikcə təbiətdə baş verən fəvqəladə hadisələrin mahiyyət və baş vermə səbəblərini daha aydın dərk etməyə başlayır. Belə münasibətin formalaşması ilə əlaqədar ekoloji hadisələri düzgün adlandırmaq və mahiyyətini başa düşmək üçün yeni-yeni sözlərin, sahə terminlərinin və ümumiyyətlə terminoloji sistemin inkişaf etməsi zərurəti yaranır.

Son dövrlərdə ekologiya terminologiyasının inkişafında digər dillərdən fərqli olaraq ingilis dilinin aparıcı rol oynaması, ekologiya ilə əlaqədar yeni anlayışların ilk dəfə ingilis dilində formalaşmış başqa dillərə də keçməsinin linqvistik, ekstralingvistik səbəbləri faktlar əsasında tədqiq edilir. İngilis və Azərbaycan dilində ekologiya terminlərinin arasında olan oxşar və fərqli cəhətlər sinxron və diaxron şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Müxtəlif sistemli dillərdə terminoloji sistemin formalaşması prinsipləri dəqiqləşdirilmişdir. Bununla yanaşı İngilis və Azərbaycan dillərində müqayisəli surətdə ekologiya terminlərinin formalaşması xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Elm və texnikanın inkişafı, təbiətin ekoloji vəziyyətinin müşahidəsi və araşdırılması yeni-yeni terminlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Açar sözlər : *ekologiya, söz, leksika, dil, terminologiya*

Linguistic Analysis of Ecological Terms in English and Azerbaijan Languages

Nargiz İSGENDEROVA

The protection and control of the environment has become one of the most relevant topics in recent years. At the global level, water and air pollution, deterioration of the atmosphere and ecological situation have always been considered an important issue. It is clear that the environment is a complex phenomenon and always affects a person, his worldview and way of thinking. Naming concepts related to the development of civilizations enriches the terminology.

One of the main aspects characterizing the processes taking place in terminology in the modern era is the rapid increase in the number of international terms. We should note that this aspect shows itself more clearly in the ecological terminology. As in other areas, new events and processes are taking place in the field of ecology, which brings to the fore the naming of new concepts, their systematization and classification of ecological terminology at the linguistic level.

As the most of the world's languages, English and Azerbaijani languages are constantly getting rich. The number of words and terms included in the vocabulary of these languages increases, and newly created words enrich the language system. This process, which takes place at the expense of certain sources, creates conditions for enriching the vocabulary of languages as a whole. Terminology develops faster than other layers of the language. In terms of ecology, as in other field terms, the sources of new terms are mainly divided into two groups:

- 1) terms created based on the internal capabilities of the language;
- 2) terms created on the basis of acquisitions.

It should be noted that the internal capabilities of the language play an important role in the enrichment of ecology terminology (as in its creation) in the Azerbaijani language. The development of science has played a key role in the vocabulary and terminological system of most of the various system languages, as well as in the formation of ecology terminology. As a result of the research, it is clear that the changes occurring in different layers of the vocabulary composition consistently affect the terminological system. People are gradually beginning to understand more clearly the nature and causes of extraordinary events occurring in nature. In connection with the formation of such an attitude, there is a need to develop new words, field terms and a general terminological system in order to correctly name environmental phenomena and understand their essence.

In recent times, the leading role of English, unlike other languages, in the development of ecology terminology, the linguistic and extralinguistic reasons why new concepts related to ecology were first formed in English and transferred to other languages is studied on the basis of facts. The similarities and differences between the terms of ecology in English and Azerbaijani language are identified synchronously and diachronically. The principles of the formation of the terminological system in languages with different systems have been clarified. At the same time, the characteristics of the formation of environmental terms in the English and Azerbaijani languages were studied in a comparative manner. The development of science and technology,

the observation and investigation of the ecological state of nature have led to the creation of new terms.

Keywords: *ecology, word, lexicon, language, terminology*

EKOLİNGVİSTİKA XXI ƏSR DİLÇİLİYİNDƏ YENİ İSTİQAMƏT KİMİ (*alman dili materialları əsasında*)

Nərgiz İSMAYILOVA*

Ekolinqvistika, nisbətən gənc, lakin artıq formalaşmış bir sahədir. Ekologiya canlı və cansız mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqəni araşdırdığı kimi, ekolinqvistika da dillər və ətraf mühit, onların aid olduqları cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni araşdırır.

Ekolinqvistika üçün iki əsas maraq sahəsi var. Birincisini "dil ekoloji təhlili", ikincisini isə "dil müxtəlifliyi" kimi təsvir etmək olar. İqlim dəyişikliyi və biomüxtəlifliyin itirilməsi hal-hazırda elmin aktual problemlərindəndir. Elm və təcrübə burada necə birlikdə işləyə bilər? Hansı dəyərlər ictimai müzakirələrə səbəb ola bilər müəyyən edir?

Məqalədə əsas məqsədlərdən biri də ekoloji diskursları araşdırmaqdır: Elm, biznes, siyasət, media və s. kimi ictimai müzakirə mövzularında insanlar, təbiət və texnologiya anlayışlarını necə ifadə etməlidirlər? Bu baxımdan alman dilində işlənən bir sıra ifadələr məqalədə geniş olaraq təhlil edilib. Bundan başqa, məqalədə lingvistikanın qabaqcıl nümayəndələrinin mövzuya aid əhəmiyyətli fikirləri və alman dilində ekolinqvistikaya aid bir sıra terminlərin Azərbaycan dilində qarşılığı verilib.

Açar sözlər: *ekolinqvistika, iqlim dəyişikliyi və bioloji müxtəliflik, canlı və cansız təbiət, ekoloji terminlər*

Ecolinguistics as a New Direction in 21st Century Linguistics (*Based on German Language Materials*)

Nərgiz İSMAYILOVA

Ecolinguistics is a relatively young but already established field. Just as ecology examines the interaction between the living and non-living environment, so ecolinguistics examines the interaction between languages and the environment and the society to which they belong.

There are two main areas of interest for ecolinguistics. The first can be described as "Language ecological analysis", and the second as "Language diversity". Climate change and loss

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: nergiz.ismayilova.91@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-7077>

of biodiversity are current problems of science. How can science and experience work together here? Which values determine what can lead to public debate?

One of the main goals of the article is to examine environmental discourses: Science, business, politics, media, etc. How should people express the concepts of nature and technology in public discussion topics such as? In this regard, a number of expressions used in the German language were extensively analyzed in the article. In addition, the article presents the important opinions of leading representatives of linguistics on the subject and the Azerbaijani equivalent of a number of terms related to ecolinguistics in German.

Keywords: *ecolinguistics, climate change and biological diversity, animate and inanimate nature, ecological terms*

ЭКОЛИНГВИСТИКА КАК ЯЗЫКОВОЙ ФАКТОР

Наргиз ЮСУФХАНОВА*

Одним из новых научных направлений, которое пытается связать идеи гармоничного существования природы и языка, является эколингвистика. Язык существует только в сознании говорящих и функционирует только при взаимоотношениях с другими говорящими и с их социальным и естественным (природным) окружением.

Язык является средой обитания социума, использующего его в качестве одного из своих кодов для хранения и передачи экологического (биосоциального) опыта. Экологическое окружение влияет на языковое поведение индивида и определяет динамику взаимодействия.

Сегодня человеческое общество продолжает развиваться и усложняться. Как известно, чтобы совершать новые открытия, необходимо развивать исследования в смежных областях. Исходя из этого отличительной особенностью развития современной науки является появление многих дисциплин, включающих в себя параллельно несколько разных направлений и возникающих на стыке уже существующих научных парадигм.

Одним из новых научных направлений, которое пытается связать идеи гармоничного существования природы и языка, является эколигвистика. Родоначальником понятия экологии языка принято считать американского лингвиста Эйнара Хаугена, который в 1970 году в в одном из своих выступлений определил экологию языка как науку о взаимоотношениях между языком и его окружением, где под окружением понимается общество, использующее язык как один из своих кодов. Язык существует только в сознании говорящих и функционирует непосредственно при взаимоотношениях с другими говорящими и с их социальным и естественным (природным) окружением. Отчасти

* доктор философии по филологии, доцент, Бакинский Евразийский Университет

e-mail: nargiz.Yusufxanova@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4642-6597>

экология языка имеет физиологическую природу (взаимодействие с другими языками в сознании говорящего), отчасти социальную (взаимодействие с обществом, в котором язык используется как средство коммуникации). Экология языка зависит от людей, которые учат его, используют и передают другим людям, т.е. от каждого из нас.

Эколингвистика – это новая ветвь языкознания, которая сформировалась на стыке социального, психологического и философского направлений в лингвистике. Эколингвистика рассматривает взаимодействие между языками, а также языками и их «окружением», то есть обществом, в котором они применяются.

Исходя из вышеизложенного, эколингвистику можно представить как новый раздел языкознания.

Ключевые слова: *эколингвистика, природа, экология, язык, метафора, гармония, экология языка*

Ekolinqvistika dil faktoru kimi

Nərgiz YUSUFXANOVA

Təbiətlə dilin harmonik mövcudluğu ideyalarını birləşdirməyə çalışan yeni elmi istiqamətlərdən biri də ekolinqvistikadır. Dil yalnız danışanların şüurunda mövcuddur və yalnız digər nətiqlərlə, onların sosial və təbii mühiti ilə münasibətlərdə fəaliyyət göstərir.

Dil, ətraf mühitin (biososial) təcrübəsini qorumaq və ötürmək üçün onu kodlarından biri kimi istifadə edən cəmiyyətin yaşayış məkanıdır. Ekoloji çevrə fərdin linqvistik davranışına təsir edir və qarşılıqlı əlaqənin dinamikasını müəyyən edir. Bu gün cəmiyyət inkişaf etməkdə və mürəkkəbləşməkdə davam edir. Məlum olduğu kimi, yeni kəşflər etmək üçün əlaqəli sahələrdə tədqiqatları inkişaf etdirmək lazımdır. Buna əsaslanaraq, müasir elmin inkişafının səciyyəvi xüsusiyyəti eyni zamanda bir neçə müxtəlif istiqamətləri özündə birləşdirən və artıq mövcud elmi paradigmalardan qovşağında yaranan bir çox fənlərin meydana çıxmasıdır. Təbiətlə dilin harmonik mövcudluğu ideyalarını birləşdirməyə çalışan yeni elmi istiqamətlərdən biri də ekolinqvistikadır. Dilin ekologiyası konsepsiyasının banisi amerikalı dilçi Eynar Haugen hesab olunur. Dil yalnız danışanların şüurunda mövcuddur və bilavasitə digər nətiqlərlə, onların sosial və təbii mühiti ilə münasibətlərdə fəaliyyət göstərir. Dilin ekologiyası qismən fizioloji (danışanın şüurunda digər dillərlə qarşılıqlı əlaqə), qismən sosial (dilün ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edildiyi cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqə) məişətinə malikdir. Dilin ekologiyası onu öyrənən, istifadə edən və başqa insanlara ötürən insanlardan, yəni hər birimizdən asılıdır. Ekolinqvistika dilçilikdə sosial, psixoloji və fəlsəfi istiqamətlərin kəsişməsində formalaşmış dilçiliyin yeni bir sahəsidir. Ekolinqvistika dillər, həmçinin dillər və onların "çevrələrindən", yəni onların istifadə olunduğu cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə nəzər salır. Yuxarıda deyilənlərə əsasən ekolinqvistika dilçiliyin yeni sahəsi kimi təqdim oluna bilər.

Açar sözlər: *ekolinqvistika, təbiət, ekologiya, dil, metafora, harmoniya, dil ekologiyası*

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN EKOLİNGVİSTİK TƏZAHÜRLƏRİ

Rasim HEYDƏROV*

Ziya BƏHMƏNLİ**

Qloballaşan dünyada milli dillər kifayət qədər təsirə məruz qalır və hər il dünyada bir neçə dil ölür. Bu isə dilçilər arasında ciddi təşviş yaradır. Axı, hər bir dilin ölməsi həm də müəyyən mədəniyyət, düşüncə tərzı və xalqın ölməsi deməkdir. Bu isə öz növbəsində dünyanın mədəni müxtəlifliyinin azalması və qlobal dillərin milli dilləri əritməsi deməkdir. Bu mənada, qlobal dillərə nisbətə milli dillərin, milli dillərə nisbətə isə milli azlıqların dillərinin qorunması məsələsi qarşıda duran məsələlərdəndir. Qloballaşan dünyada dillərin günbəgün azalması eyni zamanda onların öyrənilməsi zərurətini artırır. Dillərin yaşaması üçün həmin xalqların yaşaması lazımdır. Xalqların yaşaması üçün isə multikultural cəmiyyətlərin olması zəruridir. Bu mənada Azərbaycan digər dövlətlər üçün də nümunə ola bilən ölkələrdəndir. Çünki əsrlər boyu Azərbaycan ərazisində müxtəlif mənşəli xalqlar dinc şəraitdə yaşamışlar. Baxmayaraq ki, "multikulturalizm" termini elmi ədəbiyyata XX əsrin 60-70-ci illərindən işlədilməyə başlamışdır. Sözü geniş mənasında multikulturalizm termini onun etimologiyasından çıxış edərək və çoxmədəniyyətlik kimi istifadə edilir. Çoxmədəniyyətlik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, müasir dünyada etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliyi olmayan dövlət mövcud deyil. Çünki dünyada minlərlə xalq təmsil edən dillərin olmasına rəğmən, iki yüzdən bir qədər çox dövlət mövcuddur. Bu da onu göstərir ki, hər bir dövlətin tərkibində onlarla xalq yaşayır və bu xalqların dillərinin əksəriyyəti dövlət dili statusuna malik ola bilməz.

Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklər multikulturalizm siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Qloballaşan dünyada çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə mövcud olan etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsində multikulturalizm siyasətinin əhəmiyyəti böyükdür. Tarixi-siyasi təcrübə və müasir etnik proseslər göstərir ki, çoxmədəniyyətli və çoxmillətli cəmiyyətlərdə milli-mənəvi harmoniya və həmrəylik heç də həmişə qorunmur. Multikulturalizm assimilyasiya, izolyasiya və aparteid siyasətindən fərqli olaraq, cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin müdafiəsini, eyni zamanda, titul etnosla milli azlıqlar arasında qarşılıqlı mədəni-mənəvi zənginləşmə və harmoniya üçün lazımi şəraiti və ictimai-siyasi sabitliyi təmin edir. Bu isə, öz növbəsində mədəniyyətlərarası dialoqun və əməkdaşlığın inkişafına, milli azlıqların yaşadıqları cəmiyyətə inteqrasiyasına səbəb olmaqla, müasir dövrdə çoxmədəniyyətli cəmiyyətin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biridir.

* *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Avrasiya Universiteti, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu*

e-mail: rasim.heyderov@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8870-3525>

* *Bakı Avrasiya Universiteti*

e-mail: bahmanli.ziya@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6686-4691>

Multikulturalizmin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir mərhələdə bu siyasət modeli öz mahiyyətinə görə demokratik cəmiyyətin norma və prinsiplərinə uyğun gəlir. Belə ki, milli azlıqların etnik-mədəni dəyərləri beynəlxalq hüquqda təsbit edilmiş əsas insan haqları və azadlıqları sisteminin tərkib hissəsidir. Milli azlıqların müdafiəsi məsələsi BMT, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, ATƏT, UNESCO və digər beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri sənədlərdə əks olunmuşdur.

Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasına yüksək önəm verən Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev deyirdi: *"Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir"*.

Azərbaycan xalqı tarixinin bütün mərhələlərində onun ərazisində yaşayan bütün xalqların nümayəndələrinə xoş münasibət bəsləmiş, onların etnik, dini və mədəni dəyərlərinə nəinki dözümlük nümayiş etdirmiş, həmçinin hörmətlə yanaşmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində Azərbaycan xalqı təqibə məruz qalan etnik, dini azlıqların nümayəndələrinə sığınacaq vermişdir. Multikulturalizmin Azərbaycan xalqının həyat tərzinə çevrilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev IV Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun açılış mərasimində aşağıdakıları söyləmişdir:

"Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir. Multikulturalizmin nisbətən yeni və bəzən çətin tələffüz edilən termin olmasına baxmayaraq, multikulturalizm ideyaları hər zaman ölkəmizdə mövcud olmuşdur. Tarixi dönmədən və siyasi sistemdən asılı olmayaraq, xalqımız hər zaman istər ölkədə, istərsə də onun hüdudlarından kənarda multikulturalizmi fəal müdafiə və təşviq etmişdir".

Tarixi təcrübə göstərir ki, bu və ya digər xalqın tarixi multikultural və tolerantlıq ənənələrinin multikulturalizmin onun həyat tərzinə çevrilməsində mühüm rol oynamasına baxmayaraq, dövlət tərəfindən məqsədyönlü şəkildə cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunması təmin olunmadıqda cəmiyyətin inkişafında etnik, dini və mədəni zəmində qarşıdurmalar yaranır. Başqa sözlə desək, multikulturalizmin xalqın həyat tərzinə çevrilməsində dövlət, onun apardığı multikulturalizm siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır.

Müasir Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqları üç qrupa bölmək olar: türk mənşəli xalqlar, İran mənşəli xalqlar və Qafqaz mənşəli xalqlar. Türk mənşəli azərbaycanlılar Azərbaycanda titul xalq sayılır və əhalinin əksəriyyətini təşkil edir. Azlıqda qalan xalqlara isə İran və Qafqaz mənşəli xalqları aid etmək olar. İran mənşəli xalqlara talışlar, tatlar, kürdləri aid etmək olar. Bu xalqlar ölkəmizdə həm kompakt şəkildə həm də digər regionlarda pərakəndə şəkildə yaşayırlar. Qafqaz mənşəli xalqlara isə ləzgilər, avarlar, buduxlar, xınalıqlar, saxurlar, udilər, qızıllar, ingiloyları aid etmək olar. Bu xalqlar lap qədim dövrlərdən ölkəmizin ərazisində bir-biriləri ilə mehribanlıq şəraitində yaşamışlar.

Müasir dövrdə də Azərbaycanda bu xalqların dillərinin inkişafı üçün müəyyən işlər görülür. Bu xalqların əksəriyyətinin kompakt yaşadığı ərazilərdə orta məktəblərdə həmin xalqların dillərində dərslər aparılır, dövlət səviyyəsində həmin dillərdə kitablar nəşr edilir. Eyni zamanda Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi fəaliyyət göstərir və ali məktəblərdə "multikulturalizm" dərsləri tədris edilir.

Bütün bunlar ölkəmizdə milli azlıqların dilinə olan münasibətin səviyyəsini göstərir.

Açar sözlər: *Azərbaycan multikulturalizmi, ekolinqvistika, dil siyasəti, milli dil, qloballaşma*

Ecological Manifestations of Multiculturalism in Azerbaijan

Rasim HAYDAROV

Ziya BAHMANLI

In a globalizing world, national languages are heavily influenced, and several languages die out every year. This causes serious concern among linguists. The death of each language also means the disappearance of a certain culture, mindset, and people. This, in turn, leads to the reduction of global cultural diversity and the erosion of national languages by global ones. In this context, the issue of preserving national languages in relation to global languages and the languages of national minorities in relation to national languages has become one of the most important issues. The ongoing decrease in the number of languages in a globalizing world also increases the necessity for their learning. For languages to survive, the peoples who speak them must continue to exist. For this, multicultural societies are essential. In this regard, Azerbaijan is one of the countries that can serve as a model for other nations. This is because, for centuries, various ethnic groups have lived peacefully in Azerbaijan. Although the term "multiculturalism" began to be used in academic literature in the 1960 s and 1970 s, it is broadly interpreted as "multiculturalism" based on its etymology. Multiculturalism, in this context, refers primarily to ethnic, racial, religious, and cultural diversity, as well as the values that underpin these diversities. It is well-known that no state in the modern world lacks ethnic, racial, religious, and cultural diversity. Despite the existence of thousands of languages representing different peoples, there are slightly over two hundred countries in the world, showing that each country includes several nations, most of whose languages cannot attain the status of a state language.

The ethnic and cultural diversity within society is realized through the policy of multiculturalism. In a globalizing world, the management of ethnic and cultural diversity within multicultural societies is of significant importance. Historical and political experiences, as well as modern ethnic processes, show that in multi-ethnic and multicultural societies, national and spiritual harmony and unity are not always maintained. Unlike policies of assimilation, isolation, and apartheid, multiculturalism ensures the protection of ethnic and cultural diversity and the values that form the foundation of this diversity. It also creates the necessary conditions for mutual cultural and spiritual enrichment and harmony between the dominant ethnic group and national minorities, while maintaining political and social stability. This, in turn, contributes to the development of intercultural dialogue and cooperation and facilitates the integration of national minorities into the societies they live in, making it one of the main factors in the development of multicultural societies in the modern world.

The significance of multiculturalism lies in the fact that, at the present stage, this policy model aligns with the norms and principles of democratic societies. National minorities' ethnic

and cultural values are an integral part of the fundamental human rights and freedoms system, as recognized in international law. The protection of national minorities has been addressed in documents adopted by international organizations such as the UN, the European Union, the Council of Europe, OSCE, and UNESCO.

The people of Azerbaijan, who attach great importance to the protection of ethnic and cultural diversity in society, have always shown respect for the ethnic, religious, and cultural values of all peoples living within their territory. Azerbaijan's national leader Heydar Aliyev once stated: *"The more peoples a country unites, the richer it becomes, because each of them contributes to world culture and civilization."*

Throughout history, the people of Azerbaijan have always shown a friendly attitude toward the representatives of all the peoples living in its territory, respecting their ethnic, religious, and cultural values, and demonstrating tolerance. Throughout different periods of history, Azerbaijan has provided refuge to representatives of persecuted ethnic and religious minorities. The President of Azerbaijan, Ilham Aliyev, emphasized the importance of multiculturalism in the country during the opening ceremony of the 4th World Forum on Intercultural Dialogue: *"Multiculturalism in Azerbaijan is a state policy. At the same time, it is our way of life. Although the term 'multiculturalism' is relatively new and sometimes hard to pronounce, the ideas of multiculturalism have always existed in our country. Regardless of historical periods and political systems, our people have always actively defended and promoted multiculturalism, both within our country and beyond."*

However, historical experience shows that despite the fact that the multicultural and tolerant traditions of a given people play an important role in making multiculturalism a way of life, conflicts on ethnic, religious, and cultural grounds can arise in society if the protection of the ethnic, racial, religious, and cultural diversity of the society is not ensured by the state. In other words, the state's role and its multicultural policy are crucial in making multiculturalism a way of life for the people.

Today, the peoples living in Azerbaijan can be divided into three groups: Turkic-speaking peoples, Iranian-speaking peoples, and Caucasian-speaking peoples. The Turkic-speaking Azerbaijanis are the titular people in Azerbaijan, constituting the majority of the population. The Iranian-speaking peoples include the Talish, Tati, and Kurdish people, while the Caucasian-speaking peoples include the Lezgins, Avars, Buduks, Khinalugs, Saxurs, Udins, Kryz, and Ingiloy. These peoples have lived together in peace in Azerbaijan for centuries.

In modern times, efforts are being made to develop the languages of these peoples in Azerbaijan. In regions where these minorities predominantly live, schools offer lessons in their languages, and books in these languages are published at the state level. At the same time, the Baku International Multiculturalism Center operates, and "Multiculturalism" courses are taught at universities.

All of these actions reflect the high level of respect for the languages of national minorities in our country.

Keywords: *Azerbaijani multiculturalism, ecolinguistics, language policy, national language, globalization*

EKOLINQVISTİKA DİLÇİLİKDƏ YENİ İSTİQAMƏT KİMİ

Rəfiqə ƏLİYEVƏ*

Bu gün müasir elm sürətlə inkişaf edir və yeni elmi fənlər yaranır. Bu elmi fənlər müxtəlif istiqamətlərdə və bəzən iki elmin qovşağında yaranır. Cəmiyyət inkişaf edir, insanlar elmin yeni istiqamətlərini kəşf edir və beləliklə, bizi əhatə edən hər şey inkişaf edir.

Dil sistemində baş verən proseslərin hamısının dilçilik təfəkkürünün müddəaları çərçivəsində izah edilə bilməməsi dilçilərin bəzi suallara cavab vermək üçün başqa elm sahələrinə müraciət etmələrini zəruri edir. Dil bütün elmlərlə bağlıdır və dilçiliklə başqa elmlərin qovşağında yeni əlaqəli elmlər yaranır. Bu elmlərdən biri də ekolinqvistikadır.

Ekolinqvistika dilçilikdə yeni elmi sahədir. İnsan və cəmiyyətin harmonik şəkildə birləşdiyi dil – ekolinqvistika ümumi mühitlə bağlı danışq qrupları arasındakı fərqlərlə, dil sisteminin xüsusiyyətlərindən biri ilə fərqlənən əlaqəli elementlərlə bağlı inkişafın lingvistik korrelyasiyalarını öyrənir. Ümumiyyətlə, 20-ci əsrin ikinci yarısına təsadüf edən dilçilikdə yeni istiqamət kimi ekolinqvistikanın yeni meydana çıxmasına baxmayaraq, dil və ətraf mühitin əlaqəsi anlayışının özü antik filosoflar tərəfindən nəzərdən keçirilirdi. Qədim filosoflar Heraklit, Demokrit, Platon, Kratil və başqaları öz əsərlərində bu problemə toxunmuşlar.

Ekolinqvistika insanların, digər canlı aləmin və fiziki mühitin həyatı qarşılıqlı təsirində dilin rolunu araşdırır. Məsələn, ekolinqvistikada ən məşhur nümunələrdən biri də Eskimosların /qar/ üçün işlətdiyi çoxlu sözlərin olması fikridir. Bu iddia müzakirə oluna və çox sadələşdirilə bilsə də, yenə də dil və mühitin bir-birinə necə təsir edə biləcəyini göstərir

Rus alimi Şlyaxov ekolinqvistikanın vəzifələrini mənfi təsirlərə məruz qalan dilin qorunmasında və inkişaf etdirilməsində, cəmiyyətə nitq təsirləri vasitəsilə təbiətin qorunmasında görür. İnsan dilin özünü və lingvistik sosial məkanı öyrənmək üçün dildən istifadə edə bilir, belə çıxır ki, dil lingvistik təfəkkür vasitəsilə idrak vasitəsi kimi xidmət edir. Alim burada ekolinqvistikanın qarşısında duran əsas iki vəzifəni görür:

- dilin qorunması və inkişafı;
- təbiəti dilin özünün köməyi ilə qorumaq.

Məlumdur ki, milli dil də təbii mühit kimi müxtəlif dövrlərdə müxtəlif mənfi təsirlərə məruz qalır. Ekolinqvistikada insanın dili ilə onun həyatı arasındakı əlaqə bütövlükdə nəzərdən keçirilir. Burada lingvistik varlıqlar onların tətbiq olunma mühiti, yaşadıqları və öz növbəsində təsir etdikləri mühitlə əlaqələndirilir

Ekolinqvistikada dil ekologiyası və nitqin ekologiyası kimi iki anlayış haqqında mübahisə var. Bu anlayışları ayrıca nəzərdən keçirən G.A.Kopninanın fikri maraqlıdır. Müəllifin fikrincə, dilin ekologiyası dilin ekoloji profilinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Burada söhbət bütün əsas problemlərin cəmləşdiyi dilin ekoloji cəhətdən təmizliyindən gedir. Bu konsepsiya lingvistik və ekoloji təhlükəsizlik sistemlərinin inkişaf etdirildiyi dilin yoxsullaşmasının qarşısının alınmasını

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: rafiq.aliyeva@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4316-9965>

nəzərdə tutur. İkinci istiqamət insanın nitq davranışını təmin edir. Bu, ekoloji düşüncənin formalaşmasına töhfə verən nitq mətnlərinin ekoloji cəhətdən təmizliyidir

Beləliklə, məlum olur ki, alimlər elmi biliyin yaşıllaşdırılmasına təkan vermiş, çoxlu sayda yeni tədqiqat istiqamətləri meydana çıxmışdır.

Açar sözlər: *ekolinqvistika, cəmiyyət, müasir dilçilik, nəzəriyyə, inkişaf*

Ecolinguistics as a New Direction in Linguistics

Rəfiqə ALİYEVƏ

Today, modern science is developing rapidly and new scientific disciplines are emerging. These scientific disciplines originate in different directions and sometimes at the junction of two sciences. Society is developing, people are discovering new facets of science and thus everything that surrounds us is developing.

The fact that all the processes occurring in the language system cannot be explained within the framework of linguistic thinking makes it necessary for linguists to turn to other fields of science to answer some questions. Language is connected to all sciences, and new related sciences arise at the intersection of linguistics and other sciences. One of these sciences is ecolinguistics.

Ecolinguistics is a new scientific field in linguistics. It considers the study of the linguistic sphere, where man and society harmoniously combine. This tandem, in turn, consists of various manifestations of rules, laws, and principles common to both ecology and language development. Here, first of all, the importance of language is emphasized, which solves the problems of environmental problems.

In general, despite the new emergence of ecolinguistics as a new direction in linguistics, which dates back to the second half of the 20th century, the very concept of the relationship between language and the environment was considered by ancient philosophers. The ancient philosophers Heraclitus, Democritus, Plato, Cratylus and others touched this problem in their works.

Ecolinguistics studies the role of language in the life-sustaining interaction of humans, the other living world, and the physical environment. For example, one of the most famous examples in ecolinguistics is the idea that there are many words used by the Eskimos for /snow/. While this claim can be discussed and oversimplified, it still shows how language and environment can influence each other.

The Russian scientist Shlyakhov sees the functions of ecolinguistics in the protection and development of a language that is exposed to negative influences, and the protection of nature through speech influences on society. A person is able to use language for studying the language itself and the linguistic social space, it turns out that language through linguistic thinking serves as a tool of cognition. The scientist sees here the main two tasks facing ecolinguistics. The first of them is the protection and development of the language. The next is to protect nature with the

help of language itself. It is known that the national language, like the natural environment, experiences various negative effects at different times.

In ecolinguistics, the relationship between a person's language and his life is considered in its entirety. Here, linguistic entities are correlated with the environment of their application, the influence of which they experience and which, in turn, they influence. In eco-linguistics, there is a dispute about such two concepts as the ecology of language and the ecology of speech. The opinion of G. A. Kopnina, who considers these concepts separately is interesting. According to the author, the ecology of language involves the creation of an ecological profile of the language. Here we are talking about the environmental cleanness of the language, where all the main problems are concentrated. This concept assumes the prevention of impoverishment of the language, where linguistic and ecological safety systems are being developed. The second direction provides human speech behaviour. This is the environmental cleanness of speech texts, which contributes to the formation of eco-friendly thinking.

It turns out that scientists gave an impetus to the greening of scientific knowledge, as a result of which a huge number of new research directions appeared.

Keywords: *ecolinguistics, society, modern linguistics, concept, development*

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ EKOLOJİ TƏRBIYƏNİN FORMALAŞDIRILMASI

Səadət XƏLİLOVA*

Müasir dövrün global problemlərindən biri ekologiyadır. Ekoloji sistemin, ekoloji siyasətin və ekoloji tərbiyənin formalaşması prioritet məsələlərdir. Məqalədə ekoloji tərbiyənin erkən yaşlardan başlanmasının vacibliyindən bəhs edilir.

Ekoloji tərbiyə özlüyündə şagirdləri ekoloji cəhətdən maarifləndirməyə və bununla da özlərini təbiətin bir hissəsi kimi dərk etməyə, onun milli sərvətinə görə məsuliyyət hiss etməyə sövq edir, eyni zamanda təbiətə zərər verənlərə qarşı mənfi münasibət formalaşdırır.

Dövlət təhsil proqramı çərçivəsində ekoloji tərbiyə təhsil müəssisəsində ümumi pedaqoji prosesin mühüm tərkib hissəsidir. Bu baxımdan müəllimlər ekoloji tərbiyənin bütün üsul və formalarından istifadə etməyə çalışırlar. İngilis dili fənni aşağı yaşlardan başlayaraq məktəblilərin ekoloji mədəniyyətini formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün səmərəli vasitələrdən biridir. Ekoloji tərbiyənin elementlərinin ingilis dilində tədris prosesinə daxil edilməsi müəllimlərin qarşısında təlimin ilkin mərhələlərində mühüm məsələlər qoyur.

Məqalədə ingilis dili dərslərində şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinin bəzi üsul və metodları göstərilir. Dərslərdə ekoloji mövzuda mətnlərin az verilməsinə baxmayaraq müəllimlərin digər vasitələrdən istifadə etməklə şagirdlərdə təbiətə qayğı, heyvanlara münasibət, ən azından yaşadıkları ərazilərin təmizliyinə diqqət yetirmək vərdisləri formalaşdırmağın üsulları tədqiq edilir. Belə ki, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi nəticəsində şagirdlər əldə etdikləri biliklərdən istifadə edərək ətraf mühitin qorunmasının zəruriliyini xarici dildə təsvir etməyi öyrənməlidirlər. Real həyatda gördükləri və şəxsi müşahidələri əsasında layihələr yaratmaq, öyrəndiklərini esse, rəsm, müsahibə, rollu oyunlar formasında təqdim etmək bacarıqlarına yiyələnəlidirlər. Ekoloji tərbiyənin nəticəsi şagirdin ekoloji mədəniyyətinin formalaşmasıdır. Ekoloji mədəniyyət yalnız ətraf mühitə diqqətli, məsuliyyətli münasibət deyil, həm də təbiətə sevgi, canlılara qayğı və bir çox digər anlayışlar ehtiva edir. Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinə verilən diqqət gələcəkdə ekologiyaya qoyulan investisiya hesab oluna bilər.

Açar sözlər: *ekoloji tərbiyə, ingilis dili, təbiət, ekoloji mətnlər, milli sərvət, metod*

Formation of Ecological Education in English Classes

Saadat KHALILOVA

One of the global problems of the modern era is ecological problems. Formation of the ecological system, ecological policy and ecological education are priority issues. The article deals

* Sumqayıt Dövlət Universiteti

e-mail: saadat.xalilova@sdu.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7118-8985>

with the importance of starting environmental education from an early age. Ecological education in itself helps to educate students ecologically and thereby encourages them to perceive themselves as a part of nature, to feel responsible for its national wealth, and at the same time forms a critical attitude towards those who harm our nature.

Within the framework of the state educational program, environmental education is an important component of the general pedagogical process in educational institutions.

In this regard, teachers try to use all methods and forms of ecological education. The subject of English is one of the effective means of forming and developing the ecological culture of schoolchildren from early ages.

The article discusses some techniques and methods of ecological education of students in English classes. Despite the insufficient number of texts on ecological issues in textbooks, alternative methods have been studied to develop students' habits of caring for nature, caring for animals and the environment. Students must learn to express their environmental knowledge in English. Based on their experiences in real life and personal observations, they must master the skills of presenting their acquired knowledge in the form of essays, drawings, interviews and role-playing games.

The result of ecological education is the formation of the student's ecological culture. Ecological culture includes not only a careful and responsible attitude towards the environment, but also love for nature, care for living beings and many other concepts.

The attention paid to the ecological education of students can be considered as an investment in the field of ecology in the future.

Keywords: *ecological education, English classes, nature, ecological texts, national wealth, method*

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİKLƏRİNDƏ EKOMƏTNLƏR VƏ EKOPOEZİYANIN ƏHƏMİYYƏTİ

Şəhla MƏCİDOVA*

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 03 iyun tarixli 103 nömrəli qərarı ilə təsdiqlənmiş "Dövlət standartları və proqramı"nda ümumi təhsilin məzmununa dair tələblərdən biri də təhsilin məzmununu təhsilalanın və cəmiyyətin tələbatına, dövlətin təhsil siyasətinə uyğunlaşdırmaq; məzmunu nəticəyönlülük, şəxsiyyətyönlülük, şagirdyönlülük, integrativlik prinsipləri əsasında müəyyənləşdirməkdir.

Müasir həyatımızda hər şey inkişaf və təkamülə doğru getdiyi zaman təhsildə də fənlərin bir-birinə integrasiyasına yaranan ehtiyac özünü aydın göstərir. Məlumdur ki, qədim zamanlardan fənlər və elmlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur və onlar arasındakı əlaqə bu gün üçün də aktuallığını saxlamaqdadır. Bəşər tarixi elm və texnikanın inkişafının məhz elmlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində çox uğurlar əldə etdiyinə şahidi olmuşdur və bu uğurlar elmlərin bir-birinə daha da yaxınlaşmasına zəmin yaratmışdır. Bu əlaqə bu gün təhsildə daha vacibdir, çünki kurikulumda əsas prinsip kimi verilən fənlərarası integrasiyanın təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsində çox böyük rolu vardır. Integrativlik şagirdlərdə maraq oyadır, axtarış və yaradıcılıq bacarıqlarına yiyələnməyə sövq edir, onların müxtəlif fənlər əsasında hər hansı mövzuya dair ətraflı, mükəmməl bilik və bacarıqlar əldə etməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bütün bunlara əlavə etmək yerinə düşərdi ki, günümüzdə təlim prosesində integrasiyadan istifadə etmədən hər hansı bir fənnin tədrisində uğur əldə etmək çox çətinidir.

Fənlərarası integrasiya Azərbaycan dili fənni üçün də vacib və əhəmiyyətliyədir. Azərbaycan dili dərslərində fənlərarası integrasiyanı təşkil etməklə müxtəlif fənlərin qarşılıqlı surətdə tətbiqi həmin fənlərin həm dil və ədəbiyyat baxış bucağından daha yaxşı və hərtərəfli öyrənilməsinə, həm də mənəvi cəhətdən əhəmiyyətli olmasına zəmin yaradır.

Azərbaycan dili dərslərlərində mövzular tədris vahidi ilə tənzimlənir və müəyyən bir sahəni əhatə edir. Bu tədris vahidlərindən biri də günümüzün ən vacib və məsuliyyətli sahələrindən biri təbiət və onun qorunması ilə bağlı mövzuları ehtiva edən "Ana təbiət"dir.

Açar sözlər: *məktəbli, ətraf mühit, qorumaq, gözəllik, bölmə, dağ*

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Şirvan şəhər 16 №-li tam orta məktəb
e-mail: shahla.majidova@mail.ru

The Importance of Ecotexts and in Azerbaijan Language Textbooks

Shahla MAJİDOVA

In the "State Standards and Program", approved by the Resolution No. 103 of the Cabinet of Ministers of the Azerbaijan Republic dated June 3, 2010, one of the requirements for the content of general education is to adapt the content of education to the needs of the learner and society, and the state's educational policy; to determine the content based on the principles of result-orientation, personality-orientation, student-orientation, and integrativity.

When everything in our modern life is moving towards development and evolution, the need for the integration of disciplines in education is also clearly evident. It is known that disciplines and sciences have been closely related to each other since ancient times, and the relationship between them remains relevant today. Human history has witnessed the development of science and technology achieving many successes precisely as a result of the interaction of sciences with each other, and these successes have created the basis for the sciences to become even closer to each other. This connection is more important in education today, because interdisciplinary integration, which is given as a basic principle in the curriculum, plays a very important role in improving the quality of education. Integrativeness arouses interest in students, encourages them to acquire search and creative skills, and creates favorable conditions for them to acquire detailed, perfect knowledge and skills on any topic based on various subjects. It would be appropriate to add to all this that today it is very difficult to achieve success in teaching any subject without using integration in the learning process.

Interdisciplinary integration is also important and important for the Azerbaijani language subject. By organizing interdisciplinary integration in Azerbaijani language lessons, the mutual application of various subjects creates the basis for better and more comprehensive study of these subjects from both a linguistic and literary point of view, as well as for their moral significance.

Topics in Azerbaijani language textbooks are regulated by a teaching unit and cover a certain area. One of these teaching units is "Mother Nature", which includes topics related to nature and its protection, one of the most important and responsible areas of our time.

Keywords: *schoolchild, environment, protect, beauty, section, mountain*

EKOLİŅQVİSTİKANIN ARAŞDIRILMASINDA ƏSAS İSTİQAMƏTLƏR

Zəminə RÜSTƏMBƏYLİ*

Məlumdur ki, "ekologiya" termini 1866-cı ildə biologiyada yeni bir fənni təyin etmək üçün Ernst Hekkel tərəfindən təqdim edilmişdir: ekologiya orqanizmlərin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi haqqında ümumi elmdir. Lakin bu gün bu konsepsiya əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalaraq daha geniş məzmunla malik olmuşdur. Alimlərin qeyd etdiyi kimi, mövcud olduğu bir əsrdən artıq müddət ərzində "ekologiya" anlayışı (qədim yunan dilindən oikos – "ev" və logos – "elm") dəfələrlə transformasiyaya uğramış və bu gün məsələlərin geniş spektrini əhatə edən integrativ elm şəklində meydana çıxır. Ekolinqvistikanın yeni elmi istiqamət kimi inkişafında ekolinqvistikanın müxtəlif sahələri üçün terminologiya işləyib hazırlayan Alvin Fillin əsərləri mühüm rol oynayır. Müasir dövrümüzdə dünyada baş verən qloballaşma prosesləri elmin integrasiyasına gətirib çıxarmaqla ekoloji şüur məsələsinin aktuallığını, müxtəlif bilik sahələrinin ekoloji prosesini özündə ehtiva edir. XX əsrin əsas müzakirə predmeti ətraf aləmdə həyatın bir çox sahələrində yaranan ekoloji problemlərdir. Müasir elmi fəlsəfənin insana, antroposentrizmə yönəltdiyi danılmaz bir faktdır. Bütün bunlar isə elmi biliyin ekolojiləşdirilməsində ifadə olunur. Yeni fənlərarası elmlərin yaranması biliyin ekolojiləşdirilməsinin nəticəsidir. Bu gün "ekologiya" anlayışı genişlənir və insanın kommunikativ fəaliyyətinə keçir. "Ekologiya" anlayışının geniş şərhli dilçilərə dilçilikdə müasir elmi istiqaməti – linqvoekologiyanı inkişaf etdirməyə imkan verir. "Dilin ekologiyası" və ya "lingvistik ekologiya" adlı yeni fənlərarası istiqamət, əslində 1972-ci ildə Stenfordda Norveç əsilli məşhur amerikalı Einar Haugen tərəfindən təqdim edilmişdir. "Dilin ekologiyası" termini E.Haugen tərəfindən hər hansı bir dil və onun mühiti, yəni bu dilin kodlarından biri kimi istifadə edən cəmiyyətdə qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsi kimi başa düşülür. E.Haugen dil ekologiyasının iki istiqamətə – psixoloji, yəni ikidilli və çoxdillilərin şüurunda dilin başqa dillərlə qarşılıqlı əlaqəsinə və sosioloji – dilin cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət yetirir. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, uzun müddət lingvistik-ekoloji tədqiqatlar psixolinqvistika, etnolinqvistika, lingvistik antropologiya, sosiolinqvistika və dilin sosiologiyası kimi elmlərin təsiri altında aparılmışdır.

Hal-hazırda lingvistik ekologiya (lingvoekologiya) dünyada bir çox alimlərin tədqiqat obyektidir. Linqvoekologiyanın maraqlarına dil və nitqin təkamülünü, dil və nitqin deqradasiyasını, o cümlədən dil və nitqin reabilitasiyası problemlərini, yəni dili zənginləşdirməyin yol və vasitələrinin öyrənilməsi və etik və nitq ünsiyyətinin pragmatik postulatların sisteminin təkmilləşdirməsi daxildir. Ekolinqvistikanın tədqiqat predmeti ətrafdakı nitq mühitinin, belə demək olarsa, "çirklənməsi" və "yoluxması" – dilin jarqonlaşdırılması, elmi-texniki inqilab şəraitində nitqin texnikləşdirilməsi, dilin gözəlliyi problemləri, "lingvistik nihilizm", yəni filoloji və humanitar biliyin aşağı qiymətləndirilməsi, inkar edilməsi ilə mübarizə məsələləridir.

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: zemine.rustembeyli@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7850-515X>

Açar sözlər: *ekologiya, linqvistika, ekolinqvistia, dil ekologiyası, fənlərarası əlaqə*

Main Directions in the Research of Ecolinguistics

Zamina RUSTAMBAYLI

It is well-known that the term "ecology" was introduced by Ernst Haeckel in 1866 to define a new discipline in biology: ecology is the general science of the interactions between organisms and their environment. However, today, this concept has undergone significant changes and acquired a broader meaning. As noted by scientists, over more than a century of its existence, the concept of "ecology" (derived from the ancient Greek *oikos* – "home" and *logos* – "science") has repeatedly transformed and now emerges as an integrative science encompassing a wide range of issues. The works of Alwin Fill, who developed terminology for various fields of ecolinguistics, play a significant role in the development of ecolinguistics as a new scientific discipline. In our modern era, the globalization processes occurring worldwide have led to the integration of sciences, highlighting the relevance of ecological awareness and incorporating the ecological process across various fields of knowledge. The primary subject of discussion in the 20th century has been the ecological problems emerging in many areas of life within the surrounding environment. It is an undeniable fact that modern scientific philosophy is focused on humans and anthropocentrism. This is reflected in the process of the ecologization of scientific knowledge. The emergence of new interdisciplinary sciences is a result of this ecologization. Today, the concept of "ecology" is expanding and extending to human communicative activity. The broader interpretation of the concept of "ecology" enables linguists to develop a modern scientific direction in linguistics—linguistic ecology. The new interdisciplinary field known as "the ecology of language" or "linguistic ecology" was, in fact, introduced in 1972 at Stanford by the renowned Norwegian-American scholar Einar Haugen. The term "ecology of language," as understood by E. Haugen, refers to the study of the interaction between any language and its environment, that is, the society that uses it as one of its codes. E. Haugen focuses on two directions in linguistic ecology: the psychological aspect, which examines the interaction of a language with other languages in the minds of bilingual and multilingual individuals, and the sociological aspect, which explores the interaction between language and society. In this context, it is important to note that for a long time, linguistic-ecological research has been conducted under the influence of disciplines such as psycholinguistics, ethno linguistics, linguistic anthropology, sociolinguistics, and the sociology of language.

Currently, linguistic ecology (or ecolinguistics) is the research focus of many scholars worldwide. The interests of linguistic ecology include the study of the evolution of language and speech, the degradation of language and speech, and the problems of their rehabilitation. This involves exploring the methods and means of enriching language, as well as improving the system of ethical and pragmatic postulates in speech communication. The research scope of

ecolinguistics encompasses issues such as the "pollution" and "contamination" of the surrounding speech environment – manifested in the jargonization of language, the technologization of speech in the context of the scientific and technical revolution, concerns about the aesthetics of language, and combating "linguistic nihilism," which refers to the devaluation and rejection of philological and humanitarian knowledge.

Keywords: *ecology, linguistics, ecolinguistics, language ecology, interdisciplinary connection*

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

VƏTƏN-TƏBİƏT TANDEMİNİN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA İDEALİZƏSİ

Aygün BAĞIRLI*

Xalq şairi Səməd Vurğun "Balalar üçün gözəl əsərlər yaradaq" məqaləsində vurğulayır ki, uşaqlarda vətənpərvərlik hissini formalaşdırmaq üçün onları düşməyə nifrət ruhunda böyütmək lazım deyil. Bunun üçün ən yaxşı yol azyaşlıya vətənin gözəlliklərini göstərmək, füsunkar təbiəti ilə tanış etmək və sevdirməkdir. O bu gözəlliyi ondan almaq istəyən düşmənlə mübarizə yolunu özü seçəcək. Qeyd edək ki, şairin xələfləri ustad tövsiyyəsinə əməl edərək, əsərlərində kiçik oxucuya Vətənin əsrarəngiz mənzərələrini təqdim etmişlər. İstər nəsr, istər poeziyada Azərbaycanın poetik xəritəsini yaratmağa nail olan şair və yazıçılar ölkəmizin yeraltı və yerüstü zənginliklərini öz əsərlərində təqdim edə bilməmişlər. Abdulla Şaiqin, Abbas Səhhətin inkişaf etdirdiyi uşaq ədəbiyyatının sonrakı yaradıcıları da bu ənənəyə sadıq qalmışlar. Zəhid Xəlil, Rafiq Yusifov, Sevinc Nuruqızı, Nuranə Işıq, Qəşəm Nəcəfzadə, Qəşəm İsabəyli, İbrahim Yusifov kimi çağdaş uşaq yazarlarımız bu gün də təbiət gözəlliklərini təsvir edərkən mövzuya məhz Vətən-təbiət tandemi aspektindən yanaşırlar. Belə ki, Sevinc Nuruqızı Şuşanın valehedici gözəlliyindən ilahi sevgi səviyyəsində danışır: *"Həmişə mənə elə gəlir ki, Şuşa bizim günahlarımızın yuyulduğu yerdir... Həmişə düşünmüşəm ki, bu yurdu Rəbbin keçən yolu məhz Şuşadan keçir. O dolamaları qalxanda səmaya bir pillə yaxın olursan, yerə bir pillə uzaq..."* Yaxud Zəhid Xəlil yazır: *"Dünyada yeddi rəng var deyirlər. Amma Qarabağın çəmənliklərindəki rənglərin sayı-hesabı yoxdur. Dünyada yeddi musiqi ladi var, deyirlər. Amma Qarabağ bulaqlarının oxuduğu nəğmələrdə nə qədər lad olduğunu indiyə qədər bilən olmayıb."*

Haqqında danışdığımız və danışmadığımız əsərlərdə yaradılan təbiət lövhələri, vəsf olunan gözəlliklər uşaqlarda ətraf mühit, onları çevrələyən coğrafiya haqqında bilgi yaratmaqla yanaşı, həm də onlarda ülvə hisslər formalaşdırır, onlara ərməğan olan bu dəyərlərin mənəvi anlamını izah edir. Özünü bütöv təbiətin bir parçası hesab edən uşaq onu əhatə edən kainatın qorunmasında özünü məsul hesab edir. Konfransa təqdim edəcəyimiz məruzədə bütün bu tezlərin geniş şərhə nəzərdə tutulmuşdur.

Açar sözlər: *təbiət, uşaq ədəbiyyatı, poetik xəritə*

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

e-mail: aygunbagir77@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-6380>

Idealization of the Homeland-Nature Tandem in Children's Literature

Aygun BAGHIRLI

In his article titled "Let's Create Beautiful Works for Children," the People's poet Samad Vurgun emphasized that in order to form a sense of patriotism in children, it is not necessary to raise them in the spirit of hatred of the enemy. The effective way to do this is to show the child the beauty of his homeland, introduce him to its fascinating nature and instill a genuine affection for it. He will choose the way to fight against the enemy who wants to occupy this beauty from him. It's worth mentioning that the poet's successors heeded his guidance, portraying the enchanting landscapes of their homeland to captivate the imagination of young readers in their literary works. Poets and writers who managed to create a poetic map of Azerbaijan in both prose and poetry were able to present the underground and surface riches of our country in their works. The subsequent founders in the realm of children's literature, developed by Abdulla Shaig and Abbas Sahhat, also stayed loyal to this established tradition. Contemporary children's writers such as Zahid Khalil, Rafiq Yusifoglu, Sevinc Nurugizi, Nurana Isik, Gasham Najafzadeh, Gasham Isabeyli, Ibrahim Yusifoglu, even today, when describing the beauty of nature, approach the topic from the perspective of the Motherland-nature tandem. In her discourse, Sevinj Nurugizi delves into the mesmerizing beauty of Shusha, portraying it with a sense of reverence akin to divine love: "It always seemed to me that Shusha was the place where our sins were washed away... I have always thought that the way to the God in this country goes through Shusha. When you climb those windings, you are one step closer to the sky, one step away from the earth..." Or Zahid Khalil writes: It is said that there are seven colors in the world. But there are countless colors in the meadows of Karabakh. There are seven musical keys in the world. But until now, no one has known how much melody is in the songs sung by the Karabakh springs.

The natural paintings created in the works that we talk about or that we don't talk about, the beauties that are praised, in addition to creating knowledge about the environment and the geography in children, but also form sublime feelings in them and explain the spiritual meaning of these values that are given to them. A child who considers himself a part of the whole nature considers himself responsible for the protection of the universe that surrounds him. In the paper that we will present to the conference, a broad interpretation of all these theses is provided.

Keywords: *nature, children's literature, poetic map*

YAŞAR KAMALIN "DƏNİZ KÜSDÜ" ROMANINDA EKOLOJİ BÖHRAN PROBLEMİ

Aytən ABBASOVA*

Texnologiya və sənayenin sürətli inkişafı nəticəsində ətraf mühitə antropogen təsirlər kəskin iqlim dəyişikliklərinə, biomüxtəlifliyin məhvində, mineral xammal ehtiyatlarının azalmasına, səhrələşməyə, torpaq, hava və suyun çirklənməsinə səbəb olmuşdur. "Yaradan" və "dağıdan" insan bir parçası olduğu təbiətə getdikcə daha böyük zərər vurmaqdadır. Son illərdə ekoloji problemlərin Yer kürəsinin gələcəyini təhdid etməsi məsələsi cəmiyyətdə ciddi narahatlıq doğurduğu kimi bədii mətnlərin də mövzusunə çevrilmişdir. Cümhuriyyət dövrü türk romanında da bu problemə bu və ya digər kontekstdən yanaşıldığını görmək olur. Fakir Baykurtun "Tısbəğalar", "Oraq", Halikarnas Balıkcısının (Cevat Şakir) "Dəniz qürbətçiləri", Yaşar Kamalın "Dəniz küsdü", "Quşlar da getdi", Buket Uzunerin "İki yaşıl su samuru", Haluk Aytəkinin "Son pars: ekoloji roman", Lətifə Tekinin "Meşədə ölüm yox imiş" adlı romanlarında ekoloji problemlər fonunda insan-təbiət münasibətlərinin bədii təsvirinə yer verilmişdir.

Qlobal ekoloji böhran probleminə XX əsr türk nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Yaşar Kamalın (1923-2015) da bir neçə əsərində rast gəlmək mümkündür. Yazıçının "Dəniz küsdü" (1978) romanında sırf insanın təbiətə vurduğu zərərlər dilə gətirilir. Romanda yazıçı İstanbul şəhərinin ekoloji problemlərini, insanların təsiri ilə təbiətə vurulan zərərin ağır nəticələrini göstərməyə çalışır. Delfinlərdən alınan yağa olan tələbatın artması, xüsusilə də xarici şirkətlərin həmin yağı yüksək məbləğə alması xəbəri rahat qazanc əldə etmək istəyən balıqçıların İstanbul boğazında delfin ovuna çıxmasına və delfinlərin kütləvi şəkildə öldürülməsinə səbəb olmuşdur. Həmin il Aralıq dənizi, Qara dəniz və Egey dənizi sahillərindəki bütün balıqçılar İstanbul boğazına toplanmışdılar. O günlərdə sanki Mərmərədə delfinlərin "qətləmini" yaşanırdı. Romanın baş qəhrəmanı Səlim delfinlərin öldürülməsindən çox narahatdır, bunun qarşısını almaq üçün bir neçə dostu ilə birlikdə ciddi mübarizə aparır. Əvvəlcə balıqçı dostlarını etdikləri hərəkətin yanlış olduğuna inandırmağa, bu qətləmin çox pis nəticələri olacağını izah etməyə çalışır. Ancaq heç bir faydası olmur, əksinə balıqçılar onların bu çağırışlarına gülür. Əlacsız qalan Səlim hətta prezidentə, baş nazirə, millət vəkillərinə teleqram vurub vəziyyəti izah edir.

Roman boyunca müəllif ekoloji fəlakətin başlıca səbəblərindən olan iqtisadi artım və həddindən artıq istehlakın yaratdığı problemləri dilə gətirir, insanların təbiəti maddi maraqları nəminə istismar etməsini tənqid edir. Yazıçı antroposentrik, yəni insandan başqa hər şeyin insanların istifadəsi üçün olduğu fikrindən uzaqlaşaraq insanı təbiətin bir parçası kimi qəbul edən ekosentrik yanaşma ilə ekoloji fəlakətin qarşısının alınacağına inanır.

Açar sözlər: Yaşar Kamal, ekoloji tarazlıq, dəniz, canlı orqanizmlər, ekoloji problemlər, roman

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: ayten.abbasova@list.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3799-8794>

The Problem of Environmental Crisis in Yashar Kamal's Novel

Ayten ABBASOVA

Rapid development of technology and industry, anthropogenic effects on the environment have led to drastic climate changes, destruction of biodiversity, reduction of mineral resources, desertification, soil, air and water pollution. "Creator" and "destroyer" man is causing more and more damage to the nature of which he is a part. In recent years, the issue of environmental problems threatening the future of the Earth has become a topic of literary texts as well as a serious concern in society. It can be seen that this problem is approached from one or another context in the Turkish novel of the Republic period.

It is possible to find the problems of human influence on nature, disturbance of ecological balance, and ecological danger in several works of Yaşar Kamal (1923-2015), one of the prominent representatives of 20th century Turkish prose. In the writer's novel "Deniz küsdü" (1978), only the damage caused by man to nature is expressed. In the novel, the writer tries to show the ecological problems of the city of Istanbul, the severe consequences of the damage caused to nature by the influence of people. The increase in the demand for oil from dolphins, especially the news that foreign companies buy that oil at a high price, has caused fishermen who want to make a comfortable profit to hunt dolphins in the Istanbul Bosphorus and kill dolphins en masse. In that year, all the fishermen on the shores of the Mediterranean Sea, the Black Sea and the Aegean Sea gathered in the Bosphorus of Istanbul. In those days, it was as if there was a "massacre" of dolphins in Marmara. The main character of the novel, Salim, is very concerned about the killing of dolphins, and he and his friends fight hard to prevent it. At first, the fisherman tries to convince his friends that what they have done is wrong, to explain that this massacre will have very bad consequences. But it doesn't help, on the contrary, the fishermen laugh at their calls. Selim, who was helpless, even sent a telegram to the president, prime minister, and deputies explaining the situation.

Throughout the novel, the author expresses the problems caused by economic growth and excessive consumption, which are the main causes of ecological disaster. The novel criticizes people's exploitation of nature for their economic interests, emphasizing that this will lead to the rapid depletion of natural resources. The writer believes that the ecological disaster can be avoided with an anthropocentric, i.e., the idea that everything except humans is for the use of humans, and an ecocentric approach that accepts humans as a part of nature.

Keywords: *Yaşar Kamal, ecological pollution, sea, living organisms, ecological problems, novel*

AZƏRBAYCANCAN POEZİYASINDA TƏBİƏT MÖVZUSU VƏ EKOLOJİ DÜNYAGÖRÜŞÜ

Ceyran VƏLİYEVƏ*

Təbiət tükənməz bir ilham mənbəyidir. Poetik əsərlərdəki təbiət obrazı yazıçının məqsədlərindən, metodundan və üslubundan asılı olaraq müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, təbiət obrazı ədəbiyyatın inkişafında tarixən mühüm yer tutmuş, funksiyalarının müxtəlifliyi ilə seçilmişdir. Təbiət poeziyası eyni zamanda vətəndaşlığın ifadə olunduğunun bariz nümunəsidir.

Müxtəlif tarixi dövrlərdə təbiət anlayışına fərqli mənalar verilmiş, hər bir xalqın təfəkküründə və dilində təbiət-cəmiyyət-insan münasibətləri özünəməxsusluğu ilə seçilmişdir. Həyatın mövcud olması insanın yaranandan təbiətlə yaxın təmasda olmasından asılıdır. Təbiət bizi əhatə edən dünyadır. İnsan təbiətin bir hissəsi olduğu üçün onunla doğulanda tanış olur. İnsan həyatının təbiət fonunda keçdiyini düşünmək yanlışdır, çünki insanı dünyaya gətirən təbiətdir. Buna görə də ətrafımızdakı aləmi qiymətləndirmək, onu mənfi təsirlərdən qorumaq lazımdır. Təbiət və insan bir-biri ilə sıx əlaqəli anlayışlardır.

Musa Yaqub hər zaman bizi əhatə edən təbiəti şüurlu hesab edərək, öz məxfiliyini daxilində qoruyub saxlayan bir mövcudat kimi təqdim etmişdir. Çox vaxt insanlar özləri təbiətə zərər verirlər, buna son qoymaq lazımdır, əks halda insan öz hərəkətlərindən əziyyət çəkəcəkdir. Təbiətin gözəlliyini görməyi bacarmaq lazımdır, yalnız bu halda insan daha xoşbəxt ola bilər, çünki onu əhatə edən aləm insanın daxili aləminə, onun dünyagörüşünə, həyat tərzinə təsir göstərə bilər. Amma əsas odur ki, təbiətin gözəlliyini görmək yox, konkret hərəkətlərlə ona kömək etmək lazımdır. Hər bir insan təbiəti qoruyub abadlaşdırarsa, o zaman heç kəs düşünməyə məcbur olmaz ki, biz hamımız Yer üzündən yox ola bilərik. Təbiət insan həyatının asılı olduğu bir şeydir, çünki mühit olmasa, insan da olmayacaqdır. Təbiətə xələl gətirən insan özünə ziyan vurur. Bu münasibət insanı əsl evini qorumağa sövq etməlidir. Çünki planetimiz insanın doğulduğu yerdir. Təbiəti görmək və qiymətləndirmək deyil, həm də ona sözlə deyil, əməllə kömək etmək lazımdır. Təbiət hər birimizin həyatıdır. Yer üzündəki bütün insanları birləşdirir. Yalnız ətraf aləmə diqqətli münasibət planetimizdə həyatı xilas edəcək. Təbiət haqqında yazılmış əsərlərdə təbiət həqiqətən canlı bir xarakter olaraq, insan arasında olan uyğunlaşma və ya qarşıdurma əsasında yaranır. Müasir dövrdə insanların pul hərisliyi və materialist psixologiyası onu təbiətdən uzaqlaşdırır. Əgər insan öz dincliyini və məmnunluğunu geri qaytarmaq istəyirsə, onu hər zaman qucağını açmağa hazır olan təbiətə qayıtmalıdır. Təbiətlə şəirin əlaqəsi daimidir. Hər çağın poeziyasında bu universal varlıq olmuşdur.

Açar sözlər: *təbiət və insan, təbiət poeziyası, təbiət və ekologiya*

* doktorant, Mingəçevir Dövlət Universiteti
e-mail: ceyran.valiyeva@mdu.edu.az

Theme of Nature and Ecological Outlook in Azerbaijan Poetry

Ceyran VELİYEV

Nature is an inexhaustible source of inspiration. The image of nature in poetic works performs different functions depending on the goals, method and style of the writer. First of all, it should be noted that the image of nature has historically occupied an important place in the development of literature and was chosen for its diverse functions. Nature poetry is also a clear example of how Citizenship is expressed. Musa Yaqub always considered the nature that surrounds us to be conscious and presented it as a being that keeps its privacy inside. Often people themselves harm nature, this must be stopped, otherwise people will suffer from their actions. It is necessary to be able to see the beauty of nature, only in this case a person can be happier, because the world that surrounds him can influence the inner world of a person, his worldview, his lifestyle. But the main thing is that it is not necessary to see the beauty of nature, but to help it with concrete actions. If every person preserves and beautifies nature, then no one will have to think that we may all disappear from the face of the Earth. Nature is something on which human life depends, because without the environment, there would be no human. A person who harms nature harms himself. This attitude should prompt man to protect his true home, for our planet is man's birthplace. It is necessary not only to see and appreciate nature, but also to help it not by words, but by deeds. Nature is the life of each of us. It unites all people on earth. Only a careful attitude to the environment will save life on our planet. . In works written about nature, nature emerges as a truly living character based on the adaptation or conflict between humans. In modern times, money-grubbing and materialistic psychology of people distance it from nature. If man wants to regain his peace and contentment, he must return to nature, which is always ready to open its arms. The relationship between poetry and nature is constant. It has been a universal presence in the poetry of all ages.

Keywords: *nature and man, nature in poetry, nature and ecology*

MODERNİST TƏHKİYƏDƏ URBANİSTİK VƏ RURALİSTİK EKOMÜHİT

Dilarə ƏLİYEVƏ*

Müasir dünyada ədəbiyyatı fənlərarası metodla təhlil etmək olduqca maraq kəsb edir. Ekoanaliz və ekokritisizm ifadələri tənqid metodu kimi XX əsrin sonlarında təsdiqlədi və yeni əsrə adlandı. Bu məqalədə Sabir Əhmədlinin yaradıcılığına yeni, eksperimental, multidisiplinar metodlarla yanaşaraq "Yaşıl teatr", "Toğana" kimi modernist romanlarında ekomühitə olan fərqli münasibəti tədqiqata cəlb etmişik.

Orijinal dəst-xəttə malik Sabir Əhmədlinin yaradıcılığında real həyat irreal, metafizik, simvolik dərkətmə səviyyəsinə qaldırılır. Bu baxımdan, "Toğana" romanı maraq kəsb edir. "Toğana"-da maraqlı fraqmentlər, ayrı-ayrı həyat mənzələri, təbiət, kənd məişəti, təsvirlər var. Tutumlu, dəqiq məkan mövcuddur, lakin "mənbəyə qayıtmaq", "təbiətin qoynunda sadə həyat", "torpaq övladlarının sadələvh münasibətləri", "Təbiətin sadə, təbii övladlarına" qarşı qoyulan şəhər intellektualları arasındakı münasibətlər oxucuda maraq oyadır.

Sabir Əhmədlinin "Yaşıl teatr" romanının məkanı, elə bil, bir neçə mühitdən ibarətdir. Hadisələr kifayət qədər real bir mühitdə cərəyan edir, lakin bununla belə romanda başqa metofoforik mühit də mövcuddur ki, orada fabuladan doğan gözlənilməz hadisələr baş verir. Bütün obrazlar başqalaşır, daha mücərrəd, qlobal mənə alır və elə bil varlığın, həyatın, məhəbbətin, doğuluşun, insanlar arasındakı münasibətlərin ədəbi qanunlarını, bir növ modelləşdirirlər. Bu xüsusiyyətlər canlı məişət hadisələrinin təfərrüatı ilə varlıq səviyyəsində fəlsəfi ümumiləşdirmələrin vəhdəti kimi Sabir Əhmədlinin yaradıcılığına, dəst-xəttinə xas olan cəhətlərdir.

Sabir Əhmədli şəhər məkanını – mücərrəd mənada torpaq məkanı ilə qarşılaşdırmağı, yerin, torpağın sərvətlərinə şəhərli ovqatı ilə yanaşmağı xoşlayır. Yazıçı "Toğana" romanında psixoloji eksperiment aparmaq məqsədi ilə sırf şəhər ailələrinin bir neçə nümayəndəsini bütün atributları yerli-yerində olan, təmiz təbiətin qoynunda təsvir edirsə, "Yaşıl teatr" romanında əksinə, sırf kənd həyatı sürən bütöv bir icmanı şəhərə, özü də onun ucqar, ətraf məhəllələrinə yox, lap mərkəzinə köçürür.

Açar sözlər: *ekoanaliz, kənd, şəhər, eksperiment*

* AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

e-mail: aliyeva.dilara724@yandex.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6443-1262>

Urbanistic and Ruralistic Ecoenvironment in Modernist Prose

Dilara ALİYEVƏ

In the modern world, it is very interesting to analyze the literature with an interdisciplinary method. The expressions eco-analysis and eco-criticism as a method of criticism were approved in the late 20th century and called the new century. In this article, we approached the work of Sabir Ahmadli with new, experimental, multidisciplinary methods and involved in the study the different attitude towards the eco-environment in modernist novels such as "Green Theater" and "Togana".

In the works of Sabir Ahmadli, who has an original set - line, real life is raised to the level of unreal, metaphysical, symbolic understanding. From this point of view, the novel "Togana" is interesting. In "Togana" there are interesting fragments, separate scenes of life, nature, village life, descriptions, there is a spacious and accurate space, but "return to the source", "simple life in the bosom of nature", "naive relations of the children of the earth", "simple nature", the relations between urban intellectuals against their natural children" arouses interest in the reader.

The setting of Sabir Ahmadli's novel "Green Theater" seems to consist of several environments. The events take place in a fairly real environment, but there is also another metaphorical environment in the novel, where unexpected events arise from the fabula. All the images change, take on a more abstract, global meaning and seem to model the literary laws of existence, life, love, birth, relationships between people. These features are characteristic of Sabir Ahmadli's creativity and handwriting, such as the unity of philosophical generalizations at the level of being with the details of living everyday events.

Sabir Ahmadli likes to confront the urban space - in the abstract sense, with the land space, and to approach the resources of the earth and the land with an urban style. If in the novel "Togana" the writer describes only a few representatives of urban families in the bosom of pure nature, with all their attributes in their place, in order to conduct a psychological experiment, then in the novel "Green Theater", on the contrary, an entire community living a purely rural life is transferred to the city, which itself is its remote, not to the surrounding neighborhoods, but to the very center.

Keywords: *eco-analysis, village, city, experiment*

NÜVƏ FƏLAKƏTİNİN SÖZLÜ TARİXİ

(Svetlana Alekseyeviçin "Çernobıldan səslər" əsəri əsasında)

Əfsanə NAĞİYEVA*

Ekoloji problem insanla təbiətin qarşılıqlı münasibətinin pozulması ilə ortaya çıxan bir məsələdir. Əhatə dairəsinin geniş olmasına baxmayaraq, ekotənqiddə tənqidin digər formaları ilə müqayisədə əxlaqi və fəlsəfi məqsədləri ilə bağlı daha az müzakirələr aparılmışdır. Ekotənqid həm təbii mühiti, həm də insanların təbiət üzərində qurduğu strukturların yaratdığı mühiti təmsil edir. Ekotənqidçilər isə insanların təbiətə dair təsəvvürlərini və onun tarix boyu necə dəyişdiyini, həmçinin ekoloji problemlərin mədəniyyət və müasir ədəbiyyatda hansı formada təmsil olunub-olunmadığını araşdırırlar. Ekoloji problemləri təsvir edən ədəbiyyatşünaslar mətnləri təhlil edərək ədəbiyyatın təbiətlə əlaqəsinin müxtəlif yollarını, fərqli aspektlərdən diqqətə çatdırırlar.

İnsan və təbiət "qarşıdurması" isə hər zaman aktual və müzakirəyə açıqdır. Ekotənqid, "ekoloji (mədəni) tədqiqatlar", "ekopoetika" və "ədəbi ekoloji tənqid" kimi adlarla da tamamlanır. Təbiətin insanlar tərəfindən çirkləndirilməsi və onun doğurduğu fəsadların aradan qaldırılması bədii ədəbiyyatda da istər romantik, istər realist formada öz əksini tapmışdır. Svetlana Alekseyeviçin bu mövzuda yazılmış "Çernobıldan səslər" əsəri, yazarın öz təbirilə desək, nüvə fəlakətinin sözlü tarixidir. Günümüzün ən böyük fəlakətlərindən birini orada yaşayan və çalışan insanların dili ilə qələmə alan yazıçı ölüm və həyat arasında çırpınan gerçək insan obrazları yaratmışdır. Əsər yazıldığı gündən şöhrətlənmiş və ətrafına kifayət qədər oxucu kütləsi toplamışdır.

Açar sözlər: *nüvə fəlakəti, ekotənqid, təbiət, ekoloji problem, Çernobil*

Oral History of the Nuclear Disaster

(Based on the Work "Voices from Chernobyl" by Svetlana Alekseyevich)

Afsana NAĞİYEVA

An ecological problem is an issue that arises due to the violation of the mutual relationship between man and nature. Despite its wide scope, ecocriticism has received less discussion of its moral and philosophical aims than other forms of criticism. Ecocriticism represents both the natural environment and the environment created by human structures on nature. Ecocritics, on the other hand, examine people's perceptions of nature and how it has changed. Literary scholars who describe ecological problems analyze texts and bring to attention different ways of

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: hc.akad83@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1952-5128>

literature's relationship with nature from different aspects. Throughout history, as well as how environmental issues are represented in culture and modern literature.

The "confrontation" between man and nature is always relevant and open for discussion. Ecocriticism is also known as "ecological (cultural) studies", "ecoethics" and "literary environmental criticism". The pollution of nature by humans and the elimination of the consequences caused by it have been reflected in fiction either in a romantic or realistic form. Svetlana Alekseyevich's work "Voices from Chernobyl" written on this topic is, in the author's own words, a verbal history of the nuclear disaster. Writing one of the biggest disasters of our time in the language of the people who live and work there, the writer has created real human images that flutter between life and death. The work became famous from the day it was written and gathered a large number of readers around it.

Keywords: *nuclear disaster, ecocriticism, nature, ecological problem, Chernobyl*

OSMAN TÜRKAY POEZİYASINDA TƏBİƏT: LİRİK VƏ EKOPOETİK MÜNASİBƏT

Elmira MƏMMƏDOVA-KEKEÇ*

Osman Türkayın da təmsilçisi olduğu Kıbrıs türk ədəbiyyatı ekoloji problemlərə xüsusi həssaslığı ilə seçilir. Hər bir ada şairinin yaradıcılığında az və ya çox dərəcədə ətraf mühitin problemlərini əks etdirən misralara rast gəlmək mümkündür. Bəzi şairlərin yaradıcılığında isə təbiət və ekologiya probleminə vəhdətdə yanaşılır və bu baxımdan Osman Türkay yaradıcılığı xüsusilə seçilir.

O, məqalələrində və şeirlərində çağdaş dünyanın global problemlərindən, gələcəyə yönəlik ekoloji böhranlardan ekopoetik tərzdə bəhs etmişdir. İlk dövr yaradıcılığında simvolizm ədəbi cərəyanının təsiri altında təbiətə xüsusi vurğunluğunu ifadə edən, eləcə də lirik duyğularının, təbəddülatlı hisslərinin təsiri altında peyzaj təsvirləri yaradan şair İngiltərə ədəbi mühitinə yerləşdikdən, böyük sənaye şəhərində yaşadığından sonra insanın təbiətin bir parçası olması düşüncəsindən çıxış edərək ekoloji problemləri nəzərə çatdırmışdır. O xüsusilə də nüvə müharibələrinin bəşəriyyətə vuracağı zərbələrdən, mavi dünyamızın sonuna doğru aparan müharibənin yaradacağı cəhənnəm görüntüləri, müstəmləkə siyasətinin fəsadları, təbii sərvətlərin qəddarlıqla istifadəsi, nüvə faciəsi və s. kimi məsələlərə öz poeziyasında geniş şəkildə yer verərək oxucularda ekoloji məsuliyyət hissini aşılamağa və ətraf mühit mədəniyyəti formalaşdırmağa çalışmışdır.

Açar sözlər: *Osman Türkay, Kıbrıs, ekotənqid, nüvə müharibəsi, təbiət, ekologiya*

* filologiya elmlər doktoru, professor, Bakı Avrasiya Universiteti, Xəzər Universiteti

e-mail: elmira.mammadova-kekech@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3445-1569>

Nature in the Poetry of Osman Türkay: Lyrical and Ecopoetic Relationship

Elmira MAMMADOVA-KEKECH

Turkish Cypriot literature, represented by Osman Türkay, is particularly sensitive to environmental issues. In the work of every island poet, to one degree or another, one can find poems that reflect environmental problems. In the works of some poets, the problem of nature and ecology is interpreted as one, and in this regard, the work of Osman Türkay stands out.

In his articles and poems, he spoke in an eco-poetic manner about the global problems of the modern world and upcoming environmental crises. The poet, who expressed special attention to nature in his early works under the influence of the literary movement of symbolism and also created landscape images under the influence of his lyrical emotions and capricious feelings, having settled in the literary environment of England and living in a large industrial city, took into account environmental problems based on the idea that man is part of nature. He is especially concerned about the blows that nuclear wars will inflict on humanity, the hellish visions that a war leading to the end of our blue world will create, the consequences of colonial policies, the brutal use of natural resources, and nuclear tragedy, etc. He tried to instill in readers a sense of environmental responsibility and form an environmental culture, giving these problems a prominent place in his poetry.

Keywords: *Osman Türkay, Cyprus, ecocriticism, nuclear war, nature, ecology*

UŞAQ ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİNDƏ EKOLOJİ ŞÜURUN AŞILANMASI: PROBLEMLƏR VƏ BƏDİİ YOZUMLAR

Elnurə BABAYEVA*

Yazılı uşaq ədəbiyyatımızın tarixi qədimdir və öz kökləri etibarilə böyük Nizami yaradıcılığına bağlı olsa da, əsasən, XVI əsrdən – “Söhbətül-əsmar” əsərindən başlayır. Lakin onun çiçəklənmə dövrü keçən əsrin sonlarına, əsrimizin əvvəllərinə təsadüf edir. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, R.Əfəndizadə, Ə.Haqverdiyev, S.M.Qənizadə, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı klassikləri A.Şaiq və S.S.Axundov kimi yazıçıların yaradıcılığı sayəsində bu ədəbiyyat məxsusi bir sahə kimi formalaşmış və öz predmetini tam şəkildə müəyyənləşdirmişdi.

Uşaqlarda ədəbiyyat vasitəsilə ekoloji şüurun aşılınması ekoloji bilik, bacarıq və vərdisləri formalaşdıraraq onun tələblərinə əməl etməyə istiqamətlənmiş prosesdir ki, bu proses zamanı ekoloji mədəniyyətin inkişafı daha əlverişli formada həyata keçirilir.

Açar sözlər: *uşaq ədəbiyyatı, ekoloji şüur, problemlər, təbiət, məhəbbət*

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: elnure1430@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3231-4116>

Instilling Environmental Awareness Through Examples of Children's Literature: Problems and Artistic Interpretations

Elnure BABAYEVA

The history of our written children's literature is ancient and, although it has its roots in the great work of Nizami, it mainly begins with the XVI century – "Sohbatul-asmar". But the period of its heyday falls at the end of the last, the beginning of our century. In the late XIX-early XX centuries, S.A.Shirvani, H.Sardabi, K.Mammad-kuluzade, M.A.Sabir, A.Sahhat, R.Efendizade, A.Hagverdiyev, S.M.Ganizade, classics of Azerbaijani children's literature A.Shaig and S.S. Thanks to the work of such writers as Akhundov, this literature was formed as a special direction and in full Measure has identified her subject. The education of ecological consciousness through literature in children is a process aimed at the formation of environmental knowledge, skills and fulfillment of its requirements, during which the development of ecological culture is carried out in a more favorable form.

Keywords: *children's literature, environmental awareness, problems, nature, love*

ƏMİN ƏR-REYHANİ YARADICILIĞINDA İNSAN VƏ TƏBİƏT VƏHDƏTİ

Fatma MƏCİDOVA*

Amerika qitəsində yaranmış ərəb məhcər ədəbiyyatı XX əsrin birinci yarısında öz sıralarında şöhrəti həm Şərq, həm də Qərb dünyasına yayılan onlarla sənətkar yaratmışdır. Bu ədiblərin sırasında novator şair, yazar, filosof, tarixçi, publisist, tənqidçi, tərcüməçi kimi tanınan ilk ərəb romantiklərindən biri olan Əmin ər-Reyhaninin (1876-1940) yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Ədibin romantik dünyasına böyük təsir göstərmiş amerikalı ədiblər- R.U.Emerson, U.Uitmen və H.Toronun, eləcə də ingilis romantikləri T.Karleyl və J.Reskinin adlarını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Transsendentalizm nəzəriyyəsinə görə təbiətin özündə varlığın bilavasitə insana xas olan bütün mənəvi və əxlaqi təməlləri təcəssüm olunur. Əmin ər-Reyhani yaradıcılığında da insanla təbiət arasında mövcud olan rabitə, təbiətin insan mənəviyyatının formalaşmasında müstəsna rolu, ətraf mühitə münasibət məsələləri özünü daha qabarıq əks etdirmişdir.

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: fatima.mecidova@mail.ru

Ər-Reyhaniyə görə, təbiət gözəllik və ilham mənbəyidir. O həm də insan və cəmiyyət arasındakı münasibətlərdə harmoniyaya bilavasitə təsir edir. O, təbiətdə insanı sağlamlaşdıran, mənən saflaşdıran başlanğıcı görür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ər-Reyhaninin "Fureykə vadisi və ya Təbiətə qayıdış", "Vadilərin çağırışı", "Şəfa ver mənə, vadilərin ilahəsi", "Həyat və ölüm bülbülü", "Baharın beşiyi başında", "Mənim vadidəki məbədim", "Onlar onu tərk etdilər" və s. kimi əsərləri bilavasitə təbiət mövzusuna həsr olunmuşdur. Bu əsərlərdə təsvir olunan mənəvi duyumlar, fəlsəfi düşüncə və ümumiləşdirmələr, insanın təbiəti nə dərəcədə qavraması və ondan nə dərəcədə faydalanması prosesi Ər-Reyhani romantikasının özəyini təşkil edir.

Ər-Reyhaninin şeirlərində bəzən təbiət ilahiləşdirilir, ona bir dini varlıq kimi sitayiş olunur. Təbiət bir növ Allahın timsalında təcəssüm etdirilir.

Əmin Ər-Reyhani poeziyasında təbiətin tərənnümünə həsr olunmuş şeirlərdə təbiətlə insanın vəhdəti duyulur. Ər-Reyhani təbiəti qavramaqda İnsan, Allah və Təbiət vəhdətini mənəvi bütövlüyün, kamilliyin, insanın özünüdərkinin zirvəsi adlandırır.

Açar sözlər: *təbiət, ədəbiyyat, romantizm, insan, yaradıcılıq*

The Union of Man and Nature in the Works of Ameen Rihani

Fatima MAJIDOVA

In the first half of the 20th century, the Arabic Mahjar literature, which originated in the America continent, created dozens of specialists whose fame spread to both the East and the West. Among these writers, the work of Ameen Rihani (1876-1940), one of the first Arab romantics known as an innovative poet, writer, philosopher, historian, publicist, critic, and translator, was of special importance.

The names of the American writers R.U. Emerson, W. Whitman and H. Thoreau, as well as the English romantics T. Carlyle and J. Reski, who had a great influence on the romantic world of literature, should be specially mentioned. According to the theory of transcendentalism, nature itself embodies all the spiritual and moral foundations of existence that are directly characteristic of man. In the work of Ameen Rihani, the communication between man and nature, the exceptional role of nature in the formation of human spirituality, and the issues of attitude to the environment were more prominently reflected.

According to Rihani, nature is a source of beauty and inspiration. It also directly affects the harmony in the relationship between people and society. He sees in nature the beginning that makes man healthy and purifies himself.

It should be noted that Rihani's "Fureyka Valley or Return to Nature", "The Call of the Valleys", "Heal me, Goddess of the Valleys", "The Nightingale of Life and Death", "At the Cradle of Spring", "My Temple in the Valley", "They left him," etc. His works are directly dedicated to nature. The spiritual feelings, philosophical thoughts and generalizations described in these

works, the extent to which a person perceives nature and the extent to which he benefits from it constitute the core of Rihani's romance.

In Rihani's poems, nature is sometimes deified and worshiped as a religious entity. Nature is somehow personified in the image of God.

In the poetry of Ameen Rihani, the unity of nature and man is felt in the poems dedicated to the glorification of nature. Rihani calls the unity of Man, God and Nature in understanding nature as the peak of spiritual integrity, perfection, and human self-awareness.

Keywords: *Nature, literature, romance, human-being, creativity*

BƏDİİ SİMVOLDA EKOMƏDƏNİYYƏTDƏN EKOCƏMİYYƏTƏ İNTEQRASIYA

Günay QARAYEVA*

Çağdaş ədəbiyyatda interdisipinar yanaşma metodu müəyyən anlayışlar və mədəniyyətlər arasında əlaqələrin qurulması və inkişafında yalnız biryönlü şəkildə deyil, müxtəlif istiqamətlərdən münasibətlərin məshtabını genişləndirir, yeni yanaşma metodlarını ortaya qoyur. Eko sözünün etimologiyasına diqqət yönəldikdə onun qədim yunanlarda "ev", "ətraf mühit" anlamlarını ifadə etdiyini görürük. Deməli, eko özündə toplum, birgə kollektiv məkan anlayışı olaraq həm mədəniyyət, həm də cəmiyyət kontekstində fokuslanır.

Simvol-mədəniyyət-cəmiyyət üçlüyü fəlsəfi, sosioloji, tarixi, kulturoloji yönümdən insan, cəmiyyət, mədəni sferada əlaqələrin qurulması və tənzimlənməsində önəmli və birgə funksiya daşıyıcısına çevrilir. Simvol mədəniyyətdə generator funksiyasını yerinə yetirir.

Semiotik işarələr sistemində mürəkkəb və çoxplanlı sözlərdən olan simvolun əsas səciyyəvi cəhətlərindən biri onun mədəniyyət faktı olması, özündə sistemli şəkildə mədəniyyət, kult, yaddaş dəyərini qoruması, bu günə və gələcəyə yönləndirməsidir. Mədəniyyət simvolda dayanıqlığını qoruduğu kimi simvol da mədəniyyətin əsas yaşadıcı, qoruyucu modelidir, cəmiyyət modeli və yeni ideoloji model isə simvollar vasitəsilə mədəniyyəti yeniləyir və zənginləşdirməyə qadirdir. *"Mədəniyyətin ötürücülüüyü funksiyası işarə sistemləri, müxtəlif semiotik kodlar vasitəsilə reallaşır"*. Burada vacib olan əsas vasitələr – mif modelinə, strukturuna daxil olan kodlar, kanonlar, dil elementləri, folklor, adət-ənənə, mərasim və rituallar, ibtidai insanın ilkin ünsiyyət və fəaliyyət dairəsi və s. Bütün bunlar simvolik işarələr vasitəsilə mədəniyyət kultunu yaradır, onu keçmişdən alıb gələcəyə, *"mədəniyyətin bir layından digər layına çəkir"* (Lotman). Bu həm də mədəniyyətin danışan, hərəkətdə olan dilidir.

Dünyanın ilk yaranış modelində təbiət atributları təkcə insanın fəaliyyət meydanı deyil, xaosun idarəedicisi, cəmiyyətin tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirirlər. Ekoloji böhran, insan-təbiət münasibətlərində əlaqələrin itməsi, insanın təbiətə biganə münasibəti bir çox simvolik

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
e-mail: gunaygarayeva@gmail.com

obrazların təsir mexanizmini dəyişir, bu münasibətlər arasındakı ziddiyyətlər insan-cəmiyyət əlaqələri, mədəniyyət və kult anlayışı, mənəvi-əxlaqi aşınmalara məruz qalmış fərd və cəmiyyət dialoqunda ciddi problemlərin həlləmə və dərkəməyə yönəlir.

Təbiət hadisələri, olay və təzahürləri, dünyanın yaranması və sonu ilə bağlı insan düşüncəsini daim məşğul edən məsələlər, müəyyən təsəvvürlər, ziddiyyətlər, xaos, əksliklər, həyat təzadlarının gerçək anlamda sərgiləyən mifologiyaya hər dövərdə əsas mənbə kimi istinad olunmuşdur. Hər bir xalqın mədəniyyəti, folkloru, dünyanı dərkətmə, qavrama tutumu onun mifoloji düşüncəsində aparıcı yer tutur və öz informativliyini, ölməzliyini informasiya daşıyıcısına çevrilmiş simvollarla reallaşdırır.

XX əsrin ortalarından başlayaraq, ekoloji böhran, ETT, insan-təbiət münasibətlərindəki mövcud əlaqələrin qırılması və dəyişməsi, xaosun yenilənməsi bədii söz sənətində də mədəniyyətdə mövcud olan mənəvi, əxlaqi dəyərlərin dəyişməsinə gətirib çıxardı. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, bu dəyişmə, çevirmə mənəvi-sosial aləmdə tədriclə baş versə də bədii aləmdə daha tez reaksiyaya səbəb olur. Bədii düşüncənin çevikliyi, mədəniyyətin alt qatında mövcud olan dəyərlərə münasibəti çox zaman bilinmədən, hiss edilmədən sürəkli şəkildə mexanizmə çevrilir.

Aparılan araşdırma zamanı mədəniyyət kodlarını icra edən işarə-simvolların ekoloji tarazlığın pozulmasında yeni mədəniyyət və cəmiyyət modelindəki funksiya dəyişimi XX əsr poeziya nümunələri S.Vurğun, R.Rza, H.Arif, N.Xəzri, M.Yaqub, Q.Qasımzadə və b. yaradıcılığı əsasında araşdırılacaqdır.

Açar sözlər: *təbiət, ekologiya, simvol, mədəniyyət, cəmiyyət*

Integration From Eco-culture to Eco-society in the Artistic Symbol

Gunay GARAYEVA

The method of interdisciplinary approach in contemporary literature expands the scale of relations from different directions and reveals new methods of approach in establishing and developing relations between certain concepts and cultures, not only in a one-way. When we pay attention to the etymology of the word eco, we see that it means home, environment in ancient Greek. Therefore, eco is focused in the context of both culture and society as a concept of community, joint collective space.

The symbol-culture-society triad becomes an important and joint function carrier in the establishment and regulation of relations in the human, society and cultural spheres from a philosophical, sociological, historical and cultural perspective. The symbol functions as a generator in culture.

In the system of semiotic signs, one of the main characteristic features of the symbol, which is made up of complex and multi-faceted words, is that it is a fact of culture, systematically preserves the value of culture, cult, memory, and directs it to the present and the future. Just as

the culture preserves its stability in the symbol, the symbol is the main living and protective model of the culture, and the society model and the new ideological model are able to innovate and enrich the culture through symbols. "The function of cultural transmission is realized through sign systems, various semiotic codes". The main tools that are important here are the codes, canons, language elements, folklore, customs, ceremonies and rituals included in the model and structure of the myth, the primary sphere of communication and activity of the primitive man, etc. All this creates a cult of culture through symbolic signs, taking it from the past to the future, "pulling it from one layer of culture to another" (Lotman). It is also the speaking, moving language of culture.

In the model of the first creation of the world, the attributes of nature are not only the field of human activity, but also the controller of chaos and the regulatory function of society. The ecological crisis, the loss of relations in human-nature relations, the indifferent attitude of man to nature changes the mechanism of influence of many symbolic images, the contradictions between human-society relations, the concept of culture and cult, the solution of serious problems in the dialogue of the individual and society, which has been subjected to spiritual and moral erosion, and is aimed at understanding.

Natural phenomena, events and manifestations, issues that constantly occupy human thought about the creation and end of the world, certain ideas, contradictions, chaos, contrasts, contradictions of life in real terms were referred to as the main source in every era. The culture, folklore, understanding of the world of each nation occupy a leading place in its mythological thinking and realize its informativeness and immortality in symbols that have become information carriers.

Starting from the mid of the 20th century, the ecological crisis, STD (scientific technological development), the breaking and changing of the existing relations in human-nature relationships, and the renewal of chaos led to the change of the spiritual and moral values that exist in the culture in the artistic word art. The interesting point is that although this change and transformation happens gradually in the spiritual and social world, it causes a faster reaction in the artistic world. The flexibility of artistic thought, the attitude towards the values that exist in the substratum of the culture, often without knowing it, without feeling it, continuously becomes a mechanism.

In the course of the research, the change of the function of the signs and symbols implementing the cultural codes in the violation of the ecological balance in the new culture and society model, will be investigated based on examples of 20th century poetry - creativity of S.Vurgun, R. Rza, H. Arif, N. Khazri, M.Yaqub, G. Gasimzadeh and others.

Keywords: *nature, ecology, symbol, culture, society*

UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA EKOLOJİ ŞÜURUN AŞILANMASI (*Elçin Kuzucunun əsərləri əsasında*)

Günəl ŞIXALIYEVA*

Elçin Kuzucu Türkiyənin uşaq yazıçılarından biridir. E.Kuzucunun əsərləri maarifləndirici və sərgüzəşt xarakteri daşıyır. Onun "Okean macərası", "Mexaniki ağaclar", "Ekoloji almaz qoruyucuları", "Xəyal emalatxanası", "İngiliscə şəkilli lüğət", "Bir şəkil terapiya hekayəsi", "Plastiksavar laboratoriyası" (Plastik tullantuları emal edən zavod), "Bağçamızdakı qurbağalar", "Qaranlıqdakı kəşf biotexnoloji gündəliyi", "Gümüş qarışqalar", "Addım, addım uğur" və digər uşaq əsərlərinin müəllifidir. Onun yazılarının qəhrəmanları daim axtarışdadılar, yeni kəşflər ardınca gedirlər.

Müəllifin hekayələrində ön plana çəkilən mövzulardan biri də uşaqlara ekoloji şüurun aşılmasıdır. Onun "Okean macərası", "Mexaniki ağaclar", "Qaranlıqdakı kəşf biotexnoloji gündəliyi", "Plastiksavar laboratoriyası", "Ekoloji almaz qoruyucuları" kimi əsərlərində uşaqlara ətraf mühiti, təbiəti qorumaq aşılır.

E.Kuzucu əsərlərinin qəhrəmanları texnikanın inkişafından yararlanaraq, ətraf mühiti qorumağa çalışırlar. "Okean macərası" və "Mexaniki ağaclar" əsərlərinin kəşfiyyatçıların sərgüzəştlərindən bəhs olunur. Hər iki əsəri silsilə şəklində "Kəşfiyyatçıların sərgüzəştləri" adı altında verib. Bu hekayələrin baş qəhrəmanları eyni obrazlardı: Ayaz və Rubina, onlar əsərdə dünyanın qorunması ilə bağlı tədqiqatlar aparırlar. Onlar "Okean macərası"nda dünyanın ciddi problemlərindən biri olan sızıntının səbəblərini araşdırmağa çalışdırlarsa, "Mexaniki ağaclar"da isə hava çirkəliyini ölçən cihazında olan problemi araşdırarkən bir kenqurunun ardınca gederək mexaniki ağac ixtiraçısı ilə tanış olurlar. Əsərdə Ayaz və Rubinanı belə bir sual düşündürür: "Kölgəsində sərinləməyəcəyimiz, qurumuş yarpaqlarının xışiltısı ilə şənəlməyəcəyimiz, ya da budaqlarından meyvəsini qoparıb yeməyəcəyimiz mexaniki bir ağac nə işə yarıyır?" Ümidini itirməyən Ayaz və dostları enerji tükənməsinə son verəcək bir canlının kəşfi ilə gələcəyə ümid bəsləyirdilər. Əsərdə təlqin olunan ideyadan biri də "Təbiətin möcüzələri elmin ən gözəl tərəfidir" fikridir. Onlar elm və texnikanın təbiətə ziyan vurmada inkişafını istəyirdilər.

Yazıçının əsərlərində ekoloji biliklə yanaşı mənəvi dəyərlər də təlqin edilir. "Qaranlıqdakı kəşf biotexnoloji gündəliyi" adlı əsərinin biotexnologiya araşdırmanın içində olan gənclərin dostluq hekayəsindən də bəhs olunur. Əsərdə göstərilir ki, "Elm, kəşflər cəsarət istədiyi kimi, dostluq da əmək istəyir."

Yazıçının "Plastiksavar laboratoriyası", "Ekoloji almaz qoruyucuları" hekayələrinin obrazları ətraf mühiti qoruyan qəhrəmanlardır. Yazıçı bu əsərləri də silsilə şəklində "Ətraf mühiti qoruyan qəhrəmanlar" adı altında vermişdir. "Ekoloji almaz qoruyucuları" hekayəsi "Plastiksavar laboratoriyası" əsərinin davamıdır. Hər iki əsərin qəhrəmanları Pinar və Dəmidir. "Plastiksavar laboratoriyası"da nənəsigilə yay tətilinə gələn Pinar burada tanıdığı dostu Dəmirə

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: gunel.shixaliyeva@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6494-5423>

gələcəkdə bütün uşaqlar üçün təmiz ətraf mühit olması üçün plastik tullantıları emal edən zavod qurulmasını arzulayırlar, bunu isə ilk olaraq öz məktəblərindən başlamaq istəyirlər. Burada tullantılar və iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizə aparan insanları tanıyıırıq.

"Ekoloji almaz qoruyucuları" hekayəsində isə növbəti dəfə nənəsigilə yay tətilinə gələn Pınar dostu Dəmir ilə birlikdə qonşularının həyatında almaz axtarışında olsalar da, axtardıqları yerdə almaz deyil, bitkilər tapırlar. Bundan məyus olsalar da, sonda anlıyırlar ki, əsl almaz bitkilərdir, canlılardır, çünki təbiətin tarazlığını qoruyan bu varlıqlar daha dəyərli daş-qaşlardır. Onlar elə qiymətli daşlardı ki, bizim gələcəyimizi formalaşdırır.

E.Kuzucunun əsərlərini araşdırdıqdan sonra bu nəticəyə gəlmək olar ki, müəllifin bir çox hekayələrində uşaqlara təbiəti, ətraf mühiti qorumaq və bunu həyata keçirmək üçün ideyalar vermək aşılanmışdır.

Açar sözlər: *Elçin Quzucu, ekoloji, əsər, təbiət, ətraf mühit*

Instilling Environmental Consciousness in Children's Literature *(Based on the Works of Elchin Kuzucu)*

Gunel SHIKHALIYEVA

Elchin Kuzucu is one of the children's writers of Turkey. E. Kuzucu's works are educational and adventurous in nature. Her "Ocean Adventure", "Mechanical trees", "Environmental diamond protectors", "Imagination workshop", "English picture dictionary", "A picture therapy story", "Plastiksavar laboratory" (Plastic waste processing plant), "Frogs in our garden", "Discovery in the Dark Biotech Diary", "Silver Ants", she is the author of "Step by step success" and other children's works. The heroes of his writings are constantly searching, pursuing new discoveries.

One of the topics highlighted in the author's stories is instilling environmental awareness in children. In her works such as "Ocean Adventure", "Mechanical Trees", "Biotechnological Diary of Discovery in the Dark", "Plastiksavar Laboratory", "Ecological Diamond Protectors", children are taught to protect the environment and nature.

The heroes of E.Kuzucu's works try to protect the environment by taking advantage of the development of technology. "Ocean Adventure" and "Mechanical Trees" are about the adventures of the explorers. She published both works in the form of a series under the title "Adventures of Explorers". The protagonists of these stories were the same characters: Ayaz and Rubina, who conduct research on the protection of the world in the work. If they were trying to investigate the causes of leakage, which is one of the serious problems of the world in "Ocean Adventure", while in "Mechanical Trees" they meet the inventor of the mechanical tree by following a kangaroo while investigating the problem with the air pollution measuring device. In the work, Ayaz and Rubina are thinking about the following question: "What is the use of a mechanical tree where we cannot cool off in its shade, enjoy the rustling of its dry leaves, or pluck the fruit from its branches and eat it?" Not losing hope, Ayaz and his friends hoped for the future

with the discovery of a creature that would end the energy depletion. One of the ideas suggested in the work is the idea that "The wonders of nature are the most beautiful part of science." They wanted the development of science and technology without harming nature.

Along with ecological knowledge, spiritual values are inculcated in the writer's writings. Her book "Biotechnological Diary of Discovery in the Dark" also tells the story of the friendship of young people involved in biotechnology research. It is shown in the work that "Just as science and discoveries require courage, friendship also requires work."

The characters of the writer's stories "Plastiksavar laboratory", "Ecological diamond protectors" are heroes who protect the environment. The writer published these works in the form of a series under the title "Heroes protecting the environment". The story "Ecological diamond protectors" is a continuation of the work "Plastiksavar laboratory". The heroes of both works are Pinar and Demir. Pinar and her friend Demir, who came to "Plastiksavar laboratory" for summer vacation to her grandmother, wish to build a plant that processes plastic waste in order to create a clean environment for all children in the future, and they want to start this from their school first. Here we recognize people who are fighting against waste and climate change.

In the story "Ecological diamond protectors", Pinar and her friend Demir, who came to summer vacation to her grandmother, are looking for diamonds in their neighbors' yard, but they find plants instead of diamonds. Although they are disappointed by this, in the end they understand that the real diamonds are plants and living things, because these beings that maintain the balance of nature are more valuable jewels. They are precious stones that shape our future.

After studying the works of E.Kuzucu, we can come to the conclusion that in many of the author's stories children are instilled with ideas to protect nature and the environment and to implement it.

Keywords: *Elchin Kuzucu, ecological, work, nature, environment*

HİKMƏT MAHMUD YARADICILIĞINDA TƏBİƏTİN QORUNMASI MOTİVLƏRİ

Hicran BABAYEVA*

İnsan Yer üzünün əşrəfidir. Bu fikir əbəs yerə deyilməyib. Canlı varlıqlar içərisində öz şüuru, düşüncəsi, zəkası ilə fərqlənən insan bütün həyatı boyu əlində olan nemətlərdən düzgün şəkildə istifadə etməyi və ondan lazımınca faydalanmağı bacarmalıdır. İnsan o zaman kamil insan olar ki, öz zəkası, ağılı, düşüncəsi və istedadı ilə özünü və yaşadığı cəmiyyəti irəliyə, kamilliyə doğru aparsın. Bunu bacaranlar isə buna müxtəlif yollarla nail olublar. İnsanın tərbiyələnməsində, kamilləşməsində iştirak edən amillərdən bir də ədəbiyyatdır. Ədəbiyyat bütün dövrlərdə xalqın yaşam, düşüncə tərzini, psixologiyasını, şüurunu bədii boyalarla əks etdirmək gücünə malik olmuşdur. Eyni zamanda xalq tərəfindən yaranan bu ədəbiyyat nümunələri məhz xalqın nümayəndələrinə yüksək mənəvi insani keyfiyyətlər, onlarda milli mənəvi dəyərlərə, vətənə, torpağa məhəbbət hissi aşılamağa xidmət etmişdir. Bu baxımdan istər elmi, istərsə də bədii ədəbiyyat insana və onun mövcud olduğu cəmiyyətə təsir etmə və onu tərbiyə etmə gücünə malikdir. Mürəkkəb və çoxşaxəli proses tərbiyənin bir növü olan ekoloji tərbiyədə bədii sözün – poeziyanın gücü ilə insanlara təbiəti sevməyi və onu mühafizə etməyi aşılamanı bədii nümunələr saysız hesabsızdır. XXI əsrdə insanlarda ekoloji tərbiyəni aşılamaq cəmiyyətimizin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Hər bir peşə adamı bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün əlindən gələni əsirgəmir. Bu baxımdan ədəbiyyatşünaslar, şair və yazıçılar bu işin öhdəsindən layiqincə gəlməyə çalışırlar. Onlardan biri də görkəmli alim və eyni zamanda da istedadlı şair Hikmət Mahmuddur.

Bu araşdırmada Hikmət Mahmudun şeir yaradıcılığında təbiətə bağlılıq, təbiətin qorunması, insanlara çağırış motivləri təhlil olunur. Öz peşəsi ilə təbiətin bütün gözəlliklərini öz gözü ilə görən, sözün əsl mənasında torpağın ətrini duyan şair Hikmət Mahmud öz şeirlərində təbiətə vurğunluğunu, ona bağlılığını bədii boyalarla axıcı, rəvan bir tərzdə oxucuya çatdırmışdır. Bununla da şair bədii sözün təsir gücü ilə insanları onlara bəxş edilmiş bu əvəzsiz neməti qorumağa çağırır. Bununla şair demək istəyir ki, biz bizi əhatə edən ekosistemin bir parçasıyıq. O, məhv olarsa biz də yoxuq.

Açar sözlər: *ekoloji tərbiyə, təbiəti qorumaq, şair, şeir yaradıcılığı, ekosistem*

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: bshafiq@gmail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1078-4493>

Motives of Nature Protection in Hikmet Mahmud's Poetry

Hijran BABAYEVA

Man is the nobility of the Earth. This opinion was not said in vain. Among living beings, a person who is distinguished by his consciousness, thinking, and intelligence must be able to use the blessings he has throughout his life correctly and benefit from them properly. A person becomes a perfect person when he leads himself and the society he lives in forward and towards perfection with his intelligence, reason, thinking and talent. Those who were able to do this achieved it in different ways. Literature is one of the factors in the education and improvement of a person. Literature has had the power to reflect the people's lifestyle, way of thinking, psychology and consciousness with artistic paints. At the same time, these examples of literature created by the people served to instill high moral human qualities in the representatives of the people, a sense of love for national moral values, motherland, and land. In this regard, both scientific and fictional literature have the power to influence and educate a person and the society in which he exists. In environmental education, which is a type of complex and multifaceted process of education, there are countless artistic examples that teach people to love nature and protect it with the power of artistic words - poetry. In the 21st century, inculcating environmental education in people is one of the most important tasks facing our society. Every professional does his best to fulfill this duty. From this point of view, literary critics, poets and writers try to cope with this task properly. One of them is Hikmet Mahmud, a prominent scientist and also a talented poet.

The motives of attachment to nature, protection of nature, and appeal to people in Hikmet Mahmud's poetic works are analyzed in this article. The poet Hikmat Mahmud, who saw all the beauties of nature with his own eyes and literally smelled the scent of the land, in his poems conveyed his emphasis on nature and his attachment to it to the reader in a flowing, smooth manner with artistic paints. In doing so, the poet calls people to protect this priceless blessing given to them by the help of the artistic word. In this way the poet wants to say that we are a part of the ecosystem that surrounds us. If it is destroyed, we will do too.

Keywords: *environmental education, protecting nature, poet, poetry, ecosystem*

KOLLEKTİV MƏDƏNİ YADDAŞDA EKOLOJİ BİLİK: İNANC, TƏCRÜBƏ VƏ ƏNƏNƏ

Hikmət QULİYEV*

Elmi ədəbiyyatlarda ənənəvi ekoloji bilik ("traditional ecological knowledge", "geleneksel ekolojik bilgi") kimi terminləşdirilən anlayışın kəsb etdiyi məna, şübhəsiz ki, geniş və əhatəlidir. Sosial-antropoloji folklorşünaslıq kontekstində yanaşdıqda isə, bu anlayış insanla təbiət arasında çoxölçülü münasibətdən yaranan ənənəvi mədəni informasiya qatını (layını) ifadə edir. İnsanın dünyanı, təbiəti, cəmiyyəti dərk etmək, özünü bu gerçəkliklər içərisində yerləşdirmək, sosial münasibətlərdə özünü təsdiq etmək arzusu (emosional ehtiyacı) sosial-mədəni mühiti, belə bir mühit isə metaforik-simvolik yaradıcılıq təzahürlərini ortaya çıxarmışdır. Folklor "xalq" ("folk") və "bilik" ("lore") anlayışlarının üzvi əlaqəsindən doğan geniş məfhum kimi, əslində, şərti şəkildə desək, ən azı iki şəxsin paylaşıdığı, özününkü hesab etdiyi düşüncə və davranış olaraq təkcə sosial münasibətləri deyil, eyni zamanda ən müxtəlif peşə və sahələrə, bütövlükdə, insanı əhatə edən gerçəkliyə dair mənalara da ehtiva edir. Odur ki, ənənəvi ekoloji bilik dedikdə insan-təbiət münasibətləri çərçivəsində ortaya çıxan kollektiv reaksiya – xalq təbabəti (türkəçarələr), xalq metereologiyası, etnobotanika, xalq kulinariyası, flora və fauna barədə inanca əsaslanan əfsanə və rəvayətlər, tabu və yasaqları özündə əks etdirən paremioloji vahidlər və s. nəzərdə tutulur.

Bəllidir ki, təbiətlə iç-içə yaşayan insan ilk növbədə mövcud olmaq, qidalanmaq, özünü qorumaq və s. kimi təhlükəsizlik zərurətindən irəli gələrək daim təbiətin "dilini" bilməyə can atmış, onunla həmahəng şəkildə yaşamağa çalışmışdır. Məhz belə bir zərurət insanın təbiətə, iqlimə, relyefə, mövsümi periodik dəyişikliklərə adekvat olmasını şərtləndirmişdir. Məsələn, folklorlarda qışın sərt və yaxud yayın quraq olacağını, hər hansı bir bitkinin hansı xəstəliyə çarə olduğunu, eləcə də onun insanı şərdən, xatadan xilas etdiyini, hansı heyvanları ovlamağa icazə verildiyini "əsaslandırır" inanc təbiətli ənənəvi biliklər mövcuddur. Şübhəsiz ki, bu tipli xalq yaradıcılığı nümunələri heç də birbaşa olaraq təbiət, flora, fauna barədə informativ məlumatları özündə ehtiva etmir. Bu biliklər informativ səviyyədə təbiətlə, bitki və heyvanlarla davranmağın yol və üsullarını özündə əks etdirsə də, burada eyni zamanda inanca, emosional-psixoloji gerçəkliyə söykənən münasibət səviyyəsi də təcəssüm olunmuşdur. Yəni folklorlarda ekoloji dünyagörüşü kollektiv yaradıcılıq "laboratoriya"sından keçməklə müxtəlif mənalılaşma səviyyələri qazanmışdır. Lakin kollektiv düşüncə təbiəti etibarlı ilə insanın daxili psixoloji reallığının ifadəsi olduğu üçün ənənəvi ekoloji bilik də sosial-psixoloji komplekslərinin metaforik-simvolik proyeksiyasına xidmət edir. Beləliklə, folklorlarda ənənəvi ekoloji bilik anlayışı həm informativ səviyyədə, həm də emosional-psixoloji müstəvidə biri-biri ilə bağlıdır. Odur ki, tədqiqat zamanı bu iki rakursun fərqləndirilməsi lazımdır.

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Folklor İnstitutu

e-mail: quliyevh@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9166-5627>

Qeyd olunan yanaşmalar əsasında Azərbaycan folklor nümunələrində öz əksini tapan ənənəvi ekoloji bilik milli folklorşünaslığımız üçün yeni hesab olunan rakursdan diqqət mərkəzinə gətirilmiş, sosial-antropoloji folklorşünaslıq kontekstində bir sıra nəticələr əldə olunmuşdur.

Açar sözlər: *ekofolklor, ənənəvi ekoloji bilik, etioloji əfsanələr, pəremik vahidlər*

Ecological Knowledge in Collective Cultural Memory: Faith, Practice and Tradition

Hikmat GULUYEV

The meaning of the concept, which is termed in the scientific literature as the traditional ecological knowledge, is undoubtedly broad and comprehensive. However, approaching in the context of socio-anthropological folklore, this concept refers to the traditional cultural layer of information arising from the multidimensional relationship between the human and nature. The desire (emotional need) of a person to understand the world, nature, society, to place oneself within these realities, to assert oneself in social relations has revealed the socio-cultural environment and such an environment has revealed metaphorical-symbolic manifestations of activity. Folklore as a broad concept born from the organic connection of the concepts of "folk" and "knowledge" ("lore"), in fact, mentioning conditionally, as a thought and behavior shared by at least two persons, considered their own, includes not only social relations, but also meanings related to the most diverse professions and spheres, to the reality surrounding the person as a whole. Therefore, mentioning the traditional ecological knowledge the collective reaction arising within the framework of human-nature relations intended – folk medicine, folk meteorology, ethnobotany, folk culinary, legends and rumors based on beliefs about flora and fauna, paremiologically units containing taboos, prohibitions and so on.

It is clear that a person, who lives intertwined with nature is, first of all, to exist, feed, protect himself, etc. some, motivated by the need for safety, constantly sought to know the "language" of nature, tried to live in harmony with it. It was such a necessity that conditioned a person to be adequate to nature, climate, relief, seasonal periodic changes. For example, in folklore there is traditional knowledge of the nature of belief, which "justifies" whether winter will be harsh or summer will be dry, what kind of disease any plant is a cure, as well as how it saves a person from the evil and what animals are allowed to hunt. Undoubtedly, examples of folk art of this type do not directly contain informative information about nature, flora and fauna. Although this knowledge includes ways and methods of dealing with nature, plants and animals at an informative level, the level of attitude based on faith, emotional-psychological reality was also embodied here. That is, in folklore, the ecological worldview has acquired different levels of meaning through the passage of the "laboratory" of collective creativity. However, since collective thinking is by its nature an expression of the inner psychological reality of a person, traditional environmental knowledge also serves as a metaphorical-symbolic projection of its socio-psychological complexes. Thus, the traditional concept of environmental knowledge in

folklore is interconnected both at the informative level and at the emotional-psychological level. Therefore, these two angles need to be distinguished during the study.

On the basis of the above-mentioned approaches, the traditional ecological knowledge reflected in the folklore samples of Azerbaijan was brought to the center of attention from a new perspective for our national folklore-study and a number of results were obtained in the context of socio-anthropological folklore-study.

Keywords: *eco-folklore, traditional ecological knowledge, etiological legends, paremical units*

ÇİNGİZ AYTMATOVUN "KASSANDRA DAMĞASI" ROMANINDA BƏŞƏRİYYƏTİN GƏLƏCƏYİNİN TƏSVİRİ

Xuraman HÜMMƏTOVA*

Dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun yaradıcılıq arenasının əsasını öz xalqına olan məhəbbət və onları mənəvi dəyərlərə, milli keyfiyyətlərə bağlı görmək ideyası təşkil edir. Onun yaradıcılığı çoxşaxəli və rəngarəngdir. Bu rəngarəngliyin həddlərinin genişliyi yazıçının kiçik hekayələrində sadə məişət məsələlərində öz həllini tapırsa, böyük romanlarında dünyanı narahat edən problemləri əhatə edir. Yazıçı təsvirini verəcəyi problemləri novatorluqla həll edir. O təsvir etdiyi əhvalatı xalq təfəkküründən istifadə etməklə oxucuya çatdırmağa önəm verir. Əhvalat zamanı mifoloji motivdən istifadəni bir epizodun, bir obrazın taleyi miqyasından çıxararaq, bütün əsərin əsas leytmotivinə çevirir. Digər tərəfdən mənsub olduğu etnosun etnik mənsubluğu ilə yanaşı, başqa xalqların mifotetnik yaddaşına da müraciət edir.

"Qiyamət" romanında qiyamətin yaxınlaşdığından bəhs edən yazıçı insanın təbiətə, digər canlılara düşmən kəsilməsi cavabsız qalmayacaq ideyasını ortaya qoyur. Təbiətin intiqamı isə daha dəhşətli olacaq fikrini insanlara aşılamağa çalışır. Yazıçı insanları öz ruhunu kamilləşdirməyə, ədalətli olmağa səsləyir. Bu əsərin sanki davamı kimi "Kassandra damğası" romanında bu problemlərin daha da dərinləşdiyini göstərir.

Çingiz Aytmatovun müasir dünyada insanlığın məhvinə səbəb olan amillər sırasında əsas yeri tutan ekologiyanın insan həyatında oynadığı roldan bəhs edən əsəri "Kassandra damğası" romanıdır. Yazıçı Yunan mifologiyasında olan Kassandra mifinə yeni çalarlar əlavə etməklə, ondan modern bir tip yaratmışdır. Öncəgörənlik qabiliyyətinə sahib olan Kassandra lənətləndiyi üçün ona heç kim inanmır. Yazıçı da bu mifoloji obrazdan istifadə edərək gələcəkdə baş verəcək fəlakətləri insanlara çatdırmaq istəyir. Romanda bəhs olunan hadisələr günümüzün əsas real-lıqlarını özündə əks etdirən məsələlərdir. Belə ki, ana bətnində olan embrionlar bizim dünyamıza gəlməkdən imtina edirlər. Bunun da səbəbi odur ki, insanların sahib olduğu dünya çirkinliklərlə doludur. Robert Filofeyin məktubunu belə izah edir ki, biz Kassandra embrionlarının səsinə qulaq asmalı, hər bir Kassandra damğasına təhlükədən xəbər verən işarə kimi diqqət yetirməliyik.

* filologiya elmləri doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

e-mail: hummatovax@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5426-5766>

Əsrlər boyu iri okeanlarda yaşayan balinalar da quruda olan fəlakəti duyurlar. Onlar da insanların törətdiyi ekoloji terrordan yaxa qurtarmaq üçün okeanlardakı quyuların dibinə gedərək intihar edirlər, onları bu intihara sövq edən səbəblər ekoloji tarazlığın pozulması, insanların təbiətə olan amansız münasibətidir. Əsərin qəhrəmanı olan Bork avstraliyalı alim Kifferin balinalarla bağlı apardığı tədqiqatlarında öyrənir ki, balinalar okeanın canlı radarlarıdır. Onlar bütün kainatda baş verənləri, naməlum siqnalları anlayırlar. Şiddətli fırtına və tufanlara sinə gərən bu canlılar üçün ən faciəvi və təhlükəli şey dünya ruhunda bizim anlamadığımız siqnalları anlamalarıdır. Bunun üçün onlar iztirab çəkirlər. Odur ki, fəlakətlərə, haqsızlıqlara etiraz edən Bork balinalarla birlikdə intihar etməyə hazırdır.

Yazıçı "Kassandra damğası" romanında göstərir ki, hər bir insan genetik fəlakətin gəldiyinə biganə qalmamalı, əgər bu fəlakət gələrsə, heç kəsdən yan keçməyəcəyini dərk etməli, gələn fəlakət gələcək nəsillərin məhvi deməkdir.

Açar sözlər: Çingiz Aytmatov, Kassandra damğası. Yunan mifologiyası, ekologiya, genetik fəlakət

Description of the Future of Humanity in Chingiz Aitmatov's Novel "Cassandra's Brand"

Khuraman HUMMATOVA

The basis of the creative field of the world famous Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov is love for his people and the idea of seeing them connected with moral values and national qualities. His work is varied and colorful. The breadth of the boundaries of this diversity is resolved in simple everyday issues in the writer's short stories, and in large novels he illuminates problems that concern the world. The writer innovatively solves the problems described. He places great importance on the story he describes so that it reaches the reader using folk thinking. Although he prefers to use the mythological motif during the narrative, taking it out of the framework of the fate of a character or episode and turning it into the main leitmotif of the entire work, on the other hand, he also turns to the mythology of other peoples, in addition to his own ethnic group.

In the novel "The Scaffold," the writer, talking about the approach of Judgment Day, reveals the idea that man's enmity with nature and other creatures will not go unanswered. Nature's revenge will be even worse. The writer calls on people to improve their souls and be fair. As a continuation of this work, the novel "Cassandra's Brand" shows that these problems are deepening. The main role in the mystery is played by Chingiz Aitmatov's novel "Cassandra's Brand", which talks about the role of ecology in human life, the factors that lead to the destruction of humanity in the modern world. The writer created a modern type of the myth of Cassandra in Greek mythology, giving it new shades. Cassandra, who has the power of foresight, is cursed, so no one believes her. The writer also wants to use this mythological image to convey to people the calamities that will happen in the future. The events mentioned in the novel reflect the basic realities of our days. So, embryos in the womb refuse to come into our world. And the reason for

this is that the world that people have is full of ugliness. Robert explains Philotheus' letter that we should listen to the sound of Cassandra's embryos, paying attention to each Cassandra's stigma as a warning sign of danger. Whales, which have long lived in large oceans, are feeling the distress on land. They commit suicide by going down to the bottom of wells in the World Ocean, fleeing environmental terror caused by man. The reasons that push them to commit suicide are the disruption of the ecological balance and the cruel attitude of people towards nature. Bork, the hero of the novel, learns from the research of whales by the Australian scientist Kieffer that whales are living radars of the ocean. They understand what is happening throughout the Universe through unknown signals. The most tragic and dangerous thing about these creatures, exposed to violent storms and storms, is that they understand signals from the world spirit that we do not understand. For this they suffer. Therefore, Bork, protesting against disasters and injustice, expressed his protest by committing suicide along with the whales.

In the novel "Cassandra's Brand," the writer shows that every person should not be indifferent to the coming genetic catastrophe and must realize that if this catastrophe occurs, no one will be spared, the coming catastrophe means the death of future generations.

Keywords: *Chingiz Aitmatov, Cassandra brand, Greek mythology, ecology, genetic catastrophe*

SAİB TƏBRİZİ YARADICILIĞINDA TƏBİƏTƏ MÜRACİƏT

İlahə ƏLƏKBƏROVA*

Məhəmmədəli Saib Təbrizi XVII əsrdə yaşamış, görkəmli Azərbaycan şairidir. Bu mütəfəkkir sənətkar hələ öz sağlığında İranda, Hindistanda, Əfqanıstanda və Türkiyədə məşhur olmuş və həmin xalqların ədəbiyyatına böyük təsir göstərmişdir.

Zəngin ədəbi irs qoyub getmiş Saibin əsərlərinin sayı haqqında təzkirəçilərin və tədqiqatçıların verdiyi məlumatlarda şairin 300 min beytə qədər əsəri olduğu qeyd edilir.

Ömrünü şeirə, sənətə həsr edən Saib Təbrizi 1676-cı ildə İsfahanda vəfat edib, məşhur "Saib təkyəsi"ndə dəfn olunub.

Güclü müşahidə qabiliyyətinə malik olan şair təbiəti sevməklə yanaşı, həm də təbiətdə baş verən hadisələri diqqətdən qaçırmamış, düşüncələrini oxucusuna daha aydın çatdırmaq üçün təbiət hadisələrinə müraciət etmişdir. O, lirik parçalarından birində baharın gözəlliklərindən vəcdə gələrək düşüncələrə dalan şair təbiətdə baş verənlər fonunda həyat həqiqətlərini görməyə səsləyir: *"Gül tufanına, baharın coşqunluğuna baxın. Baxın ki, günəş nə qədər fəaliyyətlə doludur. Gözləri qamaşdıran bu aynalar hansı ayınədarın əlindədir. Görün, gül, yaşıllıq axar su pərdəsi ardında oturmuşdur. Bu yaşıl qumaşda Ayı görün. Baxın, o düzgün boylu ilə qucaq-qucağa olmaq şövqündən güllər ətrafa qucaq açmışdır. Xəttatın xəttini oxumaqla kifayətlənməyin, yarın xəttinin arxasında gizlənən gözəlliyi də görün. Cahanın mahiyyətində bu bir rəyihədir, qoxlayın. Cahandakı bu gözəlliyi görün. Kirpiklərinizi açıb, dilinizi bağlayın. Üfüqlərin yarın cəlvəsilə dolu olduğunu görün. Atəşi görəcək gözüünüz yoxsa, barı baharın mahiyyətindəki qaynaşmanı görün"*.

Əzəli və əbədi olan ruh pak olsa da, bədənin maddi və fiziki tələbatları onu korlayır, "çirkli dünya işlərinə bulaşdırır". Ruh ilk yaradılış bağçasındakı günlərini yada salaraq öz əslinə qayıtmağı arzulayır: *"Ah o günlər ki, təcrid iqlimində və ələst bağçasında öz başımın sultanı idim. Bilmirəm nə etdim, nə günahım vardı ki, bu bədən zindanına düşüb də çirkli dünya işlərinə bulaşdım"*.

Saibə görə, kamil insan o şəxsdir ki, qarışıq torpaqda da həqiqət cövhərini və mərifətini görə bilsin. Şair yenə də təbiətə müraciət edərək bildirir ki, Ayın suyun üzərindəki əksini uşaqlar belə çətinlik çəkmədən görə bilirlər.

Açar sözlər: Saib Təbrizi, təbiət, sevgi, şair, torpaq

* AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: ilahelekberova@gmail.com

Nature in the Work of Saib Tabrizi

İlahe ELEKBEROVA

Muhammad Ali Saib Tabrizi is an outstanding Azerbaijani poet who lived in the XVII century. This outstanding figure became famous during his lifetime in Iran, India, Afghanistan and Turkey and had a great influence on the literature of these peoples.

According to commentators and researchers on the number of works by Saib, who left a rich literary legacy, it is noted that the poet has up to 300 thousand poems on his account.

Saib Tabrizi, who devoted his life to poetry and art, died in 1676 in Isfahan and was buried in the famous place called "Saib's Takiyya".

The poet, who has a strong powers of observation, not only loved nature, but also did not ignore the events taking place in nature, he brought examples from nature and what is associated with it in his poetry in order to convey his thoughts more clearly to readers. So, in one of his lyrical works, the poet, delighted with the beauty of spring, calls for seeing the truths of life against the background of what is happening in nature: "Pay attention to the storm of flowers and the colorfulness of spring. Look at how the sun is playing. Who owns these dazzling mirrors? Look, there are flowers and greenery sitting behind a curtain of running water. Look at the moon in this green cloth. Look, the flowers have opened their arms in this environment. Don't just read the calligrapher, but be able to see the beauty hidden behind the line of this handwriting. This is the smell and essence of nature, inhale it. Observe the beauty of the world around you. Flutter your eyelashes and watch. You will see for yourself that the horizons are filled with the energy of tomorrow. If you don't have the eyes to see this fire, just see the fusion of the essence of spring."

Although the eternal soul is pure, the material and physical needs of the body corrupt it, "soaking it in dirty worldly affairs." The soul longs to return to its original form, remembering its days in the garden of the first creation: "Where are the days when I was the sultan of my head in the climate of isolation and in the garden of the garden. I do not know what I did, what was my fault that I was imprisoned in this body and became involved in dirty world affairs."

According to Saib, a perfect person is a person who can see the essence of truth and enlightenment even in mixed soil. The poet turns back to nature and says that even children can easily see the reflection of the Moon in the water.

Keywords: *Saib Tabrizi, nature, love, poet, soil*

POEZİYADA TƏBİƏTƏ MÜRACİƏT: KLASSİK YANAŞMA VƏ EKOPOETİKA

Leyla MİRZƏYEVA*

Təbiət mövzusu bütün dövrlərdə şeirin təkrarlanan mövzularından biri olmuşdur. Bu tip şeirlər çox zaman birinci şəxsin dilindən yazılır və şairin təbiət haqqındakı şəxsi müşahidələrini və fəlsəfi fikirlərini özündə cəmləşdirir. Müasir təbiət mövzusu öz kökünü XVIII əsrin ikinci yarısında və XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış romantik şairlərin yaradıcılığından almışdır. Lakin bu romantik şairlər təbiət anlayışına tamamilə fərqli mənada yanaşmışlar. XVIII əsr şairləri üçün təbiət yalnız var olan və insanın həyatında heç bir rol oynamayan bir reallıq idi. Onlar təbiət mövzusunun sadəcə didaktik mənada istifadə edirdilər.

Aristotelin dövründə yaranan "poetika" anlayışı, izahlı lüğətlərdə ədəbi əsərlərin qurulmasının bədii prinsipləri və üslub vasitələri sisteminin öyrənilməsi ilə bağlı olan "ədəbiyyatşünaslıq" termini kimi şərh olunur.

"Poetika" termini yunanca "poieo" - etmək, düzəltmək, qurmaq deməkdir; buna uyğun olaraq "poietes" ismi ümumi olaraq "usta" və ya "yaradan" mənasındadır. Adətən, bu termin iki ənənəvi mənada nəzərdən keçirilir:

1) şifahi bədii yaradıcılığın elmi nəzəriyyəsi və ya onun üçün metodik olaraq işlənmiş tövsiyələr sistemi;

2) işçilər sistemi hər hansı müəllifin, ədəbi məktəbin, ədəbi dövrün prinsipləri.

Müasir qloballaşma prosesləri poetik tədqiqatların məzmununa da öz təsirini göstərmişdir. XX əsrdə əsas ideyası ətraf mühiti qorumaq motivasiyası, insanın təbiətdən, yer üzündəki bütün canlılardan ayrılmazlığına vurğu olan əsərlər meydana gəlməyə başladı. Bu, poetikanı yeni ekoloji məzmunla doldurdu və son illərin lingvistik əsərlərində istifadə olunana yeni bir terminin – "ekopoetika"-nın (ekopoetika, ekopoeziya) yaranmasına təkan oldu. Geniş mənada ekopoetika ekoloji yüklü poeziya növlərini, həm də ekoloji mədəniyyət və ekoloji diskursu da əhatə edir. Ədəbiyyatda belə bir fikir var ki, "ekopoetika" (ekopoetika) termini 2000-ci ildə ingilis ədəbiyyatşünası D.Beyt tərəfindən təklif olunan "ekopoez" termininin törəməsi kimi yaranmışdır. O, ekopoetikanı poetika ilə bağlı şərh etmişdir. "Ekopoetika" termini "ev və ya yaşayış yeri" mənasını verən yunan sözü olan "oikos" və "poiesis" – "təşəkkül, yaradılış" sözündən əmələ gələn "eko" prefiksindən ibarətdir, yəni ekopoetika poetik mətnin yaşayış mühitini necə formalaşdırma biləcəyini öyrənir. Deməli, "ekopoez" termini ekosistemin faktiki fiziki formalaşmasını ifadə edir. Terminin mənası "ekologiya" sözü ilə əlaqənin nəzərə alınması nəticəsində genişlənməmişdir, burada "logos" komponentinin mənalarından biri də "tarix" deməkdir ki, bu da ekologiyayı "yaşayış yerinin tarixi" kimi də düşünməyə imkan verir".

Beləliklə, ekopoeziya dünyada insanın mövcudluğunun məqsədini müəyyən etdiyi halda, ekopoetika, yaxud ekoloji poetika özünün mürəkkəbliyini dünyaya təsdiq edir, dünyada harmoniya yaratmağa çalışır, dinamik və zəngin, yaradılmış münasibətləri davam etdirir.

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: mirzeyevaleyla4@gmail.com

Açar sözlər: *poetika, ekopoetika, ekopoeziya, ekologiya, ekosistem, diskurs*

Appeal to Nature in Poetry: Classical Approach and Ecopoetics

Leyla MİRZAYEVA

The theme of nature has been one of the recurring themes of poetry in all periods. This type of poetry is often written in the first person and includes the poet's personal observations of nature and philosophical thoughts. The theme of modern nature has its roots in the works of romantic poets who lived and created in the second half of the 18th century and in the 19th century. However, these romantic poets approached the concept of nature in a completely different way. For the poets of the 18th century, nature was only a reality that existed and did not play any role in human life. They used the subject of nature only in a didactic sense.

The concept of "poetics" that arose during Aristotle's time, in explanatory dictionaries is interpreted as the term "literary studies" related to the study of the artistic principles and stylistic means of constructing literary works.

The term "poetics" comes from the Greek "poieo" - to make, to make, to build; accordingly, the noun "poietes" generally means "master" or "creator" ». Usually, this term is considered in two traditional senses: 1) scientific theory of verbal artistic creativity or methodically developed recommendations system for it; 2) workers system principles of any author, literary school, literary period.

Modern globalization processes have also influenced the content of poetic studies. In the 20th century, works whose main idea was the motivation to protect the environment and emphasis on the inseparability of man from nature and all living things on earth began to appear. This filled poetics with a new ecological content and prompted the emergence of a new term used in linguistic works of recent years - "ecopoetics" (ecopoetics, ecopoetry). In a broad sense, ecopoetics includes types of ecologically charged poetry, as well as ecological culture and ecological discourse. There is an opinion in the literature that the term "ecopoetics" (ecopoetics) arose as a derivative of the term "ecopoiesis" (ecopoiesis) proposed by the English literary critic D. Beit in 2000. He interpreted ecopoetics in relation to poetics. The term "Ecopoetics" consists of the prefix "eko" from the Greek word "oikos" meaning "house or dwelling" and "poiesis" - "formation, creation", that is, ecopoetics studies how a poetic text can shape the living environment. Hence, the term "ecopoiesis" refers to the actual physical formation of an ecosystem. The meaning of the term has been expanded by taking into account the connection with the word "ecology", where one of the meanings of the component "logos" means "history", which allows us to think of ecology as the "history of habitat".

Thus, while ecopoetry determines the purpose of human existence in the world, ecopoetics, or ecological poetics, affirms its complexity to the world, tries to create harmony in the world, and maintains dynamic and rich, created relationships.

Keywords: *poetics, ecopoetics, ecopoetry, ecology, ecosystem, discourse*

ÇEVİRƏ VƏ ƏDƏBİYYAT: DÜŞÜNCƏ MODELƏRİ VƏ NƏSR NARRATİVLƏRİNƏ TƏSİRİ

Maral YAQUBOVA*

Ətraf mühitin tədqiqində əsas məsələ təbiət və insanın qarşılıqlı münasibəti və bir-birinə təsirinin öyrənilməsidir. Müasir dünyada istər humanitar tədqiqlərdə, istərsə də humanitar yönümlü təhsil-təlim proseslərində ekoloji problemlər əsas mövzulardan birinə çevrilmişdir. Nəticədə iqlim dəyişikliyi kimi ekoloji problemləri tarix, ədəbiyyat, fəlsəfə, antropologiya və s. humanitar fənlər aspektindən öyrənən multidisiplinar (çoxsahəli) istiqamət formalaşmışdır. Bu fənlərarası sahənin yanaşmasına görə etik qərar vermə bacarıqları, hekayələr danışmaq qabiliyyəti olmadan, tarix və ya mədəniyyətin necə işlədiyini bilmədən bəşəriyyəti və başqalarını təhdid edən çoxsaylı ekoloji problemlərin həlli qeyri-mümkündür. Beləcə, humanitar tədqiqatın şərh vasitələrini təbiət və sosial elmlərin perspektivləri ilə birləşdirərək dövrümüzün ekoloji problemlərinin dərk və həll yolları təqdim olunur. Fiziki mühitdə, yəni təbiətdə baş verən dəyişikliklər, bu dəyişikliklərin səbəb və nəticələri, insanların dəyişikliklərə reaksiyaları və təklif edə biləcəkləri həll yolları son otuz ildə ədəbiyyatşünaslığın da maraq dairəsinə daxil olmuş və mühüm tədqiqat mövzusunə çevrilmişdir. 1978-ci ildə Vilyam Ruekkertin "Literature and Ecology: An Experiment in Eco-criticism" adlı məqaləsində ilk dəfə işlədilən ekotənqid Çerill Glotfelti və Harold Frommun "The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology" adlı çalışmasında *"ədəbiyyat və fiziki mühit arasındakı əlaqələrin tədqiqində Yer kürəsi mərkəzli bir yanaşma"* kimi şərh edilir. Bəzi ekotənqidçilər çevrə terminini ekosfer termini ilə sinonim kimi istifadə etsələr də, digər tənqidçilər bu terminin istifadəsinə etiraz edirlər. Bu qarşıdurmanın əsasını təşkil edən məqam "çevrə" sözünün Yer kürəsinin insan mərkəzli qavrayışını doğrumasıdır. Belə ki, "çevrə" sözü insanı mərkəzə gətirir və ekosferdə qalan hər şeyi insanın "əhatəsi" kimi müəyyən edir. Bu səbəbdən bu yeni nəzəriyyənin perspektivini əks etdirən düzgün termin "çevrəçi tənqid" deyil, "ekotənqid"dir. Bu termin həm də təbii olub-olmamasından asılı olmayaraq, insanların ətrafındakı hər şeyi əhatə edir, texnologiyadan istifadə edərək təbiətdə edilən dəyişikliklər də buna daxildir. Ekologiya və ədəbiyyatın qarşılıqlı dialoqunda ətraf mühitlə bağlı üç dəyərləndirmə meyarı - antroposentrik, ekosentrik və ya texnosentrik prinsipləri sorğulayan narrativlər ortaya çıxır. Ədəbiyyatın bəşəriyyətin təbiətlə münasibətlərinə hansı şəkildə təsir göstərməsi məsələsinin də ekodidaktik-etik çərçivələrini hazırlayır. Ç.Glotfelti: "sadə dillə desək, ekotənqid ədəbiyyat və fiziki mühit arasındakı əlaqənin tədqiqidir. Necə ki, feminist tənqid dil və ədəbiyyatı gender şüurlu nöqteyi-nəzərdən araşdırır, marksist tənqid isə istehsal üsulları və iqtisadi sinif münasibətləri aspektindən öyrənir, ekotənqid də ədəbiyyatşünaslığa Yer mərkəzli bir yanaşma gətirir". Ekoloji narrativlər daha çox multidisiplinar hadisədir və bədii mətn meyarları, sənətin fəlsəfi-estetik prinsipləri ilə uyğunlaşma məsələləri ilə

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: m.yaqubova@lit.science.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5380-0456>

tənzimlənir. Narratologiyanın antroposentrik mahiyyəti, personifikasiya, insan olmayanı danışdırmaq, ideya və məqsəd, metoforik niyyət kimi məqamlar təhlil müstəvisinə çıxarılır. Azərbaycan ədəbiyyatında da ekoloji təhlil müstəvisinə davam gətirəcək narrativlər vardır. Lakin ekonarrativlərlə onun çərçivələrini aşan və ya onun prinsipləri ilə üst-üstə düşməyən təbiət mövzulu mətnləri qarışdırmaq olmaz. Ekoloji həssaslığın gözlənilməsi ekonarratologiyanın əsas tələbidir. Ekonarratoloji təhlillər nəticəsində aydın olur ki, Fərman Kərimzadənin "Xallı maral"ı anti-antroposentrik yanaşma, Elçinin "Canavarlar" hekayəsi biosentrik, anti-antroposentrik və ekosentrik yanaşmaların sintezi, Afaq Məsudun "Dovşanın ölümü", "Sərçələr" hekayələri isə antroposentrik prinsiplərlə ərsəyə gəlib. İsmayıl Şıxlının "Məni itirməyin" adlı əfsanəsində isə əxlaq prinsipləri – vicdan konsepti ön plana çıxır, təbiət-insan mövzusu didaktik dərs məzmunu daşıyır. Çünki, ekosentrik yanaşma bir şeiərdə təbiətin necə təmsil olduğunu, bir romanın quruluşunda fiziki mühitin rolunu, bir tamaşada ifadə olunan dəyərlərin ekoloji düşüncəyə uyğunluğu, torpağı təsvir etmək üçün istifadə etdiyimiz metaforaların torpağa münasibətimizə necə təsir etdiyini öyrənir. Təbiət haqqında yazılmış əsərlərin ədəbi janr statusu qazanma imkanlarını, irq, sinif, cins anlayışları ilə yanaşı məkan anlayışının da yeni tənqidi kateqoriya kimi dərkinə, kişilərin təbiət haqqında yazdıqlarının qadınların yazdıqlarından fərqləndirən məqamları predmetləşdirir.

Açar sözlər: *ekologiya, ədəbiyyat, ekonarratologiya, ekosentrik, Azərbaycan nəsr*

Environment and Literature: Models of Thought and Their Influence on Narratives

Maral YAQUBOVA

The main issue in environmental research is the study of the interaction between nature and human beings and their effects on each other. In the modern world, environmental problems have become one of the main topics in both humanitarian studies and human-oriented education and training processes. As a result, a multidisciplinary direction has emerged that examines environmental problems such as climate change from the perspectives of history, literature, philosophy, anthropology, etc. According to the approach of this interdisciplinary field, without the ability to make ethical decisions, without the ability to tell stories, without knowing how history or culture works, it is impossible to solve many environmental problems that threaten humanity and others. Thus, by combining the interpretation tools of humanistic research with the perspectives of natural and social sciences, ways of understanding and solving the environmental problems of our age are revealed. Changes in the physical environment, i.e. in nature, the causes and consequences of these changes, people's reactions to these changes and the solutions they can offer have become a subject of interest and an important research topic in literary studies in the last thirty years. The term ecocriticism was first used in 1978 in William Rueckert's article 'Literature and Ecology: An Experiment in Ecological Criticism' by William Rueckert in 1978, it is interpreted as 'an Earth-centred approach to the study of the relationship between literature and the physical environment' by Cheryl Glotfelty and Harold Fromm, in "The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology". While some eco-critics use the term

environment as a synonym for the term ecosphere, other critics oppose its use. This conflict is based on the fact that the word "environment" evokes an anthropocentric perception of the Earth. Thus, the word "environment" puts the human at the centre and defines everything else in the ecosphere as the "scope" of the person. Therefore, the correct term to reflect the perspective of this new theory is not "environmental criticism" but "eco-criticism". This term also encompasses everything that has to do with humans, whether natural or not, including changes made to nature through the use of technology. The dialogue between ecology and literature produces narratives that question the three criteria of environmental assessment (anthropocentric, ecocentric or technocentric principles). It also prepares eco-didactic-ethical frameworks for the question of how literature affects human relations with nature. Ch. Glotfelty: "Simply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment. Just as feminist criticism analyses language and literature from a gender-conscious perspective, marxist criticism analyses methods of production and aspects of economic class relations, ecocriticism brings an Earth-centred approach to literary studies". Ecological narratives are rather a multidisciplinary phenomenon and are regulated by questions of compliance with artistic textual criteria and philosophical-aesthetic principles of art. Such points as anthropocentric nature of the narrative, personification, mention of non-human, idea and purpose, metaphorical intention are carried to the level of analysis. There are narratives in Azerbaijani literature that are subject to ecological analysis. However, eco-narratives should not be confused with nature-themed texts that go beyond their framework or do not coincide with their principles. Forecasting ecological sensitivity is a basic requirement of econarratology. As a result of the econarratological analysis, it was revealed that Farman Karimzade's 'Spotted Deer' is an anti-human-centric approach, Elchin's story 'Wolves' is a synthesis of biocentric, anti-human-centric and ecocentric approaches, and Afag Masud's stories 'Death of the Rabbit' and 'Sparrows' are anthropocentric. In Ismayil Shikhli's text 'Don't Lose Me', moral principles, that is, the concept of conscience, come to the fore, and the theme of nature and man has a didactic lesson content. This is because the environment-centred approach can be used to understand how nature is represented in a poem, the role of the physical environment in the structure of a novel, the compatibility of the values expressed in a play with environmentalist thought, it explores how the metaphors we use to describe the soil affect our relationship with it. Ecocriticism look for answers to questions like the possibilities of gaining the status of literary genre of works written about nature, understanding the concept of space as a new critical category together with the concepts of race, class and gender, and what distinguishes men's writing about nature from women's writing.

Keywords: *ecology, literature, eco-narrative, eco-centred, Azerbaijani prose*

EKOFOLKLOR: VARLIĞIN ESTETİK PROYEKSIYASI VƏ SOSİOMƏDƏNİ ƏNƏNƏDƏ EKOLOJİ TƏNZİMLƏNMƏ

Mətanət ABBASOVA*

Ekofolklor anlayışı elmi dövriyyədə “kollektiv ekoloji şüur”, “etnoekoloji tabu”, “ekoloji etika” və s. məsələləri əhatə etməklə insan və təbiət münasibətlərinin sivilizasiyaya qədərki, arxaik dövrün qarşılıqlı əlaqə və harmoniyasını ifadə etməkdədir. Müasir qanunlarda təbiət, ekoloji mühitin qorunması müvafiq qərar, qayda, hüquqi sənədlərdə təsbitləndiyi kimi, ilk insan cəmiyyətinin təşəkkülündə də bu müəyyən tabu, inanclarla çevrələnən ayin, rituallarda etnosun ekoloji şüurunu ehtiva etməkdədir. Ekoloji şüur anlayışı burada tamamilə ənənə və etnosun ilkin təsəvvürlər sisteminə əsaslanan insan və təbiət arasındakı əlaqənin xüsusi formasıdır. Müvafiq dəyər və iradi münasibətlərdə qorunan bu yanaşma həm də sosiomədəni mühitin formalaşma tarixini müəyyənləşdirməkdədir. Ayrı-ayrı kulturoloji konsepsiyalar, filosofların – ingilis etnoqrafı E.B.Taylor, M.Veber, O.Şpenqler, Rikket və s. fikirlərində mədəniyyət anlayışı insanın dünyanı dərk etməsi, onun dəyərlər aləmi, daha konkret desək, təbiətlə təmasda olan insanın məsuliyyət hissəsinin tarixi ifadəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Fasiləsizlik üzərində qurulan mədəniyyətin inkişafı, bu dəyərlərin təkamülü və ənənəyə çevrilməsi isə sivilizasiyanın təşəkkülünü şərtləndirmişdir. Ekofolklor anlayışı bu baxımdan təbiətin təşkili, qorunması və ona münasibət məsələləri baxımından aşağıdakı faktları özündə birləşdirir:

1.Təbiət, ətraf mühitin od, su, ağac, torpaq, dağ və s. əsasında təşkil olunmaqla qlobal qanunauyğunluqları özündə ehtiva;

2.Ekofolklorlarda təbiət öz qanunları ilə qorunur və qlobal təhlükələr nizamlanır.

Xalq yaradıcılığında ekomotivlərin dəyərləndirilməsi arxaik folklor janrları və postfolklor yaradıcılığında xüsusilə fərqli sırada dayanmaqdadır. Postfolklor ədəbiyyatında dünya və ətraf mühit haqqında təsəvvürlərin miqyası müəyyənləşdirildiyi üçün burada ekomotivlər daha aydın baxış və düşüncəni ifadə edir. Arxaik folklor janrlarında isə ekomotivlər yaradılış, təbiəti öyrənən insanın qorxuları, emosionallığı, ondan yararlanma istəyində məzmun qazanan mifoloji dünyagörüşə əsaslanır.

Açar sözlər: *folklor, mifologiya, ekoloji, iyə, kult, ekoetika, ekomotiv, insan, arxaik, tabu, inanc*

* *filologiya elmləri doktoru, dosent, AMEA Folklor İnstitutu*

e-mail: abbasova-metanet@list.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4302-9842>

Eco-folklore: Aesthetic Projection of Being and Ecological Regulation in the Sociocultural Tradition

Matanat ABBASOVA

The concept of eco-folklore is used in scientific circulation as the problems such as "collective environmental consciousness", "ethnoecological taboo", "ecological ethics" and others express the interaction and harmony of human and nature relations of the pre-civilization, archaic period. The protection of nature and ecological environment in modern laws includes environmental consciousness of the ethnos in certain taboos, rituals and ceremonies surrounded by beliefs in the formation of the first human society, as is fixed in relevant decisions, rules and legal documents. The concept of ecological consciousness is a special form of the relationship between man and nature, which is based here entirely on tradition and the system of primary ideas of the ethnos. This approach, preserved in appropriate value and volitional relations, also determines the history of the formation of the sociocultural environment. The different culturological concepts, in the ideas of philosophers such as E.B.Taylor, M.Weber, O.Shpengler. Rikket and others the concept of culture was valued as a person's understanding of the world, the world of values, more specifically, as a historical expression of a person's sense of responsibility in contact with nature. The development of culture based on continuity, the evolution of these values and their transformation into tradition have conditioned the formation of civilization. In this regard, the concept of eco-folklore combines the following facts from the issues of organization, protection of nature and its attitude to it:

1. Consisting the global regularities organized on the basis of nature, environment fire, water, tree, earth, mountain and so on;

2. In eco-folklore, nature is protected by its own laws and global threats are regularized.

The values of eco-motifs in folk art are especially different in archaic folklore genres and post-folkloric creativity. Since the scale of ideas about the world and the environment is determined in post-folkloric literature, here eco-motifs express a clearer view and thought. However, in archaic folklore genres, eco-motifs are based on a mythological worldview that acquires content in the creation, fears, emotionality of a person who studies nature, his desire to take advantage of it.

Keywords: *folklore, mythology, ecological, smell, cult, ecoetics, eco-motif, human, archaic, taboo, belief*

EKOPOETİKA VƏ EKOTƏNQİDİN MAHİYYƏTİ

Natavan CƏFƏRLİ*

XXI əsrin ədəbi tənqidində aktual meyillərdən biri də ekokritisizm (ekoloji tənqid) modelidir. Eko sözünün etimologiyası qədim yunanlara gedib çıxır, oikos – ev, ətraf mühit deməkdir.

"Ekotənqid nədir? Sadə şəkildə desək, ekotənqid ədəbiyyat və fiziki ətraf mühit arasındakı əlaqəni araşdırır. Necə ki, feminist tənqid dil və ədəbiyyatı cinsiyyət-şüurlu perspektivdən analiz edir, yaxud marksist tənqid mətnlərə istehsal və iqtisadi sinif metodlarıyla yanaşırsa, ekotənqid də ədəbi mətnlərə planetar (yer kürəsi) mərkəzli bir baxış bucağı gətirir."

Mütəxəssislər ekotənqidi üç mərhələyə bölürlər. Birinci mərhələni ötən əsrin 90-cı illərinə aid edirlər. Bu mərhələdə daha çox Amerika ədəbiyyatında təbiət və Avropa ədəbiyyatında romantizm, Viktoriya dövrləri təhlildən keçirilib. Birinci mərhələdə tənqidçilər ekoloji şüuru formalaşdırmaq üçün bədii mətnləri araşdırıblar. Məsələn, bu dövrdə Conatan Baytın "Romantik ekologiya: Vordsvord və ətraf mühit ənənəsi" adlı kitabı çapdan çıxır.

İkinci mərhələ 2000-ci illərdə başlayır. Bu mərhələdə sinif, irq, cinsiyyət kimi önəmli araşdırma sahələri öz sıralarına ekoloji problemləri də daxil edib. Təbiət etikasıyla şəhər həyatının ekoloji kontekstdə ədəbi mətnlərdə təhlilə çəkilməsi ikinci mərhələnin əsas mövzularından biridir. Beləcə, şəhər ekologiyası adı altında ekotənqiddə yeni bir istiqamət də ortaya çıxır. Bu dövrün araşdırmalarına misal kimi Maykl Bennet və Devid Tiqin tərtib etdikləri "Şəhərlərin təbiəti: ekotənqid və urbanistik ətraf mühit" antologiyasının adını çəkə bilərik.

Ekotənqidin müasir dövrdəki üçüncü mərhələsi isə bəzi alt-növlərin, yeni dövrdə ortaya çıxan sahələrin təhlilə cəlb edilməsiylə davam etməkdədir. Bu dövrdə postkolonializm, bioetika, biosemiotika və biotexnologiya kimi post-humanizmin çətiri altında ifadə edilən istiqamətlərlə ekotənqid arasında körpülər qurulur, ortaq işlər aparılır. Bu mərhələyə aid məşhur kitablardan biri 2007-ci ildə Yelena Tiffin tərtibçiliyi ilə çıxan "Siyam kralına beş dəvəquşu: Ətraf mühit və imperiya" adlı antologiyadır. Bu antologiyada insan istismarı ilə imperiyaların müstəmləkə siyasəti arasındakı əlaqə kontekstində təbiətə vurduqları ziyan araşdırılır.

Cavan olan ekotənqid sahəsi bu gün dünyada böyük maraq doğurur və artıq yeni əsrin ən aktiv ədəbi tənqid metodların biri kimi günbəgün özünü təzələyir. Təəssüf ki, bizdə bu sahə tamamilə boşdur.

Açar sözlər: *ekotənqid, sahə, əlaqə, mərhələ, dövr*

* Azərbaycan Dillər Universiteti
e-mail: jafarli.natavan@hotmail.com

The Essence of Ecoethics and Ecocriticism

Natavan JAFARLI

One of the current trends in the literary criticism of the 21st century is the model of eco-criticism (ecological criticism). The etymology of the word eco goes back to the ancient Greeks, oikos means home, environment.

"What is eco-criticism? Simply put, eco-criticism examines the relationship between literature and the physical environment. Just as feminist criticism analyzes language and literature from a gender-conscious perspective, or Marxist criticism approaches texts with methods of production and economic class, eco-criticism brings a planetary (earth)-centric perspective to literary texts".

Experts divide eco-criticism into three stages. The first stage belongs to the 90s of the last century. At this stage, nature in American literature and romanticism in European literature, Victorian periods were analyzed. In the first phase, critics have examined literary texts to shape environmental awareness. For example, Jonathan Bight's book "Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition" was published during this period.

The second stage begins in the 2000s. At this stage, important research areas such as class, race, and gender have also included environmental problems in their ranks. One of the main topics of the second stage is the analysis of urban life with nature ethics in literary texts in an ecological context. Thus, a new direction in eco-criticism is emerging under the name of urban ecology. As an example of studies of this period, we can mention the anthology "The nature of cities: eco-criticism and the urbanistic environment" compiled by Michael Bennett and David Teague.

The third stage of eco-criticism in the modern era continues with the involvement of some sub-species, emerging fields in the analysis. In this period, bridges are being built between directions expressed under the umbrella of post-humanism, such as post-colonialism, bio-ethics, bio-semiotics and bio-technology, and eco-criticism, joint works are being carried out. One of the popular books from this phase is the 2007 anthology *Five Ostriches to the King of Siam: Environment and Empire* edited by Elena Tiffin. This anthology explores the relationship between human exploitation and the colonial policies of empires and their damage to nature.

The young field of eco-criticism is of great interest in the world today and is already renewing itself day by day as one of the most active literary criticism methods of the new century. Unfortunately, we have this field completely empty.

Keywords: *eco-criticism, field, relationship, stage, period*

"ƏKİNCİ" QƏZETİNDƏ TƏBİƏTƏ QAYĞI VƏ ONU QORUMAQ MƏSƏLƏLƏRİ

Nəcla SÜLEYMANLI*

Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi, ədibi, pedaqoqu, mətbuatımızın banisi Həsən bəy Zərdabi Moskva Dövlət Universitetində təbiət elmləri üzrə təhsil almışdı və bir müddət öz ixtisası üzrə işləmişdi. Daha sonralar Bakıda Realni gimnaziyada təbiət müəllimi işləmişdir. Zərdabi xalqına xidmət etməyin yolunu təkcə müəllimlik etməkdə görməmiş, eyni zamanda millətin maariflənməsi yolunda ən böyük addımı – mətbuatın əsasını qoymuşdur. Bu yolda göstərdiyi əzm və fədakarlıq bu gün də bir nümunədir.

Təbiətsünas olaraq Həsən bəy Zərdabi "Əkinçi" qəzetində təbiət məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirmiş, bu sahənin vacibliyini hələ o zaman qəzetin hər nömrəsində məqalə yazmaqla vurğulamışdır. Qəzetin 21 avqust 1875-ci il tarixli 3-cü nömrəsində meşələrin qırılmasının qarşısını almağa təşəbbüslə çıxış edir: *"Çünki qədim zaman meşə çox olduğuna görə insan onların xeyrini bilməyib dövlətli adamın pul qədri bilməyən vəliəhdi o pulu tələf edən kimi onları tələf edibdir, ona binaən şimdi meşənin xeyrini bilib hər vilayətdə al ilə meşə salmağa səy edirlər. Çünki bizim Qafqazda bıçaq sümüyə dirənibdir, yəni biz də meşələrimizi qırıb tələf etmişik və hər tərəfdən yayda müsəlman sadası və qışda təzək tüstüsü gəlir, ona binaən lazım bilirik ki, burada meşə almağın qaydasını bəyan edək"*.

Digər məqalədə – 14 aprel 1876-cı il tarixli, 7 nömrəli nömrədə havanın təmizliyinin insan səhhətinə müsbət təsirini göstərir: *"Kənd və kiçik şəhər əhlinin ömrü böyük şəhərlərdə olanların ömründən uzun olur. Ona binaən ki, kənd əhli təmiz havada və günün işığında, amma böyük şəhərlərdə izdiham kəsərat olduğuna onların əhli natəmiz havada və çırağ, şam ya qeyri yandırılan şeylərin işığında güzəran edillər"*.

Qəzetin əkin və ziraət, elm xəbərlərinə üstünlük yenə də təbiət, məhsuldarlı, kənd təsərrüfatı və onunla məsələlər təşkil etmişdir. Zərdabi bütün yazılarında təbiəti qorumağı, onun qayğısına qalması hər bir vətəndaşa mənəvi borc kimi təlqin etmişdir.

Açar sözlər: ziraət, XIX əsr, meşəçilik, əkin, sel, quraqlıq

* magistr, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: necla2015@mail.ru

Care for Nature and Matters to Protect it in Newspaper "Ekinchi"

Necla SULEYMANLI

Hasan Bey Zardabi, an outstanding public figure, writer, pedagogue, founder of our press, studied natural sciences at Moscow State University and worked on his specialty for some time. Later, he worked as a nature teacher at the Realny gymnasium in Baku. Zardabi saw the way to serve the people not only in teaching, but at the same time, he laid the foundation of the press, the biggest step in the path to the education of the nation. His perseverance and dedication on this path is still an example today.

As a naturalist, Hasan Bey Zardabi paid special attention to nature issues in "Akinchi" newspaper, and emphasized the importance of this field by writing an article in every issue of the newspaper at that time. In the 3rd issue of the newspaper, dated August 21, 1875, he took the initiative to prevent deforestation: *"Because in ancient times, due to the abundance of forests, people did not know their benefits, and the crown prince, who did not know the value of money, destroyed them as soon as he destroyed that money, according to him, now Knowing the benefits of forests, they try to plant forests by hand in every province. Because in our Caucasus, the knife is stuck to the bone, that is, we have cut and destroyed our forests, and from all sides there is Muslim noise in the summer and fresh smoke in the winter."*

In another article - number 7, dated April 14, 1876, it shows the positive effect of clean air on human health: *"The lives of people in villages and small towns are longer than those in big cities. Due to the fact that the people of the village live in clean air and in the light of day, but because of the crowd in big cities, their people are made to live in unclean air and in the light of lamps, candles or other things that are not lit."*

Nature, productivity, agriculture and issues related to it were again dominant in the newspaper's cropping and agriculture, science news. In all his writings, Zardabi inculcated protecting nature and taking care of it as a moral duty to every citizen.

Keywords: *agriculture, XIX century, forestry, cultivation, flood, drought*

XANIMANA ƏLİBƏYLİ YARADICILIĞINDA TƏBİƏT MÖVZUSU VƏ EKOLOJİ DÜŞÜNCƏ

Səadət AĞAKİŞİYEVA*

Yer kürəsində ekoloji tarazlığın bərpa edilməsi, təbiətin qorunub saxlanılması üçün yaşlı nəsillə birlikdə, gənc nəslin də qarşısında mühüm vəzifələr qoyulur. Gənclərin formalaşmasında əxlaqi, estetik, fiziki tərbiyə kimi ekoloji tərbiyə də xüsusi yer tutur. Ekoloji tərbiyənin formalaşmasında ədəbiyyatın rolu danılmazdır. Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə nəzər yetirdikdə ən qədim dövrlərdə ilk uşaq nəğmələri, əfsanə, nağıllardan başlayaraq bu gün yaranan bədii nümunələrə qədər təbiət mövzusu, ekoloji təfəkkür önəmli yer tutur. Uşaqlarda ekoloji tərbiyəni formalaşdırmaq baxımından, uşaq yazıçı və şairlərinin yaradıcılığını bu istiqamətdə araşdırmaq gərəkdir. Tədqiqat işində bu problemi nəzərə alaraq, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında təbiət mövzusu və ekoloji düşüncə məsələsi tədqiq edilmişdir. Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığının mövzu dairəsi, ideya-məzmun rəngarəngliyi, bədii tərəvəti və müasirliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onun seçib müəyyənləşdirdiyi mövzular bütün dövrlərdə öz aktuallığını qoruyur. Bu səbəbdən şeirlərinin, poema və pyeslərinin mövzuları həm milli-mənəvi, həm də mədəni və bəşəri dəyərlərin təbliğində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Xanımana Əlibəylinin ən kiçik şeirlərindən başlayaraq, irihəcmli poema və pyeslərində təbiət mövzusuna müxtəlif mövqelərdən yanaşmış, uşaqları əyləndirməklə yanaşı onu sevib- qorumağı təbliğ etmişdir. Müəllif əsərlərində müxtəlif təbiət hadisələri, fəsillər haqqında danışaraq onların faydaları haqqında məlumat vermişdir. "Meşə həkimi" poemasını yazarkən dövrün tanınmış alimlərindən məsləhət də almışdır.

Tədqiqat zamanı təsviri, müqayisə metodundan istifadə edilib.

Məqalədə son nəticə olaraq Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında təbiət mövzusu səbəbsiz seçilməmişdir. Bu ustad sənətkarın uşaqlara qarşı səmimi, isti, doğma münasibətindən, uşaqlara aşılacağı təbiətə sevgi hissələrini onlara çatdırmaq istəyindən irəli gəlmişdir.

Açar sözlər: *Xanımana Əlibəyli, təbiət mövzusu, ekoloji düşüncə, ekoloji tərbiyə, təbiətə sevgi*

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Mingəçevir Dövlət Universiteti

e-mail: saadat.aghakishiyeva@mdu.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3289-1170>

The Theme of Nature and Ecological Thought in Khanımana Alibeyli's Creativity

Saadat AGAKİSHİYEVA

In order to restore the ecological balance on earth and preserve nature, important tasks are set before the younger generation together with the older generation. Ecological education has a special place in the formation of young people, as well as moral, aesthetic and physical education. The role of literature in the formation of environmental education is undeniable. When we look at examples of children's literature, from the first children's songs, legends, and fairy tales to the artistic examples created today, the theme of nature and ecological thinking occupy an important place. In terms of shaping children's ecological education, it is necessary to study the creativity of children's writers and poets in this direction. Taking into account this problem in the research work, the theme of nature and the issue of environmental thinking in the works of Khanımana Alibeyli, one of the most prominent representatives of Azerbaijani children's literature, were studied. Khanımana Alibeyli's creativity attracts attention with its range of topics, diversity of ideas and content, artistic freshness and modernity. The topics he chose and defined remain relevant at all times. For this reason, the themes of his poems, poems and plays are of great importance in promoting national-spiritual, cultural and human values.

As a result of the research, it was determined that Khanımana Alibeyli, starting from the smallest poems, in her large-scale poems and plays, approached the topic of nature from different positions, while entertaining children, she preached to love and protect it. In his works, the author talked about various natural phenomena and seasons and gave information about their benefits. While writing the poem "Forest Doctor", he also received advice from well-known scientists of the time.

A descriptive, comparative method was used during the research.

As a final conclusion in the article, the theme of nature in Khanımana Alibeyli's work was not chosen without reason. This master came from the sincere, warm, native attitude of the artist towards children, and his desire to convey to them the feelings of love for nature that he instilled in children.

Keywords: *Khanımaga Alibeyli, nature theme, ecological thinking, ecological education, love for nature*

TƏSƏVVÜFİ DİVAN ŞEİRİNƏ EKOPOETİK BAXIŞ (Nəsimi şeiri əsasında)

Səadət ŞIXIYEVA*

Keçən əsrin son onilliklərindən etibarən dünya ədəbiyyatşünaslığında özünə yer almağa başlayan fərqli bir ədəbi düşüncə sahəsinin müəyyənləşdirdiyi terminologiya – ekotənqid, ekoşeir, ekopoeziya, ekonəsr, ekopoetika termin və adlandırma baxımından yeni olsa da, əslində onların ehtiva etdiyi mövzular – insan və qeyri varlıqların münasibəti, ətraf aləmi poetik qavrayışın şəkilləri orta çağda da diqqət yetirilən məsələlərdən olmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, problemi ekopoetik baxış bucağından təhlil təsəvvüf əhlinin ətraf aləmi və ondakı dəyişmələri çağdaş insandan fərqli qəbul etdiyi təsəvvürünü yaratdı. Belə ki, irfan əhli, nəinki təbiəti, ətraf aləmdəki varlıq və hadisələri cisim və ya ruh gözü ilə görüb dərk edir, o hətta bəzən təbii fəlakətlər qarşısında belə öz qorxusunu dilə gətirmir, ona sevginin atributları içərisində yer verir, bədii don geydirərək təqdim edir. Buna örnək olaraq, bədii təxəyyülü təsəvvüfi ənənə üzərində formalaşan Nəsiminin şeirində təbii fəlakətlərin ən böyüyü olan Nuhun tufanının eşqlə – aşiqin ruh halıyla əlaqəli bir anlayışa çevrilməsini göstərə bilərik.

Nəsiminin cansız aləmdən alıb canlı aləmin bir detalına çevirdiyi qiymətli daşlar ("yaqut", "ləl", "lölö", "əqiq", "mirvari" ("dürr", "inci"), "zümrüd", "firuzə" və s.) daha çox rəngləri ilə canlı aləmin ən ali varlığı olan insanla əlaqələndirilir, bu və ya digər bədən üzvünün (yanaq, dodaq, diş və s.) rəngi haqqındakı təsəvvürü dərinləşdirməyə xidmət edərək, rəng simvolikasının elementinə çevrilir.

Nəsiminin quşlar aləminə müraciətində də bəzi fərqli nüanslar vardır: bir qayda olaraq, onların real aləmdəki xüsusiyyətləri ilə bədii və statik obrazları sintez olunur. Heyvanlar aləminə xəyali müraciətlərdə isə daha çox şəxsi müşahidələrdən deyil, ədəbiyyatda qəlibləşmiş təsəvvürlərdən çıxış edilir.

Şairin bədii irsində xüsusi çəkisi olan müqayisə, təşbeh, eyham, təlmih və s. kimi bir çox poetik fiqurlar bitki aləmindən alınmalar üzərində qurulur. Onun ətraf aləmdəki varlıqlar içərisində diqqətinin daha çox üzərində cəmləşdiyi və daha artıq ilhamlandığı aləm məhz bitki aləmidir. Cəmadat (cansız aləm) və heyvanata nisbətən nəbatat aləminə müraciətlər çoxsaylılığı ilə seçilir, insanla bənzərliyi axtarırlarkən bitkilərdə üstünlük verilən rənglər və zahiri şəkildir, insandan alınaraq bu aləmə yüklənən isə dinamizm və xarakterdir.

Cansız və canlı aləmlər arasında müqayisələr apararkən Nəsimi daha çox insana xas xüsusiyyətləri digər varlıqların üzərinə köçürür və onları bu şəkildə canlı olaraq görmə təkcə divan şeirinin alleqoriya, təşxis sənətləri ilə mümkün olmur, yəni bu, təkcə xəyalın gücü və mücərrəd təsəvvürlərdən qaynaqlanmır, həm də təsəvvüfi baxış bucağından hər bir varlıq canlı olaraq görülür, daşdığı Haqq nurunun zərrəsi ilə canlılıq və fərdiyyət kəsb edir.

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu; BAAU
e-mail: seadet.shixiyeva@baau.edu.az
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3618-3366>

Sonda bunu da bildirməliyik ki, insanmərkəzli humanizm və Allahmərkəzli təsəvvüfi düşüncə arasında keçid səciyyəli olaraq dəyərləndirə biləcəyimiz ekotənqidi metod orta çağ insanının ətraf aləmə, çevrəsindəki varlıqlara baxış bucağını yeni və müasir dəyərlər müstəvisinə keçirib öyrənmək və təhlil etmək üçün əlverişli şərait yaradır.

Açar sözlər: *təsəvvüf, divan şeiri, Nəsimi, ekopoetika, bitki aləmi, insan*

An Ecopoetic Perspective on Sufi Classical Poetry *(Based on the Works of Nesimi)*

Saadat SHİKHİYEVA

Since the end of the last century, a new area of literary thought has been forming in global literary criticism, expressed through terms such as ecocriticism, eco-poetry, eco-prose, and ecopoetics. Although these terms are relatively new, the themes they address—such as the relationship between humans and other living beings, as well as the poetic perception of the surrounding world—were significant even in the Middle Ages.

It should be noted that analyzing this issue from the perspective of ecopoetics provides insights into how Sufis, unlike modern individuals, perceive the surrounding world and its changes. Sufis not only observe and experience nature, creatures, and events in the external world through physical or spiritual vision, but they also sometimes refrain from expressing fear of natural disasters, perceiving them as manifestations of love and giving them an artistic dimension. In the poetry of Nesimi, whose creative imagination was shaped by the Sufi tradition, we see how Noah's flood, one of the most significant natural disasters, is reinterpreted as a concept tied to love and the emotional state of a lover.

Precious stones (ruby, agate, pearl, emerald, turquoise, etc.), personified in Nesimi's poetry, are often associated with humans as the pinnacle of the living world. These stones serve to emphasize the colors of specific body parts (such as the cheeks, lips, or teeth) and play a role in the symbolism of color.

Nesimi's references to the world of birds also have unique nuances. Typically, their artistic and static depictions are synthesized with real-world features. However, in his imaginative engagement with the animal world, the poet relies more on literary stereotypes than on personal observation.

Many poetic figures, such as juxtaposition, comparison, allusion, and others, which hold special significance in the poet's artistic heritage, are based on borrowings from the plant world. Among the elements of the surrounding environment, the poet's attention is particularly drawn to plants, which serve as a major source of inspiration. The poet's engagement with the plant world, compared to the inanimate (jamadat) and animal worlds, is characterized by greater diversity. When seeking similarities with humans, preference is given to the flowers and forms of plants, while from humans, what is borrowed are their dynamism and character.

By creating comparisons between the inanimate and animate worlds, Nesimi primarily attributes human traits to other beings, allowing them to appear alive not only through allegory and the conventions of classical poetics. This animation is achieved not merely through imagination and abstract ideas but also through the mystical perception of each creature as a living entity that, through a divine particle, has gained life and individuality.

In conclusion, it should be noted that the ecocritical method can be seen as a distinctive transition between humanism, centered on humanity, and mystical thought, centered on God. This approach provides a valuable framework for studying the medieval perception of the surrounding world and for elevating these ideas to the level of contemporary values.

Keywords: *sufism, classical poetry, Nesimi, ecopoetics, plant world, humanity*

EKOTƏNQİDİ YANAŞMA VƏ MƏTNİN İNTERTEKSTUAL KONTEKSTİ **(Şərif Ağayarın "Ağ göl" romanı əsasında)**

Turanə CABBARZADƏ*

Ekotənqid ədəbiyyatın və ətraf mühitin fənlərarası əlaqəsi və öyrənilməsidir. Ədəbiyyatşünaslıq ekoloji problemləri təsvir edən mətnləri təhlil edir və ədəbiyyatın təbiətlə əlaqəsinin müxtəlif yollarını araşdırır. Ekotənqidçilər mövcud ekoloji vəziyyəti düzəltmək üçün mümkün həll yollarını müzakirə edirlər, baxmayaraq ki, ekotənqidin məqsədi, metodologiyası və ya əhatə dairəsi barədə ümumi razılığa gəlmirlər. Ədəbiyyat və Ətraf Mühitin Tədqiqi Assosiasiyası (ASLE) ədəbiyyatda və ümumilikdə humanitar elmlərdə ətraf mühit problemləri ilə bağlı iki ildən bir konfrans keçirilməsi problemin öyrənilməsinin nə qədər aktual olmasını müəyyən edir.

Ekotənqidin "ekoloji (mədəni) tədqiqatlar", "ekopoetika" və "ədəbi ekoloji tənqid" kimi alt kateqoriyası da tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılır. Ekotənqid təbiətlə bağlı yazılar, romantik poeziya və kanonik ədəbiyyatı, kino, teatr, memarlıq, qeyri-adi ədəbi mətnlər üzərində iş aparır. Eyni zamanda, ekotənqid ədəbi, ictimai və elmi tədqiqatın digər sahələrin metodologiyaları və nəzəri yanaşmalarını özündə birləşdirə bilir. Bu baxımdan Çeril Qlotfeltin "ekotənqid ədəbiyyat və fiziki mühit arasındakı əlaqənin tədqiqidir" fikri özünü doğruldur. İlk baxışda bədii ədəbiyyat və ekoloji problemlər arasında hansı əlaqədən danışmaq olar sualı ortaya çıxır. Lakin son illər ekoloqların və təbiətin qorunması ilə bağlı keçirilən beynəlxalq konfranslar və tədbirlərdə insan və təbiət arasındakı nizamın qorunması məsələləri gündəmə gəlir. "İnsan təbiətin ağasıdır" fikrinin ardınca baş verən kataklizmlər "dinc yanaşı yaşamağın" sadəcə siyasi arenada deyil, həmçinin bütün platformalarda özünü doğrultduğunu izləyə bilirik. Yatağı dəyişdirilən çaylar və hövzələr, dənizlərin çirkab suları ilə "zəhərlənməsi", faydalı qazıntıların

* AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

e-mail: turana.cabbarova@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5265-4901>

sonsuzmuş kimi qarət edilməsi, balıqların süni göllərdə yetişdirilməsi və yüzlərcə buna bənzər faktlar bu gün həyəcan təbillərinin çalınmasını qaçılmaz edir.

Təbiəti və cəmiyyəti dayanaqlı edən harmoniyadır. Onun pozulan tarazlığı bir çox dəyərlərin də dəyişməsinə mütləqləşdirir. İnsan və təbiət arasında var olan görünməz bağlar arxaik düşüncədən doğan xalq ədəbiyyatı nümunələrində, mərasim və ayinlərdə, həmçinin yazılı ədəbiyyatda daima yer almışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı Şərq ədəbiyyatının tərkib hissəsi olduğu üçün bu nümunələrdə harmoniyanın varlığı əsasdır.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında yazıçı Şərif Ağayarın "Ağ göl" romanı ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif aspektlərindən tədqiqata cəlb edilmişdir. Tədqiqatçı Maral Yaqubova "Ağ göl" romanında metamodernizmin aparıcı xətlərindən bəhs edir. Zənnimizcə, tədqiqatçının mətnə bu yanaşması özünü doğruldur. Çünki metamodernizm rekonstruksiya, intertekstuallığa, mifyaradıcılığa imkan verir, müasir insanın qarşılaşdığı problemlər fonunda özünü dərk etmək istəyi, ekoloji kataklizmaların qaçınılmazlığı, təklif və ya təklənmək qorxusu da burada özünə yer edə bilər.

"Ağ göl" romanında bədii mətn və ekotənqid problemi ilk öncə pozulmuş harmoniya ilə önə çıxır. Bu proses Pircahan qəsəbəsində iki dəfə baş verir. İlk dəfə bu nizamın yaranması Ağ baba adlı müqəddəslə bağlıdır, onun sayəsində əvvəlki Çilli göl dəyişir, ad və təmizliyi ilə ətrafına insan yığır. Ağ gölün suları çirkəbdən təmizlənir, qurbağaların səsi kəsilir, axçalı balıqların hövzəsinə çevrilir. İkinci dəfə nizamın pozulması yeni dünyanın gətirdiyi düzənlə bağlıdır.

Açar sözlər: *ekotənqid, bədii mətn, intertekstuallıq, metamodernizm, Ağ göl romanı*

Ecocritical Approach and the Intertextual Context of the Text *(Based on the Novel of Sharif Aghayar's Novel "White Lake")*

Turana CABBARZADE

Ecocriticism is the interdisciplinary relationship and study of literature and environment. Literary studies analyzes texts that describe environmental problems and studies the various ways of the relationship between literature and nature. Ecocritics discuss possible solutions to correct the current environmental situation, although ecocritics generally disagree on the purpose, methodology, or scope of ecocriticism. The Association for the Study of Literature and Environment (ASLE) determines the relevance of study the problem of holding a biennial conference on environmental problems in literature and in the humanities in general.

Subcategories of ecological criticism such as "ecological (cultural) studies", "ecopoetics" and "literary environmental criticism" are also examined by researchers. Ecocriticism works on texts on nature, romantic poetry and canonical literature, cinema, theater, architecture and unusual literary texts. Ecocriticism can also combine methodologies and theoretical approaches

from other fields of literary, social, and scientific research in itself. In this regard, Cheryl Glotfelty's thought that "ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment" is justified itself. At first glance the question of what connection can be spoken between fiction and environmental problems arise. However, in recent years, issues of keeping the order between humans and nature have been brought to the agenda in international conferences and events organized by ecologists. In the disasters that happened after the idea of "human is the master of nature", we can see that "peaceful coexistence" it proves its value not only in the political arena but on all platforms. Rivers and basins with changing beds, the "poisoning" of the seas with sewage, the endless plunder of mines, the cultivation of fish in artificial lakes and hundreds of similar events make us today worry that something bad might happen.

Harmony is that what makes nature and society stable. Its disrupted balance requires many values to change. The invisible relationship between humans and nature have always have been in examples of folk literature, ceremonies and rituals, as well as in written literature arising from archaic thought. The existence of harmony in these examples is essential because Azerbaijani literature is a part of Eastern literature.

The novel "White Lake" by writer Sharif Aghayar has been examined from various aspects of literary science in modern Azerbaijani literature. Researcher Maral Yagubova speaks about the leading lines of metamodernism in the novel "White Lake". In our opinion, this approach of the researcher towards the text is justified. Because metamodernism causes reconstruction, intertextuality, myth creation; and the desire to understand oneself in the background of the problems faced by modern man, the inevitability of ecological disasters and the fear of loneliness or being alone can find a place here.

The problem of literary text and ecocriticism comes to the fore with a broken harmony in the novel "White Lake" ("Ag Gol"). This process occurs twice in the Pirjahan settlement. The creation of this regulation is first associated with the holy named Ag baba, thanks to it, the old Chilly lake changes, and gathers people around it for its name and purity. The waters of the Ag Gol (White Lake) are cleaned of dirt, frog sounds cease and it turns into a fish basin. The second disruption of regulation is related to the order brought by the new world.

Keywords: *ecocriticism, artistic text, intertextuality, metamodernism, the novel "Ag Gol"*

**BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA TƏBİƏTƏ MÜNASİBƏTİN
TƏZAHÜRÜNƏ ÜMUMİ BAXIŞ
(Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı nümunələri əsasında)**

Türkan HÜSEYNOVA*

Həm Azərbaycan, həm də dünyanın digər xalqlarının ədəbiyyatında ən çox rast gəlinən mövzulardan biri də təbiətdir. Təbii ki, bədii ədəbiyyatda mövzunun mənbəyi olduqca zəngindir: belə ki, ən qədim dövrlərdən başlayaraq müasir günümüzdə qədər söz sənətkarları Allahı, ananı, vətəni, məhəbbəti poeziyanın, bədii nəsrin, dramaturgiyanın əsas mövzuları kimi işləmişlər. Şifahi ədəbiyyatdan yazılı ədəbiyyata doğru inkişaf yolu keçən ədəbi mövzu öz mənbəyi etibarilə zəngindir. Amma bədii ədəbiyyatın ən orijinal və daha çox müraciət olunan mövzusu təbiət və ona olan heyranlıqdır.

İstər Azərbaycan ədəbiyyatının, istərsə də digər dünya xalqları ədəbiyyatının şifahi nümunələrindən, xüsusilə də bayatılardan başlayaraq, ta günümüzdə, bugünkü modern janrlara kimi təbiət aktual mövzu olmuş, poeziyanın, nəsrin və dramaturgiyanın başlıca mənbəyi hesab olunmuşdur.

Poeziyanın ən kiçik şeir şəkillərindən olan bayatıda Azərbaycanın füsunkar təbiəti, Allahın sərvət və nemətlərlə zəngin yaratdığı vətən torpaqları bədii sözün qüdrəti ilə mükəmməl bir formada tərənnüm edilir. Vətənin təbiətinə olan bu erkən, bir növ ibtidai heyranlıq oxuculara həm də onun qayğısına qalması, onu sevməyi, qorumağı aşılayır.

Qədim türk dastanlarında ("Dünyanın yaranması", "Ərgənəkən", "Alp Ər Tonqa", "Boz qurd", "Kitabi-Dədə Qorqud", "Manas"), klassik və yeni poeziyanın, bədii nəsrin, dramaturgiyanın ən mükəmməl nümunələrini yaradan Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Qazı Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətayi, Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadi, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə və başqalarının əsərlərində hər zaman təbiətə böyük sevgi, ehtiram, hörmət hissi duyulur, oxuculara təlqin olunur. M.F.Axundzadənin "Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah" komediyasında Fransadan Azərbaycan torpaqlarının incisi, göz bəbəyi sayılan Qarabağa təşrif buyuran nəbatat alimi Müsyö Jordan bu torpaqlarda bitən orijinal bitkiləri heyranlıqla, böyük bir elmi vurğunluqla toplayır. Biz bu əsərdə vətənpərvər dramaturqun öz ana yurdunun təbiətinə, onun coğrafi imkanları və gözəlliyinə heyran olduğunun şahidi oluruq.

Dünya ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrini yaradan M.F.Dostoyevski, A.P.Çexov, A.S.Puşkin, L.N.Tolstoy, V.Hüqo, U.Şekspir, M.Tven, C.London, C.F.Kuper, E.Heminquey və daha bir çoxları yaratdıqları kamil əsərlərdə peyzaja üstünlük vermiş, aid olduqları Rusiya, Fransa, İngiltərə, Amerika coğrafiyasını, təbiətini tərənnüm və təsvir etmişlər. A.S.Puşkinin əsərlərində nəinki Rusiya, hətta Ukrayna, Türkiyə, Azərbaycan, ümumilikdə Qafqaz və onun təbiəti böyük bir sevgi ilə təsvir olunur. Cek Londonun "Şimal hekayələri"ndə ucsuz-bucaqsız

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Şamaxı filiali

e-mail: turkan.huseynova.8989@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0507-0880>

Alyaska çölləri, buzlaqları təhkiyə edilir. M.Tvenin "Heklberri Finnin macəraları", "Tom Soyerin macəraları" və s. əsərlərində, C.F.Kuperin pentalogiyasında Amerikanın təbiəti, hindular zamanındakı təmizliyi və orijinallığı təsvir olunur.

Beləliklə, təbiət bədii ədəbiyyatın sadəcə mövzusu olaraq qalmır, həm də bu nümunələrdə oxuculara təbiəti sevmək, onu qorumaq, ekoloji təmizliyin təminatı üçün qayğısına qalmaq aşılır.

Açar sözlər: *təbiət, Azərbaycan ədəbiyyatı, dünya ədəbiyyatı, ekologiya, bədii ədəbiyyat*

Overview of the Manifestation of Attitude to Nature in Literary Examples Fiction (Based on Examples of Azerbaijan and World Literature)

Turkan HUSEYNOVA

Nature is one of the most common themes in the literature of Azerbaijan and other world nations. Of course, the source of the theme in fiction literature is very rich: so, from the earliest times to the present day, the artists of words used God, mother, country, and love as the main themes of poetry, artistic prose, and drama. The literary theme, which has developed from oral literature to written literature, is rich in its sources. But the most original and often addressed subject of fiction is nature and admiration for it.

From the oral examples of Azerbaijani literature and the literature of other world nations, especially the old ones, to the present day, nature has been a relevant topic, and it has been considered the main source of poetry, prose, and dramaturgy.

Bayati, one of the smallest poetic images of poetry, glorifies the charming nature of Azerbaijan, the homeland created by God, rich in wealth and blessings, in a perfect form with the power of artistic words. This early, kind of primitive admiration for the nature of the homeland instills in readers to care for it, love it, and protect it.

In ancient Turkish epics ("The Creation of the World", "Arganekon", "Alp Er Tonga", "Grey Wolf", "Kitabi-Dade Gorgud", "Manas"), who created the most perfect examples of classical and new poetry, artistic prose, dramaturgy. Shirvani, N. Ganjavi, Gazi Burhaneddin, I.Nasimi, S.I.Khatayi, M.P.Vagif, M.V.Vidadi, A.Bakikhanov, M.F.Akhundov and others. In his works, a great feeling of love, reverence, and respect for nature is always felt and instilled in the readers. In M.F. Akhundzade's comedy "Monsieur Jordan and the Dervish Mastali Shah", the botanist Monsieur Jordan, who visited Karabakh from France, which is considered the pearl of Azerbaijan lands, collected the original plants growing in these lands with great scientific emphasis. In this work, we witness the patriotic playwright's admiration for the nature of his motherland, its geographical possibilities, and its beauty.

M.F.Dostoevsky, A.P.Chekhov, A.S.Pushkin, L.N.Tolstoy, V.Hugo, W.Shakes-peare, M.Twain, J.London, J.F.Cooper, E.Hemingway and many others, who created the brightest examples of world literature, preferred the landscape in their perfect works. , they sang and

described the geography and nature of Russia, France, England, and America to which they belonged. In the works of A.S. Pushkin, not only Russia but also Ukraine, Turkey, Azerbaijan, the Caucasus in general, and its nature are described with great love. Jack London's "Northern Stories" evokes vast Alaskan wilderness and glaciers. "The Adventures of Huckleberry Finn", "The Adventures of Tom Sawyer" by M. Twain, etc. In his works, C.F. Cooper's pentology describes the nature of America, its purity, and its originality during the time of the Indians.

Thus, domestication is not just a subject of fiction, but in these examples, readers are taught to love nature, protect it, and take care to ensure environmental cleanliness.

Keywords: *nature, Azerbaijani literature, world literature, ecology, fiction*

ABDULLA ŞAİQİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ TƏBİƏT TƏSVİRLƏRİ

Vəsilə RAZİMİ*

Müasir dövrdə ekoloji problemlər bəşəri, global xarakter almış, ekoloji fəlakətlər ciddi bir müşkülə çevrilmişdir. Bu problem ədəbiyyat tariximizin müxtəlif mərhələlərində ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında öz bədii əksini tapmışdır. Məlumdur ki, hələ XVI əsrdə böyük Füzuli "Söhbətül-əsmar" əsərində, M.Ə.Sabir "Yaz günləri", "Ağacın bəhsi" şeirlərində, A.Səhhət, A.Şaiq təbiət lirikasında poetik dillə uşaqlara təbiətlə bağlı biliklər verilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermişlər.

Orijinal bir yol seçmiş, A.Şaiq kiçik yaşlı oxuculara ünvanlanmış, onların ekoloji tərbiyəsinə bu gün də uğurla xidmət edən əsərləri uşaqları yurdumuzun təbiəti, flora və faunası ilə tanış edir.

Akademik B.Nəbiyev yazır: *"Doğma vətən torpağına, zəhmətkeş insanlara, Azərbaycanın zəngin təbiətinə sonsuz məhəbbət aşılayan uşaq şeirləri qəlbimizdəki Şaiq guşəsinin heç vaxt unudulmaz ən cazibədar xatirələrindən biridir. Zaman keçdikcə bu guşə təzə-təzə lirik şeir, hekayə, poema, povest, roman və pyeslərlə daha da zənginləşmiş, qəlb sahiblərini də uca bəşəri ideallar, zərif insani hislər və yüksək duyğularla zənginləşdirmişdir.*

Bu gün Azərbaycanda beş yaşlılardan tutmuş yetmiş beş yaşlılaradək oxucuların elə bir nəslə yoxdur ki, Abdulla Şaiq yaradıcılığından məhz bu mənada bəhrələnməmiş olsun. Bizdə elə bir oxucu tapmaq mümkün deyil ki, onun qəlbində həmişə nurlu vətənpərvərlik ideallarına təşviq edən, mübarizəyə, səadətə, insanlığa, gözəlliyə çağıran Şaiq guşəsi olmasın".

A.Şaiqın uşaq şeirləri həm də uşaqları müxtəlif canlılar, eyni zamanda təbiət hadisələri, çiçəklər, bitkilərlə yaxından tanış etmək, onların xüsusiyyətləri və ətraf aləmdəki yeri barədə anlayış, məlumat və bilik vermək məqsədi daşıyır. "Köç", "Şələquyruq", "Oyunçu bağalar", "Lovğa ovçu", "Timsah ovu", "Bostancı", "Üç it", "Meşə gözətçisi" hekayəti, "Quzu", "Bülbül", "Yetim cücə", "Arı", "Kəpənək", "Qızılgül", "Bənövşə", "Zanbaq", "Qərənfil" və s. şeirlər

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Şamaxı filiali

e-mail: vesilerazimi99@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2613-1071>

deyilənlərə misaldır. "Səhər", "Payız gecəsi", "Bahar", "Ülkər", "Tonqal" və s. şeirlər balaca oxucularda həm də təbiətə, onun gözəlliklərinə məhəbbət hissi aşılamaq məqsədi daşıyır.

Şairin başlıca məqsədi uşaqlarda təbiətin zəngin neməti haqqında ilkin təsəvvür yaratmaqdır. Şairin bədii-idraki səciyyəli əsərləri uşaqların dünyagörüşünün inkişafı, estetik tərbiyəsi baxımından indi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *ekoloji, hekayə, təbiət, zəhmətkeş, flora*

Descriptions of Nature in Abdulla Shaig's Children's Poems

Vasile RAZIMI

In modern times, environmental problems have become human and global, and ecological disasters have become a serious problem. This problem has found its artistic reflection in the creativity of individual artists at different stages of our literary history. It is known that already in the 16th century, the great Fuzuli in his work "Sohbatul-asmar", M.A. Sabir in his poems "Summer Days", "The Tale of Trees", A. Sahhat, A. Shaig in their nature lyrics paid special attention to giving children knowledge about nature through poetic language. .

Having chosen an original path, A. Shaig's works addressed to young readers, which successfully serve their ecological education even today, introduce children to the nature, flora and fauna of our country.

Academician B.Nabiyev writes: *"Children's poems instilling infinite love for the native land, hardworking people, and the rich nature of Azerbaijan are one of the most charming memories of the Shaig corner in our hearts that will never be forgotten. Over time, this corner has been enriched with new lyrical poems, stories, poems, narratives, novels and plays, and has enriched the hearts of its owners with lofty human ideals, gentle human feelings and high emotions."*

Today, there is no generation of readers in Azerbaijan, from five to seventy-five years old, who did not benefit from Abdulla Shaig's creativity in this sense. It is impossible to find such a reader among us, who does not always have a corner of Shaik in his heart, which encourages bright patriotic ideals, calls for struggle, happiness, humanity, and beauty."

A.Shaig's children's poems also aim to familiarize children with various living things, as well as natural phenomena, flowers, plants, and to provide understanding, information and knowledge about their characteristics and their place in the surrounding world. "Moving", "Shaleguyruq", "Playful gardens", "Lovga hunter", "Crocodile hunting", "Bostanci", "Three dogs", "Forest guard" story, "Lamb", "Nightingale", "Orphan chick", "Bee", "Butterfly", "Rose", "Violet", "Lily", "Carnation", etc. poems are an example of what is said. "Morning", "Autumn night", "Spring", "Ulkar", "Tongal" etc. poems also aim to instill in young readers a sense of love for nature and its beauties.

The main goal of the poet is to create an initial idea about the rich bounty of nature in children. The poet's artistic and cognitive works are still of great importance in terms of the development of children's worldview and aesthetic education.

Keywords: *ecology, story, nature, labor, flora*

EKOTƏNQİD ASPEKTİNDƏN TƏBİƏTDƏ AĞAC: METAFORİK VƏ QOTİK FİQURLAŞMA

Vüsalə QASIMOVA*

Məqalənin tədqiqat dairəsi ekosistemin "ağciyərləri" adı ilə bilinən ağacların təbiət, mədəniyyət və ədəbiyyat kimi sahələrdə daşdığı funksiyaları araşdırmaqdır. Ağac təbiətin əsas personası sayılır, elektrik enerjisini izolyasiya etmə və karbon qazını deaktiv etmə gücünə malikdir. Belə ki, ağacların taksasiyası, seleksiyası, sistematikasını və morfolojiyasını dendrologiya elmi vasitəsilə sistemləşdirilir. Mətnin əsas keçid mərhələsi ağacın mifoloji missiyasının "Yqdrasil" (İskandinav), "Göyüzü ağacı" (Macar), "Dünya ağacı" (Amerika), "Şəfəq ağacı" (Baltika), "Müdrilik ağacı" (Xristianlıq inancı), "Bodhi" (Buddizm etiqadı), "Qəbələ ağacı" (Yəhudi), "Meşə ağacı" (Kelt), "Kosmik ağac" (Sibirya) və "Həyat ağacı" (Türkiyə) üzərində dəyərləndirilməsini təşkil edir.

Ağacın nəzəri aspektini Ufuk Özdağın "Ekoloji tənqiddə giriş" kitabı əsasında analiz edirik. Bədii sferada Lətifə Təkinin "Ormanda ölüm yox imiş" əsərində ağac-insan dualizmi, Aytül Akalın "Ağac nağılları"nda insan-təbiət münasibəti, İ. Krilovun "Ağac" təmsilində sosial mühitin mühakiməedici funksiyası, J.Mauro de Vaskonçelosun "Şəkər portağalı" əsərində uşaq-ağac dostluğu, A. Sent Ekzüperinin "Balaca Şahzadə" əsərində ağacın mənfi parametrləri və Vaddey Ratnerin "Banyan ağacı altında" kitabında ağacın birləşdirici-qoruyucu gücü əks etdirilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında isə "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunun "Salur qazanın evinin yağmalanması" boyunda xaos-kosmos paraleli əsasında duran ağac, B.Vahabzadənin "Ağac", K.Körpülünün "Dağdağan ağacı", Məmməd Tahirin isə "Ağac quruyur" şeirlərində öz əksini tapır. Sonuncu yarımbaşlıqda isə ağacın qotik funksiya ilə yüklənməsini M.R.Ceymsin "Dişbudaq ağacı", A.Biirsin "Evdəki üzüm", A.Bləkvudun "Söyütlər", C. Skoqnamillonun "Ağac", Han Kanqın "Vegetarian" və Çinua Açebe "Parçalanma" əsərlərində müşahidə edilir.

Açar sözlər: *yaşıl dünya, planetin "ağciyərləri", dendrologiya, kosmik ağac(həyat ağacı), metafora, qotik üslub*

* magistr, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: animechuky@gmail.com

The Tree in Nature From the Perspective of Ecocriticism: Metaphorical and Gothic Figuration

Vusala GASİMOVA

The research scope of the article is to investigate the functions of trees, known as the "lungs" of the ecosystem, in fields such as nature, culture and literature. The tree is considered the main character of nature, it has the power to insulate electricity and deactivate carbon dioxide. Thus, tree taxonomy, selection, systematics and morphology are systematized through the science of dendrology. The main transitional stage of the text is the mythological mission of the tree: "Ygdrasil" (Scandinavian), "Sky Tree" (Hungarian), "World Tree" (America), "Dawn Tree" (Baltic), "Wisdom Tree" (Christianity), "Bodhi". (Buddhism), "Gabala Tree" (Jewish), "Forest Tree" (Celtic), "Cosmic Tree" (Siberia) and "Tree of Life" (Turkey) is evaluated on.

We analyze the theoretical aspect of the tree based on the book "Introduction to Ecological Criticism" by Ufuk Ozdag. In the artistic sphere, tree-human dualism in Latifah Teki's "There is no death in the forest", Aytül Akal's "Tree Tales", human-nature relationship, I. The judging function of the social environment in Krylov's "Tree", the child-tree friendship in J.Mauro de Vasconcellos' "Sugar Orange", the negative parameters of the tree in A.Saint-Exupéry's "The Little Prince" and the unifying-protecting function of the tree in Waddey Ratner's book "Under the Banyan Tree" power is reflected. In the Azerbaijani literature, the tree standing on the basis of the chaos-cosmos parallel in the epic "Kitabi-Dade Gorgud" "The looting of Salur kazan's house", "Tree" by B.Vahabzade, "Daghdagan tree" by K.Korpülü, and "The tree withers" by Mammad Tahir is reflected in the poems. finds In the last subsection, M.R. loaded the tree with a Gothic function. It is observed in the works of James "The Bough Tree", "The Vine in the House" by A. Beers, "The Willows" by A. Blackwood, "The Tree" by J. Scognamillo, "Vegetarian" by Han Kang and "Disintegration" by Chinua Achebe.

Keywords: *green world, "lungs" of the planet, dendrology, cosmic tree (tree of life), metaphor, Gothic style*

TƏRCÜMƏ

EKOLOJİ TERMINLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ ZAMANI YARANAN ADEKVATLIQ PROBLEMİ

Esmira SƏFƏROVA*

Ekologiya elmi dünyada yüz ildən artıqdır ki, inkişaf etməkdədir. Müxtəlif ölkələrin alimləri bu prosesə öz əhəmiyyətli töhfələrini verməkdədirlər. Məhz ekoloji terminologiyanın milli linqvistik koloritə malik olması da elə bundan qaynaqlanır. Son onilliklərdə bu elmin intensiv inkişafı bu gün ekologiya və ətraf mühit problemlərinin cəmiyyətin həyatında mühüm yer tutmasına gətirib çıxarıb. Müasir dövrdə ekoloqlar çoxlu sayda ingilis dilli ekoloji ədəbiyyatı tərcümə etmək zərurəti ilə üzləşirlər. Lakin terminlərlə zəngin olan xüsusi mətnin tərcüməsi prosesində orijinal mətnin mənasının dəyişməsinə və pozulmasına səbəb olan kifayət qədər çox çətinliklər yaranır. Eyni zamanda, bir çox ekspertlər qeyd edir ki, ekologiya bir çox başqa elmlərdən leksik vahidləri qəbul edir.

İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən ekologiya mütəxəssisləri ixtisaslaşdırılmış terminoloji lüğətlərin kifayət qədər olmaması problemi ilə üzləşirlər. Əsas kateqoriyalar, anlayışlar və terminlər haqqında bilik, ilk növbədə, ekoloji dilin mürəkkəb massivində düzgün istiqamətləndirmə ehtiyacı ilə müəyyən edilir. Məlumdur ki, xarici dil məlumatlarının düzgün başa düşülməsi üçün terminlərin dəqiq verilməsi zəruri məqamlardandır.

Tərcümənin düzgünlüyünü qiymətləndirmək üçün əsas meyar adekvatlıqdır. Tərcümə o zaman adekvat sayılır ki, o, orijinalın məzmununu və formasını həqiqi mənbənin həm semantik tərəfini, həm də üslubi orijinallığını yenidən yaradır. Adekvat tərcümə funksiya baxımından (köçürmənin tamlığı) və tərcüməçinin vasitələrinin seçimində (dil və üslubun tamlığı) orijinala uyğun gələn tərcümə kimi müəyyən edilir. Dillər arasındakı fərqlərə görə, sözdən-sözə tərcümə vasitəsilə orijinalın adekvat təsvirinə nail olmaq çox nadir hallarda olur. Hərfi tərcüməyə yalnız iki dilin leksik vasitələrinin və qrammatik formalarının semantik və üslubi funksiyalarının üst-üstə düşdüyü hallarda icazə verilir. Amma iki dildə olan sözlər arasında birbaşa lüğət uyğunluğu olsa da, hərfi tərcümə həmişə mümkün olmur.

Tərcümənin adekvatlığına – formal dəqiqliyə riayət etmək, hərfi surətdə köçürmək və ya tərcümə edilmiş mətnin söz və formalarının mexaniki surətdə çıxarılması ilə təmin edilmir. Əksinə, orijinalın formalarını təkrarlamaqdan imtina etməklə əldə edilir. Belə bir imtinanın zəruriliyi iki dilin ifadə vasitələrinin müqayisəsi, onların semantik və üslub funksiyalarının müəyyən edilməsi ilə üzə çıxır.

Açar sözlər: *tərcümə, ekologiya, ekoloji terminlər, adekvatlıq, adekvat tərcümə, ekoloji tərcümə*

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: esmira.safarova@baau.edu.az

The Problem of Adequacy of Translation of English Environmental Terminology into Azerbaijani Language

Esmira SAFAROVA

Environmental science has been developing around the world for more than a hundred years. Scientists from different countries have made a significant contribution to this process, so environmental terminology has a national linguistic coloring. The intensive development of this science in recent decades has led to the fact that today problems of ecology and the environment occupy an important place in the life of society. Modern ecologists are faced with the need to translate a large amount of English-language environmental literature. However, in the process of translating a special text rich in terms, quite a lot of difficulties arise that lead to changes and violations of the meaning of the original text. Moreover, many experts say that ecology has absorbed lexical units from many other sciences.

When translating from English into Azerbaijan, environmental specialists are faced with the problem of an insufficient number of specialized terminological dictionaries. Knowledge of the basic categories, concepts and terms is determined, first of all, by the need for correct orientation in the complex array of environmental language. It is important to understand that the exact meaning of terms is necessary for the correct understanding of foreign language information.

The main criterion for assessing the correctness of a translation is adequacy. A translation is considered adequate if it accurately conveys the content and form of the original in their inextricable connection, recreating both the semantic side and the stylistic originality of the authentic source. An adequate translation is defined as a translation that corresponds to the original in function (the completeness of the transfer) and in the choice of the translator's means (the completeness of the language and style). Due to the differences between languages, it is very rarely possible to achieve an adequate representation of the original through word-for-word translation. Literal translation is permissible only in cases where the semantic and stylistic functions of lexical means and grammatical forms of two languages coincide. But even if there is a direct dictionary correspondence between words in two languages, literal translation is not always possible.

The adequacy of the translation is not guaranteed by adherence to formal accuracy, literal copying, or mechanical reproduction of words and forms of the translated text. On the contrary, it is achieved by refusing to repeat the forms of the original. The need for such a refusal is revealed by comparing the means of expression of two languages, determining their semantic and stylistic functions.

Keywords: *translation, ecology, environmental terms, adequacy, adequate translation, environmental translation*

EKOTƏRCÜMƏÇİLİK VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gülnar HƏSƏNOVA*

Tərcümə mətnin və ya nitqin mənasını, üslubunu və kontekstini saxlamaqla bir dildən digər dilə verilməsi prosesidir. Tərcüməçilər dil və mədəni boşluqları aradan qaldırmağa çalışır, nəzərdə tutulan mesajın hədəf auditoriyaya dəqiq çatdırılmasını təmin edir. Tərcümə müxtəlif məzmun formalarını, o cümlədən ədəbi əsərlər, texniki sənədlər, hüquqi mətnlər, işgüzar ünsiyyətlər və s. daxil ola bilər. Xülasə, tərcümə dillər və mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır, qlobal miqyasda ünsiyyəti, anlaşmanı və əməkdaşlığı gücləndirir. Onun əhəmiyyəti müxtəlif sahələrə yayılaraq biliklərin zənginləşməsinə, mədəni mübadilələrə, beynəlxalq münasibətlərin və ticarətin fəaliyyətinə töhfə verir.

Ekoloji nöqteyi-nəzərdən tərcüməşünaslığın yeni yaranan paradigması olaraq, ekotərcüməçilik tədricən inkişaf edir. Bununla belə, onun inkişafı ilə bağlı bu kimi suallar və şübhələr bəzən eşidilir: ekotərcüməçilik üstünlük təşkil edən paradigmalardan tərcüməyə qədər nə ilə fərqlənir? ekotərcüməşünaslığın müasir dünyada tərcüməşünaslıq təqaüdünə təklif edə biləcəyi biliklərin əlavə edilməsi nədir? Başqa sözlə, ekotərcüməşünaslığı tərcüməşünaslığın yeni yaranan paradigması kimi necə iddia etmək olar? Bu yazı yuxarıdakı suallar və şübhələrlə bağlı qısa izahat və cavablar təqdim etməyə cəhd edir.

"Ekotərcümə" termini müəyyən edilmiş akademik ədəbiyyatda və ya tərcüməşünaslıqda geniş şəkildə tanınmamışdır. Bununla belə, ekotərcümə anlayışı tərcümə sahəsinə tətbiq edilən ekoloji problemlərin ümumi anlayışından nəticə çıxarmaq olar.

Bu məqalədə yalnız "orijinallıq" və "yenilik" ekotərcüməşünaslığın digər tərcüməşünaslıq yanaşmaları ilə müqayisəsi ilə bağlı olub, lakin o, "orijinallıq" və "yenilik" in qəbul edilib-edilməməsi və ya onların hansı dərəcədə olması məsələsini əhatə etməyib. Eyni zamanda, bu məqalə yalnız ekotərcüməşünaslığın "ontologiyasını" əhatə edir və onun xüsusi tətbiq nümunələrini tərcümə nəzəriyyələri, tərcümə prosesi, tərcümə təcrübəsi, tərcümə tədrisi, tərcüməçilər, tərcümə tarixi və s.

Açar sözlər: *tərcümə nəzəriyyəsi, tərcümənin yeni paradigması, ekotərcümə, ekotərcümənin xüsusiyyətləri*

* magistr, Sumqayıt Dövlət Universiteti
e-mail: gulnar.hasanova@sdu.edu.az
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5187-7932>

Eco-translation and its Characteristics

Gulnar HASANOVA

Translation is the process of transferring the meaning, style, and context of a text or speech from one language to another. Translators try to bridge linguistic and cultural gaps, ensuring that the intended message is accurately conveyed to the target audience. Translation can involve various content forms, including literary works, technical documents, legal texts, business communications, and so on. In summary, translation plays the role of a bridge between languages and cultures, enhancing communication, understanding, and cooperation on a global scale. Its importance spans multiple fields, contributing to the enrichment of knowledge, cultural exchanges, and the functioning of international relations and trade.

From an ecological perspective, eco-translation is gradually developing as an emerging paradigm in translation studies. However, questions and doubts about its development are sometimes raised: How does eco-translation differ from other prevailing paradigms of translation? What additional knowledge can eco-translation offer to translation scholarship in the modern world? In other words, how can eco-translation be claimed as an emerging paradigm in translation studies? This paper attempts to provide brief explanations and answers to the above questions and doubts.

The term "eco-translation" has not been widely recognized in academic literature or translation studies. However, the concept of eco-translation can be derived from the general understanding of ecological issues applied to the field of translation.

This article only discusses the "originality" and "novelty" of eco-translation in comparison with other translation approaches, but it does not address whether "originality" and "novelty" are accepted or to what extent. Additionally, the paper focuses solely on the "ontology" of eco-translation, not covering its specific applications in translation theories, translation processes, translation practices, translation teaching, translators, translation history, etc.

Keywords: *translation theory, new paradigms of translation, eco-translation, features of eco-translation*

EKOLİNGVİSTİK TƏRCÜMƏDƏ İNSAN, TƏBİƏT VƏ DİLİN VƏHDƏTİ

Lalə ƏLİQULİYEVƏ*

Dilçilikdə ekolinqvistika adlanan yeni bir istiqamət təsvir edilmiş, onun inkişafının əsas istiqamətləri və tərcümə ekologiyası anlayışının müəyyənləşdirilməsi cəhdi və ekoloji cəhətdən təmiz mətn kimi müəyyən edilə bilən mətnin mümkün təhlili yolları təyin edilmişdir. Məqalədə tərcümə ekologiyasının müstəqil, fəal inkişaf edən tədqiqat sahəsi kimi prinsip və yanaşmaları əsaslandırılır, dilin ekosistem olduğu linqvoekologiyanın müddəalarına əsaslanır; buna görə də tərcümə ən azı iki ekosistemin qarşılıqlı əlaqəsi prosesi kimi başa düşülür: orijinal dil və tərcümə məkanı modelinin geniş şərhini və xüsusi təbii-bioloji sahənin tətbiqini tələb edən hədəf dil. Tərcümə məkanı anlayışı geniş şəkildə şərh olundu, ekoloji mənə yaratmaq üçün bir struktur kimi əlavə təbii-bioloji sahə təqdim edildi.

Açar sözlər: *ekolinqvistika, dil, tərcümə ekologiyası, ahəngdar tərcümə, sinergetika*

Unity of Man, Nature and Language in Ecolinguistic Translation

Lala ALİQULİYEVƏ

A new direction in linguistics, called ecolinguistics is described, the main directions in its development and an attempt to define the concept of translation ecology and outline possible ways of analyzing a text that can be defined as an ecology clear text are presented. The article deals with the principles and approaches of translation ecology as an independent developing area of research, rely on the tenets of the Linguistic Ecology, according to which language is presented as an ecosystem, therefore, translation can be considered as a process of interaction of at least two ecosystems: the source language and the target language, which required an extended interpretation of the model space translation by introduction of a special natural and biological field. The conception of translation space has received expanded interpretation: the additional natural and biological field which produces ecological meaning was introduced.

Keywords: *ecolinguistics, language, translation ecology, harmonious translation, synergy*

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bakı Avrasiya Universiteti, Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu

e-mail: aliquliyeva@bk.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4312-8982>

LİNGVOEKOLOGİYA VƏ ELMİ MƏTNİN TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ

Leyla MƏLİKOVA*

Müasir dünyada təbiətin qorunmasına yönəlmiş bir sıra ekoloji ictimai təşkilatlar var. Dünyadakı təşkilatların bir-biri ilə səmərəli əməkdaşlıq etməsi üçün ekoloji mövzularda yüksək keyfiyyətli tərcümənin təmin edilməsi zəruridir. Elmi ədəbiyyatın əsas funksiyası informasiya xarakterlidir. Tərcümənin funksiyası isə bir dildə ifadənin semantik məzmununu və üslub xüsusiyyətlərini başqa bir dil vasitəsi ilə çatdırmaqdır.

Tədqiqatımızın məqsədi ekoloji mətnlərin tərcüməsində ümumi qanunauyğunluqları və tendensiyləri müəyyən etmək, onları öyrənmək və ən çox istifadə olunan tərcümə üsullarının çeşidini müəyyən etməkdir.

Açıqlanan mövzunun praktiki və nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, elmi mətnin tərcüməsi heç bir sərbəstliyə imkan vermir. Ekoloji mətnləri tərcümə edərkən elmi problemin məzmununu optimal şəkildə etibarlı, dəqiq, obyektiv çatdırmaq və eyni zamanda iki xalqın dil, mədəni, mental və mənəvi fərqlərini nəzərə almaq lazımdır.

Açar sözlər: *ekoloji mətnlər, tərcümə, lingvokologiya, tərcümə üsulları, terminologiya*

Linguistics and Translation Problems of Scientific Text

Leyla MELİKOVA

In the modern world, there are a number of environmental public organizations whose activities are aimed at protecting our nature. In order for organizations around the world to cooperate fruitfully with each other, it is necessary to provide high-quality translation on environmental topics. The main function of scientific literature is informational. The function of translation is to convey the semantic content and stylistic features of a statement in one language by means of another language.

The purpose of our research is to identify general patterns and trends in the translation of environmental texts, study them, and determine the range of the most commonly used translation methods.

The practical and theoretical significance of the stated topic is that the translation of a scientific text does not allow any liberties. When translating environmental texts, it is necessary to optimally reliably, accurately, objectively convey the content of a scientific problem and at the same time take into account the linguistic, cultural, mental and spiritual differences of the two peoples.

Keywords: *ecological texts, translation, linguoecology, translation methods, terminology*

* Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: leyla.malikova@baau.edu.az

EKOLİNGVİSTİKA VƏ DİLÇİLİKDƏ EKOLOJİ TƏHLİLLƏR

Səidə YUSİFOVA*

Dilçiliyin real həyat problemlərini tədqiq edən bir fənlərarası sahəsi var ki, bu da tətbiqi dilçilik adlanır. Tətbiqi dilçiliklə əlaqəli sahələrə təhsil, psixologiya, informasiya və kommunikasiya, antropologiya və sosiologiya aiddir. Tətbiqi dilçilik dilin praktik istifadəsidir.

Böyük Britaniyalı dilçi alim Maykl Hallideyin 1990-cı ildə etdiyi çıxışı ilə tətbiqi dilçilikdə yeni bir çağırış etdi.

Dilin beynəlxalq miqyasda nüfuzlu sistemli funksional dilçilik (SFD) modelini inkişaf etdirən M. Hallidey öz tədqiqatlarında dili "işarələr sistemi mənasında deyil, məna üçün sistemli resurs" kimi təsvir etmişdir. Halliday üçün dil "məna potensialı" idi; onun verdiyi əsas nümunə, "iqtisadi artım" adlanan bir nümunə idi. Həmin nümunənin məzmunu belə idi: "artım yaxşıdır", yəni çox azdan yaxşıdır, daha çox daha azdan yaxşıdır, böyük kiçikdən daha yaxşıdır, böyümək kiçilməkdən daha yaxşıdır", lakin adı çəkilən bu proses ekoloji cəhətdən dağıdıcı nəticələrə gətirib çıxarır. Digər məsələlərlə yanaşı, Hallideyin irəli sürdüyü problem dilçiliyi müasir dövrün əsas problemlərinə yönəldirdi, xüsusən də bu məsələdə əsas yeri dilçiliyin qarşısında ekosistemin geniş şəkildə məhv edilməsi məsələlərinə müəyyən şəkildə qarışmaq missiyası tuturdu.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz M.Hallideyin çağırışdan sonra Ekolinqvistika və ya ekoloji dilçilik 1990-cı illərdə lingvistik tədqiqatların yeni paradigması kimi ortaya çıxdı. Öz növbəsində sosiolinqvistika da sadəcə dilin sosial kontekstini deyil, həmçinin daha geniş kontekstləri və eləcə də ekoloji konteksti nəzərə almaq üçün genişləndi.

Ekolinqvistika dili ekoloji kontekstdə araşdırmaq işləri ilə məşğul olan bir tətbiqi dilçilik sahəsi kimi inkişaf etdi. Bir sıra lingvistik vasitələrdən istifadə edərək inkişaf edən bu gənc dilçilik sahəsi bu bir neçə istiqamətdə inkişaf etmişdir.

Beynəlxalq Ekolinqvistika Assosiasiyası tərəfindən ekolinqvistika haqqında verilən müxtəssər izaha baxarkən aydın olur ki, ekolinqvistika dilin insanlarla təbiətin qarşılıqlı şəkildə bir birinə təsirlərindəki rolunu araşdırır. Burada bir neçə məqsəd vardır. Məsələn, nəzərə alaq ki, insanlar sadəcə cəmiyyətin bir hissəsi deyil, onlar həm də daha böyük ekosistemlərin bir hissəsidir və bu amil dilçilikdə nəzərə alınmalıdır. Digər bir məqsəd məlum ekoloji problemləri həll etmək üçün dilçiliyin nə kimi rol oynaya biləcəyini göstərməkdir, məsələn, biomüxtəlifliyin qarşısında duran yox olma problemləri və ya ekologiyanın əsas problemlərdən olan iqlim dəyişikliyi və s.

Açar sözlər: *lingvistik, sosial, kontekst, rol, vasitə*

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: saidayusifova5@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7384-0215>

Ecology and Ecological Analysis in Linguistics

Saida YUSİFOVA

Linguistics has an interdisciplinary field that studies real-life problems. It is called applied linguistics. Fields related to applied linguistics include education, psychology, information and communication, anthropology, and sociology. Applied linguistics is the practical use of language. In 1990, British linguist Michael Halliday made a new challenge in applied linguistics. M.Halliday, who developed the internationally influential systemic functional linguistics (SFL) model of language, described the language in his research as "a systematic resource for meaning, not a system of signs." For M.Halliday, language was a "potential for meaning"; The main example he gave was "economic growth". The content includes: "growth is good" ie, more is better than less, big is better than small, growing is better than shrinking", but this process leads to ecologically destructive consequences. Among other things, the problem that was put forward by Michael Halliday involved linguistics to the main problems of the modern era, and the main issue was the mission of linguistics in the widespread destruction of the ecosystem.

Ecology became a new paradigm of linguistic research in the 1990s after the call of Michael Halliday. Sociolinguistics has expanded and deals with not only the social context of language but also broader contexts as well as the ecological context.

Ecology developed as a field of applied linguistics that deals with the study of language in an ecological context. This younger field of linguistics, which has developed a number of linguistic tools, has developed in several directions.

Looking at the brief explanation of ecology given by the International Association of Ecology, it becomes clear that ecology examines the role of language in the interaction between humans and nature. There are several goals. For example, people are not just a part of society, they are also a part of larger ecosystems, and this factor must be considered in linguistics. Another goal is to show how linguistics can play a role in solving ecological problems, such as extinction problems, biodiversity, or climate change, which is one of the main environmental problems.

Keywords: *linguistics, social, context, role, means*

EKOLOJİ MEDIA DİSKURSDA LİŖQVİSTİK VASİTƏLƏRİN SEÇİMİ

Sevda RZAYEVA*

Bu gün ekoloji problemlər artır və bu mövzuda müxtəlif nəşrlərin sayı da müvafiq olaraq artır. Hazırda ekoloji problemlər və ətraf mühitin mühafizəsinin mümkün yolları hər zaman olduğundan daha da çox aktuallaşır. İctimaiyyətin məlumatlandırılması üçün kütləvi informasiya vasitələrində ekoloji mövzularda yazıların dərcindən getdikcə daha çox istifadə olunur.

Məqalədə ekoloji diskurs tədqiq edilir, onun parametrləri (təsir istiqamətləri, funksiyaları) və ifadə vasitələri araşdırılır. Bu tədqiqatın aktuallığı müasir dünyada ekoloji problemlərin dərinədən dərk edilməsi ehtiyacı və onların qiymətləndirilməsində dil vasitələrinin rolu ilə müəyyən edilir.

Praktiki materialların təhlili ən böyük pragmatik effekt əldə etmək üçün tədqiq olunan çıxışlarda lingvistik vasitələrin qarşılıqlı təsirinin bir neçə növünü müəyyən etməyə imkan verir. Paradigmatik səviyyədə ekoloji media diskursun ifadəliliyi aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə əldə edilə bilər: epitetlər, metafora, təmsil, sinonimik sıra, ritorik sual və mətnin leksik və sintaktik strukturu vasitəsilə yenilənə bilər.

Açar sözlər: *ekoloji diskurs, lingvistik vasitələr, epitet, metafora*

Selection of Linguistic Means in Ecological Media Discourse

Sevda RZAYEVA

Today environmental problems are growing and the number of various publications on this topic is correspondingly increasing. Nowadays, environmental problems and possible ways of its protection become more relevant than ever. The publication of articles on environmental topics in the media is increasingly used. The article considers environmental discourse, defines its parameters (genres, directions of influence, functions) and means of its representation. In this regard, there is an increased interest in environmental topics, which has arisen as a result of the worsening environmental crisis and increased concern of the world community about environmental protection. The relevance of this study is determined by the need for a deep understanding of environmental problems in the modern world and the role of linguistic means of expressing their assessment.

The analysis of practical material allows us to identify several types of interaction of linguistic means in the speeches under consideration in order to achieve the greatest pragmatic

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: sevda.Rzayeva@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5398-8863>

effect. At the paradigmatic level, the expressiveness of media environmental discourse can be actualised through the lexical and syntactic structure of the text and is achieved by using the following techniques: epithets, metaphor, simili, synonymous raw, rhetorical question, etc.

Keywords: *ecological discourse, linguistic means, epithet, metaphor*

TƏRCÜMƏ PROSESİNDƏ DİSKURSUN BƏRPASI DİLİN EKOSİSTEMİNİN BƏRPASI KİMİ

Sevinc İSMAYILOVA*

Ekolinqvistika - bəzən dilin ekologiyası da adlanır – dilin işləndiyi fiziki və sosial ekoloji konteksti, həmçinin öz növbəsində dilin və diskursun ətraf mühitə və ekologiyaya necə təsir etdiyini nəzərə alan dilçiliyin yeni bir sahəsidir. "Dilin ekologiyası" anlayışı ilk dəfə olaraq XX əsrin 70-ci illərində Eynar Haugen tərəfindən işlədilmişdir. Dil ekologiyasını tədqiq edən alim, insan şüurunda, həm də çoxdilli icmalarda dillər arasında qarşılıqlı əlaqənin yeni ekoloji tədqiqinə istinad etmişdir. Sonrakı illərdə isə "ekologiya" anlayışı dilçilik elminə tətbiq edilməyə başladı və beləliklə, ekolinqvistika yarandı. Məqalədə dilçiliyin bu yeni sahəsinə istinad edərək tərcümə prosesində diskursun bərpası dilin ekosisteminin bərpası kimi nəzərdən keçirilir, ekotərcümə prosesi ətraflı şəkildə şərh olunur. Belə ki, tərcüməçi tərcümə prosesi zamanı dilin ekoloji mühitində qaynaqlanan elementlərini göstərməlidir. Əgər bir şəxs hansısa bir dildən başqa bir dilə tərcümə etmək niyyətindədirsə, ilk əvvəl mövcud dil vahidini, yəni mətni mənimsəməyi bacarmalıdır, onun forma və məzmununu mənimsəməklə kifayətlənməməli, ümumiyyətlə, o mətnin yarandığı dil situasiyasını beynində tam canlandırma bilməlidir.

Açar sözlər: *ekolinqvistika, ekotərcümə, diskurs, transformasiya, mühit*

The Restoration of Discourse in the Translation Process of the Language such as a Restoration of an Ecosystem

Sevinj İSMAYILOVA

Ecolinguistics - sometimes called the ecology of language is a new branch of linguistics that considers the physical and social ecological context in which language is developed, as well as how language and discourse in turn affect the environment and ecology. The concept of "language ecology" was used for the first time by Einar Haugen in the 70s of the 20th century. A scientist studying the ecology of language referred to a new ecological study of the interaction

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

e-mail: sevinc_ismayilova94@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0016-7448>

between languages in the human mind as well as in multilingual communities. In the following years, the concept of "ecology" began to be applied to the science of linguistics, and thus ecolinguistics was established. In the article, referring to this new field of linguistics, the restoration of discourse in the process of translation is considered as the restoration of the ecosystem of the language, the process of eco-translation is explained in detail. Thus, during the translation process, the translator must show the elements that originate in the ecological environment of the language. If a person intends to translate from one language to another, he must first be able to assimilate the existing language unit, i.e. the text, he should not be satisfied with assimilating its form and content, in general, he should be able to completely recreate in his mind the language situation in which the text was created.

Keywords: *ecolinguistics, ecotranslation, discourse, transformation, environment*

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ EKOTƏRCÜMƏNİN QARŞISINDA DURAN VƏZİFƏLƏR

Ülviyyə HÜSEYNOVA*

Biz qloballaşma dövründə yaşayırıq. Bu termin, adətən, dünya üzrə iqtisadi, siyasi və mədəni sistemlərin integrasiyasını nəzərdə tutur. İnsanlar harada yaşayırlarsa yaşasınlar, özlərini bir-biri ilə daha bağlı hiss edir, informasiya və maliyyə axınları daha azad olur, dünyanın bir hissəsində istehsal olunan mal və xidmətlər bütün digər bölgələrdə mövcuddur.

Qloballaşmanın sürətli inkişafı nəticəsində tərcüməçi peşəsi də hər sahə kimi yaxşılığa doğru dəyişməyə başlayıb. Məsafələr və milli sərhədlər azalır, lakin çoxdillilik qalır. Tərcümə sənayesi qloballaşma nəticəsində son illərdə son dərəcə sürətlə inkişaf edən beynəlxalq rabitə sisteminin bir hissəsinə çevrilmişdir. Kanada Tərcüməçilər Assosiasiyasının məlumatına görə, global tərcümə bazarı hər il 15-25% artır. Texniki tərcümə bazarı da sürətlə böyüyür, illik artım 30% səviyyəsində təxmin edilir.

Qloballaşma dövrü bizi bir çox məlum faktlara başqa rəqərdən baxmağa məcbur edir, yeni aspektlər, yeni fürsətlər və yeni imkanlar yaradır. Son illərdə tərcüməşünaslıqda əvvəllər az düşünülmüş və ya heç düşünülməmiş hadisələr aşkar edilmişdir. Belə hadisələr arasında tərcüməçiliyin növlərindən biri olan və alimlərin son onillikdə danışmağa başladığı elmi istiqamətlərindən biri olan ekotərcüməni vurğulamaq olar.

Bütün fəaliyyət növləri içərisində tərcüməçi peşəsi, bəlkə də, əsas qlobal İnternet olan beynəlxalq rabitə və məlumat mübadiləsinin müasir sxeminə ən üzvi şəkildə uyğundur. İnternetin yaranması ilə vəziyyətin kəskin şəkildə dəyişdiyinin hamımız şahidiyik. Tərcüməçinin qarşısında birdən bütün dünya açıldı və bu təkcə informasiyanın hər yerdən əlçatan olması mənasında deyil, ən əsas, xidmətləri təklif etmək və sifarişlər qəbul etmək imkanları mənasında

* filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: ulviyye.huseynova@baau.edu.az

özünü göstərdi. Tərcüməçi əməyinin bəhrəsi asanlıqla rəqəmsallaşdırılan, elektron vasitələrlə asanlıqla və dərhal ötürülə bilən saf intellektual məhsuldur. Yəni deyə bilərik ki, tərcüməçi və potensial müştəri üçün fiziki mənada məsafə anlayışı mövcud olmaqdan çıxıb. Bunun tərcüməçi peşəsinə gətirdiyi dəyişikliklər o qədər böyükdür ki, bunun bütün nəticələrini indi qiymətləndirmək çətindir. Əsas odur ki, azad tərcüməçilərin rolu günü-günüdən artır.

Tərcümə elmi inkişaf etdikcə onun öyrənilməsində də müxtəlif yanaşmalar meydana çıxır. Çin tərcümə elmində yeni yanaşma kimi ekotərcümə tədqiqatları aparılır. Ekotərcümə çinli alim Hu Gengshen tərəfindən 2001-ci ildə işlənib hazırlanmışdır. Çində yaranmış tərcümə fəaliyyətinin modeli kimi ekotərcüməşünaslıq insan və onun ətraf mühiti arasında harmoniyanı təsdiq edən qədim Çin fəlsəfəsinə əsaslanır. Bu model Çin xüsusiyyətlərinə malikdir və müasir tələblərə cavab verir. Bu, tərcümə mühitinin bütün komponentlərinin ahəngdar birləşməsinə diqqət yetirməyi nəzərdə tutur. Bu zaman əsas rol tərcüməçi və sifarişçi arasında tarazlığı qoruyan qızıl qaydaya riayət etməklə və tərcümə fəaliyyətinin bütün prosesi boyunca uyğunlaşma və seçim prinsiplərinə diqqət yetirməklə tərcüməçiyə verilir.

Bəs ekotərcümə tədqiqatlarında "ekologiya" nə deməkdir? "Ekologiya" nədir?

"Ekologiya" sözü yunanca "oikos" – ev, yaşayış yeri, sığınacaq və "loqos" – elm, bilik sözlərindən düzəlmişdir. Bu termin ilk dəfə 1866-cı ildə alman təbiətşünası Ernst Hekel tərəfindən təqdim edilib istifadə olunmuşdur. "Ekologiya" termini insanların ətraf mühitin mühafizəsi zərurətini dərk etməsi səbəbindən geniş yayılmışdır. Bir çox elmlər ekologiya kimi məşhur bir elmlə birləşməyə çalışır ki, öz inkişaflarına "yeni qan" gətirsinlər.

Açar sözlər: *ekotərcümə, qloballaşma, tərcüməçi, ekologiya, qlobal internet*

The Objectives Faced by Eco-translation in the Era of Globalization

Ulviyyə HUSEYNOVA

We live in an era of globalization, a term that typically refers to the integration of economic, political, and cultural systems across the world. No matter where people live, they feel more connected to each other, information and financial flows become freer, and products and services produced in one part of the world are available in all other regions. As a result of the rapid development of globalization, the translation profession, like many other fields, has started to evolve positively. While distances and national borders diminish, multilingualism remains. The translation industry, as a result of globalization, has become an integral part of the international communication system, which has been developing rapidly in recent years. According to the Canadian Translators Association, the global translation market grows by 15-25% annually. The technical translation market is also expanding rapidly, with an estimated annual growth rate of 30%.

The era of globalization forces us to view many well-known facts from a new perspective, creating new aspects, opportunities, and possibilities. In recent years, events that were previously

little considered or entirely overlooked in translation studies have been discovered. One such emerging field is eco-translation, a scientific direction that scholars have started to discuss in recent decades.

Among all types of professions, the translator profession is perhaps the most organically aligned with the modern international communication and information exchange system, which is based on the global Internet. We have all witnessed how the situation drastically changed with the advent of the Internet. Suddenly, the entire world opened up for translators, not just in terms of access to information everywhere, but most importantly, in terms of the ability to offer services and receive orders. The product of a translator's labor is an intellectual commodity that can be easily digitized and transmitted quickly and seamlessly via electronic means. Therefore, we can say that the concept of physical distance between the translator and the potential client has effectively disappeared. The changes this brings to the translation profession are so significant that it is difficult to evaluate all the results at this moment. The key factor is that the role of freelance translators is growing steadily.

As translation science develops, different approaches to its study are emerging. In Chinese translation science, a new approach known as eco-translation research is being conducted. Eco-translation was developed by Chinese scholar Hu Gengshen in 2001. Based on the ancient Chinese philosophy that affirms the harmony between humans and their environment, this model is tailored to the characteristics of China and meets modern demands. It focuses on the harmonious integration of all components of the translation environment. The translator plays a key role by adhering to the golden rule that maintains balance between the translator and the client, while also paying attention to principles of adaptation and choice throughout the translation process.

What does "ecology" mean in eco-translation research? What is "ecology" in general? The word "ecology" is derived from the Greek words "oikos" meaning home, habitat, or shelter, and "logos" meaning science or knowledge. This term was first introduced and used by the German naturalist Ernst Haeckel in 1866. The term "ecology" has become widespread due to the growing recognition of the need to protect the environment. Many fields attempt to merge with this popular science in order to bring new insights into their own development.

Keywords: *eco-translation, globalization, translator, ecology, global internet*

EKOTƏRCÜMƏNİN DİL VƏ ƏTRAF MÜHİTLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Xatirə HÜSEYNOVA*

Ekotərcümə anlayışı Çin tədqiqatçısı professor Hu Genqsen tərəfindən irəli sürülüb və inkişaf etdirilib. Konsepsiya antinomda harmoniya amilinə əsaslanan qədim Çin fəlsəfəsinin prinsiplərinə dayanır. Müasir tərcüməşünaslığın bir çox prinsipləri ekotərcüməşünaslıq sisteminə uyğun gəlir: tərcüməçinin seçimi və ətraf mühitə adaptasiyası, fərd və icma arasında münasibət; yaradıcılıq və tətbiq; kontekst amillərinin, müştərinin və tərcüməçinin qarşılıqlı asılılığı. Çin tədqiqatçısı Hu məşhur Qərb tərcümə nəzəriyyələrindən fərqli olaraq, tərcümədə ekvivalentlik və ya funksionallıq yanaşmasını deyil, tərcümə mühitinin bütün komponentlərinin (məxəz və hədəf dillər və mətnlər, tərcüməçi, müəllif, alıcı və müştəri) harmonik bütövlüyünü, birliyini təklif edir.

Ekotərcüməşünaslıqda "eko" təbiət ekologiyasının qaydalarına uyğunlaşır. Burada "uyğunluq" o deməkdir ki, tərcümə və təbiət bir-birilə tərcümə ↔ dil ↔ mədəniyyət ↔ insan ↔ təbiət "zəncirinə" uyğun olaraq sıx əlaqədədir. Bu "zəncir"də hər bir komponent bir birini ardıcıl şəkildə izləyir. Demək olar ki, ətraf mühitdə (təbiətdə) hər bir canlı bir-birilə bağlı olduğu kimi ekotərcümədə də "tərcümənin eko mühiti" tərcümənin bütün amillərilə bağlı olur. Həm təbiət, həm də tərcümə eyni iş prinsipini izləyir; yəni uyğunlaşma (adaptasiya), seçim və sağ qalma və ya yox olma.

Ekotərcüməşünaslığın əsas fəlsəfi sütunu Darvinin təkamül nəzəriyyəsinə əsaslanan "adaptasiya-seçim" prinsipidir. Məlum faktdır ki, Ç.Darvinin təkamül nəzəriyyəsi üç hissədən ibarətdir: mutasiya, adaptasiya və təkamül. Bu nəzəriyyəyə istinad edərək professor Hu ekotərcümə fəaliyyətini izah etmək üçün adaptasiya nəzəriyyəsini irəli sürüb. Bu o deməkdir ki, orqanizmlərin ətraf mühitə uyğunlaşması və orqanizmlər üçün mühitin seçilməsi tərcümə fəaliyyəti ilə eynidir, bu zaman tərcüməçi əvvəlcə tərcümə ekomühitinə uyğunlaşmalı və sonra tərcümə üçün optimal variantı seçməlidir. Ekotərcümənin dillə əlaqəsini izah etmək üçün demək olar ki, tərcümə bir dil fəaliyyətidir, dil mədəniyyətin bir hissəsinə əks etdirən fəaliyyətdir, mədəniyyət insan fəaliyyətinin nəticəsidir və insan fəaliyyəti isə təbiətin bir hissəsidir. Ekotərcüməçilikdə tərcüməçinin rolu xüsusi vurğulanır. Tərcüməçinin məsuliyyət prinsipi tərcümə prosesində və fəaliyyətində, xüsusən də məxəz və hədəf mətnlər arasında qarşılıqlı əlaqənin əlaqələndirilməsi prosesində tərcüməçinin mühüm rolunu ifadə edir.

Açar sözlər: ekotərcümə, uyğunlaşma, ekomühit, seçim prinsipi, harmonik bütövlük

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: xatire.huseynova@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9813-4478>

The Interaction of Ecointerpretation With Language and Environment

Khatira HUSEYNOVA

The concept of ecotranslation was put forth and developed by the Chinese researcher Professor Hu Gengshen. The concept is based on the principles of ancient Chinese philosophy based on the factor of harmony in antinomy. Many principles of modern translation studies correspond to the system of ecotranslation studies: the selection of the translator and his adaptation to the environment, the relationship between the individual and the community; creativity and application; interdependence of contextual factors, client and translator. Chinese researcher Hu, in contrast to popular Western translation theories, does not propose an equivalence or functionality approach to translation, but a harmonious unity and unity of all components (source and target languages and texts, translator, author, receiver and client) of the translation environment.

In eco-translatology "eco" corresponds to principles of nature ecology. In a sense, some relevance, similarity, and isomorphism can be detected between translational ecology and natural ecology. Here "relevance" means that translation and nature are related to each other according to the "chain": translation ↔ language ↔ culture ↔ human ↔ nature. In this "chain", each component follows each other sequentially. It can be said that every living thing in the environment (nature) is connected with each other, so in eco-translation, the "ecological environment of translation" is connected with all factors of translation. Both nature and translation follow the same principle of operation; i.e. adaptation, selection and survival or extinction.

The main philosophical pillar of eco-interpretation is the principle of "adaptation-selection" based on Darwin's theory of evolution. It is a known fact that Ch. Darwin's theory of evolution consists of three parts: mutation, adaptation and evolution. Referring to this theory, Professor Hu proposed the theory of adaptation to explain the activity of ecotranslation. This means that the adaptation of organisms to the environment and the selection of the environment for organisms is the same as the translation activity, in which the translator must first adapt to the translation eco-environment and then choose the optimal option for translation. To explain the interaction of ecotranslation with language, it can be said that translation is a language activity, language is an activity that reflects a part of culture, culture is the result of human activity, and human activity is a part of nature. In ecotranslation, the role of the translator is especially emphasized. The principle of the responsibility of the translator expresses the important role of the translator in the translation process and activity, especially in the process of coordinating the interaction between the source and target texts.

Keywords: *ecotranslation, adaptation, ecoenvironment, selection principle, harmonic integrity*

EKOLOJİ LİNGVİSTİKA VƏ MÜASİR ALMAN MEDİASINDA EKOLOJİ MƏTNLƏRDƏ TƏHRİKEDİCİ SUAL CÜMLƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ

Yeganə İSMAYILOVA*

Hər kəsin bildiyi kimi dil mükəmməl bir ünsiyyət vasitəsidir. Dilin bu cür tərfi müasir düşüncə tərzinin tərənnümüdür. Dilin köməylə biz həm özümüzü, həm də ətraf mühitimizi ifadə edirik. Lakin eyni zamanda biz təbiətin bir hissəsi olduğumuz kimi, təbiət də bizim bir parçamızdır. Bu zaman ortaya bir neçə sual çıxır: Bəs dil özü təbii hadisə deyilmi? Əgər elədirsə, bu hansı halda baş verir? Dil, təbiət və mədəniyyət arasındakı əlaqələr nədən ibarətdir? İnsan orqanizmi informasiyanı necə təşkil edir? Bugünkü ekoloji böhranın dillə əlaqəsi varmı? Bunlar dilə ümumi ekoloji perspektivdən baxdığımızda ortaya çıxan suallardır. Bu nöqtəyi-nəzərdən ortaya çıxan suallar həm lingvistik, həm də bioloji ekologiyaya yenidən nəzər yetirməyimizə təkan verir. Beləliklə, ekoloji dilçilik konsepsiyası dilçilik elminin qarşısına yeni suallar qoymaqla yanaşı, müxtəlif elm sahələri arasındakı sərhədləri də aradan götürür. Bir-birindən tamamilə uzaqmış kimi görünən sahələr burada bir-birinə sıx bağlanır.

Ekoloji lingvistik və ya digər adı ilə desək, ekolinqvistika XX əsrin 90-cı illərində lingvistik araşdırmalarda yeni paradigma olaraq meydana çıxmış və sosiolinqvistikanın sərhədlərini daha da genişləndirmişdir. Bununla da, sosiolinqvistika ona qoyulmuş çərçivə daxilində yalnız sosial konketkətlə deyil, o çərçivədən kənara çıxaraq ekoloji kontekstlə də məşğul olmağa başlamışdı. Ekolinqvistika dilə qarşılıqlı əlaqə mövqeyindən yanaşır: ekologiya ətraf mühit və orqanizmlər arasındakı əlaqəni gözdən keçirdiyi kimi, ekolinqvistika da dillər, ətraf mühit və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni araşdırır.

Ekolinqvistikanın (ekoloji dilçilik) öndəri amerikalı dilçi alim Einar Haugen olmuşdur. O, 1972-ci ildə sosiolinqvistika və psixolinqvistikanın qarşılıqlı əlaqələri aspektindən yanaşaraq öz araşdırmalarına ekoloji lingvistikanı da daxil etmişdir. Daha sonra 1990-cı ildə avstraliyada yaşayan ingilis alim Michael Halliday öz mühazirələrində dil və ətraf mühitlə bağlı diskurs açmışdır. Onun qarşıya qoyduğu sual belə idi: Ətraf mühitin problemləri mövzusunda olan mətnlərdə dilin strukturu, özəllikləri və ekologiya arasında əlaqə nə qədər genişdir? Dil müxtəlif antroposentrik məfhumlarla bağlı maarifləndirməni artırmaqla insanların şüuruna təsir edərək onların ətraf mühitə qarşı kobud davranışının qarşısını ala bilərmi? Elə buradan da göründüyü kimi ekoloji mətnlər daim ortaya bir sual qoyur və daha sonra o sualların cavabını tapmağa çalışır.

Müasir alman mətbuatında "Spiegel", "Zeit", "Frankfurter Allgemeine Zeitung" kimi media nəhənglərinin hər birinin ekologiya bölməsi vardır və gündəlik olaraq bu bölmələrdə ekoloji problemlərə həsr olunmuş məqalələr dərc edilir. Bu məqalələrə göz gəzdirdikdə qarşımıza kifayət qədər təhrikedici sual cümlələri çıxır. Təhrikedici sual cümlələrinin sintaktik və qrammatik quruluşu digər sual cümlələrindən fərqlənməsə də, onlar funksional olaraq kəskin

* Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: yegana.ismayilova@baau.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9704-9231>

fərqlənirlər. Bu sual cümlələrinin funksiyası mətndə oxucunu təhrik edərək mətnin davamını oxumağa, verilən informasiya ilə maraqlanmağa sövq edir. Bu baxımdan təhriki edici sual cümlələri mətbuatda təkcə məqalələrdə deyil, hətta reklam mətnlərində belə oxucu diqqətini cəlb etmək üçün əvəzsiz vasitədir. Tərcüməçi olaraq bizim də qarşımızda duran məqsəd bu təhriki edici sualları elə tərcümə etməkdir ki, sual cümləsi original mətndəki funksiyasını itirməsin və hədəf mətndə də eyni kontekst çərçivəsində başa düşülsün. Bu məqalədə müasir alman mətbuatından olan ekomətnlərə istinad edərək, tərcümədə qarşıya çıxan çətinliklərin necə aradan qaldırılmasından bəhs olunacaqdır.

Açar sözlər: *ekoloji dilçilik, ətraf mühit, alman dilli mətbuat, sual cümlələrinin funksiyası, tərcümədə qarşıya çıxan problemlər, təhriki edici suallar*

Ecological Linguistics and Translation of Provocative Question Sentences in Ecological Texts in Modern German Media

Yegana ISMAYİLOVA

A language is a perfect means of communication. Such a definition of language is a hymn to modern thinking. With the help of language, we express both ourselves and our environment. But at the same time, just as we are part of nature, nature is also a part of us. At this point, several questions arise: But isn't language itself a natural phenomenon? If so, in what case does this happen? What are the relationships between language, nature and culture? Does today's ecological crisis have anything to do with language? These are the questions that arise when we look at language from a general ecological perspective. The questions that arise from this perspective prompt us to reconsider both linguistics and biological ecology. Thus, the concept of ecological linguistics not only poses new questions for linguistics, but also removes the boundaries between different scientific fields. Areas that seemed completely distant from each other are closely connected here.

The pioneer of ecolinguistics (ecological linguistics) was the American linguist Einar Haugen. In 1972, he included ecological linguistics in his research, approaching it from the perspective of the interrelationships of sociolinguistics and psycholinguistics. Later, in 1990, the English scientist Michael Halliday, who lives in Australia, opened a discourse on language and the environment in his lectures. The question he posed was: How extensive is the relationship between the structure, features of language and ecology in texts on environmental problems? Can language influence people's consciousness by increasing awareness of various anthropocentric concepts and prevent their rude behavior towards the environment? As can be seen from this, ecological texts always pose a question and then try to find the answer to those questions.

In the modern German press, each of the media giants such as "Spiegel", "Zeit", "Frankfurter Allgemeine Zeitung" has an ecology section, and articles dedicated to environmental problems are published in these sections daily. When we look at these articles, we come across quite

provocative question sentences. Although the syntactic and grammatical structure of provocative questions does not differ from other questions, they are functionally distinct. The function of these questions in the text is to provoke the reader to read the rest of the text and to be interested in the information provided. In this regard, provocative questions are an indispensable tool for attracting the reader's attention in the press, not only in articles, but even in advertising texts. As translators, our goal is to translate these provocative questions in such a way that the question sentence does not lose its function in the original text and is understood within the same context in the target text. Since ecological texts aim to draw attention to ecological problems in society and to encourage people to participate in solving the problem, provocative questions are widely used in these texts. When German linguists Hans Altmann and Michael Sheker classified question techniques, they divided them into 3 main categories: 1) open questions, 2) closed questions, and 3) semi-open questions. In this article, we will refer to the same division based on Altmann and Sheker's theories. Altmann, in particular, is a well-known scholar in German linguistics for his numerous studies and scientific publications on rhetorical or provocative questions.

When analyzing interrogative sentences, we have tried to bring a number of examples from the German mass media. Thus, in the examples we have selected from the German press, we see that when translating provocative interrogative sentences word for word, of course, it is difficult to achieve the desired result, we can even say that it is impossible, it is wrong, and therefore it is necessary to approach them from a broader perspective and translate them at the sentence or text level. In order to translate these questions correctly, it is also necessary to take into account their semantic functions.

Keywords: *ecological linguistics, environment, German-language press, function of question sentences, problems encountered in translation, provocative questions*